

**Вищий навчальний заклад
«НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ»**

Факультет економіки та інформаційних технологій

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)
спеціальність 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»

**на тему
«ФІСКАЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
УКРАЇНИ»**

Здобувача вищої освіти заочної форми
навчання

_____ Рябих Дениса Володимировича
(підпис) (прізвище, ім'я, по батькові)

Науковий керівник

доктор економічних наук, професор _____
(вчений ступінь, наукове звання (доцент, професор))

_____ Штулер Ірина Юріївна
(підпис) (прізвище, ім'я, по батькові)

**Завідувач кафедри фінансів, обліку та
фундаментальних економічних дисциплін**

кандидат економічних наук, доцент _____
(вчений ступінь (к.е.н., д.е.н.), наукове звання)

_____ Сугак Тетяна Михайлівна
(підпис) (прізвище, ім'я, по батькові)

ЗМІСТ

ВСТУП	- 3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІСКАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ	- 6
1.1. Суть, суб'єкти та об'єкти економічної безпеки країни	- 6
1.2. Чинники та методологія діагностики безпеки національної економіки	- 19
1.3. Фіскальне регулювання у системі державного управління економічною безпекою	- 26
Висновки до розділу 1.....	- 44
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЗАСТОСУВАННЯ ФІСКАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ	- 47
2.1. Причини та наслідки послаблення економічної безпеки в умовах ринкової трансформації економіки України	- 47
2.2. Доходи державного бюджету в системі фіскального регулювання рівня безпеки вітчизняної економіки	- 62
2.3. Вплив видатків державного бюджету на основні складники безпеки економіки України	- 75
Висновки до розділу 2.....	- 91
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФІСКАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	- 94
3.1. Шляхи підвищення ефективності фіскального регулювання економічної безпеки регіонів України	- 94
3.2. Світовий досвід фіскального регулювання економічної безпеки та перспективи його використання в Україні	- 109
Висновки до розділу 3.....	- 127
ВИСНОВКИ	- 130
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	- 136

ВСТУП

Актуальність дослідження. Одним з найважливіших завдань державного регулювання господарської системи є досягнення високого рівня економічної безпеки. В умовах посилення глобалізаційних процесів актуалізуються традиційні та виникають нові види економічних загроз. Найбільшу небезпеку для економіки України становлять світові фінансово-економічні кризи, уповільнення темпів економічного зростання, збільшення масштабів зовнішньої заборгованості, безробіття, зубожіння населення, вичерпання природних ресурсів, погіршення стану навколишнього середовища тощо. Для подолання цих загроз необхідно застосовувати увесь комплекс інструментів економічної політики, у тому числі інструменти фіскального регулювання.

Фіскальне регулювання дає змогу досягти високого рівня економічної безпеки через формування сприятливого макроекономічного та інституційного середовища. Збільшення обсягу державних видатків пришвидшує розвиток національної економіки, а отже, підвищує рівень її безпеки. Натомість, зростання податкового навантаження знижує ділову активність суб'єктів господарювання, що становить загрозу економічній безпеці країни.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Економісти здавна досліджували залежність між бюджетно-податковою політикою та рівнем економічної безпеки країни. Рівень оподаткування, його впливи на темпи економічного зростання та ділову активність суб'єктів господарювання детально аналізували такі відомі економісти як А. Сміт, Д. Рікардо, Т. Мальтус, М. Туган-Барановський, К. Віксель, А. Пігу, Дж. Робінсон, М. Фрідман, А. Лафер та інші.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. економічна наука приділяє значну увагу особливостям державного регулювання безпеки у трансформаційних господарських системах. Серед вітчизняних дослідників цієї проблеми слід назвати О. Бандурку, О. Белова, В. Бегму, Є. Бершеду, І. Бінька, З. Варналія, В. Гейця, С. Горбуліна, А. Гуменюка, О. Данільяна, М. Єрмошенка, Я. Жаліла, О. Іляш, К. Іпполітова, О. Кундицького, І. Мойсеєнко, І. Михасюка, В. Мунтіяна, Н. Нижника, Г. Пастернак-Таранушенка, С. Пирожкова, Б. Пшика, В. Савіна, А. Сухорукова, В. Шлемка, В. Ярочкіна та інших.

Вагомий внесок у вирішення теоретичних і практичних питань застосування фіскальних інструментів для регулювання економічної безпеки

зробили такі зарубіжні вчені, як Л. Абалкін, Дж. Абей, Б. Бузан, Б. Вінярській, Я. Р. Голден, Дж. Герц, М. Куб'як, Я. Кукулка, С. Курія, Р. К. Келлі, М. Лебедева, Д. Олвей, В. Орешин, В. Сенчагов, Дж. Най, М. Рихтік, А. І. Росс, А. Д. Ротфельд та інші.

Водночас комплексний аналіз фіскального регулювання економічної безпеки України поки що відсутній. Досі не вироблено єдиного підходу до розуміння суті фіскального регулювання економічної безпеки країни, класифікації його інструментів. Недостатньо висвітлено причини та наслідки послаблення економічної безпеки у трансформаційних господарських системах, вплив доходів та видатків державного бюджету на її рівень. Детальнішого аналізу потребують проблеми фіскальної децентралізації, зниження податкового навантаження задля детінізації економіки, розроблення цільових державних програм розвитку ринкової інфраструктури, субсидіювання вітчизняних виробників, дослідження стану безпеки регіонів України тощо. Все це зумовило вибір теми магістерської роботи, обґрунтування її мети, завдань та логіку викладення матеріалу.

Мета і завдання дослідження. Головна *мета* роботи полягає у поглибленні теоретико-методологічних засад дослідження фіскального регулювання економічної безпеки та розробленні рекомендацій щодо підвищення її рівня в умовах ринкової трансформації економіки України.

Для досягнення цієї мети у роботі поставлено такі *завдання*:

- проаналізувати теоретико-методологічні підходи до аналізу та діагностики безпеки національної економіки;
- з'ясувати сутність категорії «фіскальне регулювання економічної безпеки країни»;
- дослідити інструменти та функції фіскального регулювання в системі державного управління економічною безпекою;
- визначити причини та наслідки послаблення економічної безпеки в умовах ринкової трансформації економіки України;
- проаналізувати роль доходів державного бюджету у забезпеченні економічної безпеки вітчизняної економіки;
- виявити вплив видатків державного бюджету на основні види та складники економічної безпеки України;
- дослідити стан економічної безпеки регіонів України та шляхи підвищення ефективності її фіскального регулювання;
- здійснити аналіз досвіду країн з розвиненими та трансформаційними економіками щодо застосування фіскального

регулювання для зміцнення економічної безпеки та перспектив його впровадження в Україні.

Об'єктом дослідження є фіскальне регулювання економічної безпеки в Україні.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади аналізу та напрями застосування фіскального регулювання економічної безпеки в Україні.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробленні рекомендацій щодо підвищення рівня економічної безпеки України. Методологічні та практичні рекомендації можна використовувати для розроблення системи моніторингу стану економічної безпеки як на рівні економіки країни в цілому, так і на рівні окремого регіону.

Інформаційною базою дослідження є нормативно-законодавчі акти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України; аналітичні матеріали Державної служби статистики, Міністерства фінансів України; офіційні публікації Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Організації економічного співробітництва і розвитку та інших міжнародних організацій; використано праці вітчизняних і зарубіжних авторів; матеріали науково-практичних конференцій, ресурси мережі *Internet*.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи. Основні результати дослідження, викладені у роботі, доповідалися, обговорювалися та одержали позитивну оцінку на VIII-й Міжнародній науковій Інтернет-конференції «Національна безпека у фокусі викликів глобалізаційних процесів в економіці» (Київ – Rzeszów, 14-15 жовтня 2020 року).

Публікації. Основні положення та висновки кваліфікаційної роботи опубліковані у наукових працях: 1 стаття у науковому фаховому виданні України, що включено до міжнародних наукометричних баз), 1 публікація у збірнику тез доповідей міжнародної конференції.

Структура кваліфікаційної роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновку та списку використаних джерел. Загальний обсяг тексту роботи складає 146 сторінок, 23 рисунки, 9 таблиць, список використаних джерел – 129 посилань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІСКАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

1.1. Суть, суб'єкти та об'єкти економічної безпеки країни

Безпека була і залишається одним з найважливіших аспектів функціонування суб'єктів економіки. Забезпечення безпеки є базовою потребою, важливим завданням кожної держави, підприємства та окремих індивідів. Термін – «безпека» походить від латинського – «securitas» – безтурботність, недба-лість, душевний спокій, вільність від страху, небезпеки, впевненість у собі [137].

Перші спроби тлумачення – «безпеки» зустрічаються ще у працях давньогрецьких філософів Платона, Арістотеля та Епікура. Пізніший розвиток цього поняття набуває у працях римських філософів Цицерона та Лукреція. В античні часи поняття – «безпека» досліджувалось у багатьох аспектах: філософському, політичному, юридичному та економічному.

До ХХ століття традиційно розуміння безпеки, як правило, обмежувалось питаннями військової сили та відносилось до воєнної сфери. Виокремлення поняття «безпека» почалося після публікації у 1918 р. праці польського вченого Богдана Вінярського праці «Безпека, арбітраж, роззброєння», в якій він писав: – Можна говорити тільки про відносну безпеку, яка базується на перевазі сили і досконалій зовнішній політиці, що практично є єдиним доступним способом досягнення стану безпеки [77]. Аналізуючи дану працю, можна прийти до висновку, що Б. Вінярській одним з перших ототожнив безпеку з економічними та політичними діями держав, а отже заклав підґрунтя для розвитку цього поняття в економічній науці.

У 30-х рр. ХХ ст. сформувався поняття – «національної безпеки». На думку одного з перших його авторів (президента США, Ф. Рузвельта), – це сукупність умов, що надійно забезпечують національний суверенітет, захист стратегічних інтересів і повноцінний розвиток суспільства, життя і здоров'я всіх його громадян.

Широко вживати термін – «національна безпека» почали після Другої світової війни, яка розділила світ на два табори. Не дивно, що в цих умовах вона зводилася насамперед до забезпечення військової безпеки [112].

Ситуація почала змінюватися у 1970-80-х роках, коли з'явилися нові

теоретичні дослідження, в яких – «безпека» вже не розглядалася як переважно військовий термін [115]. У 1983 році американські вчені дослідили, що вузьке трактування безпеки, коли акцент робився тільки на військовій загрозі, відвертає увагу від невоєнних загроз, припускаючи, що деякі з найбільш небезпечних загроз національній безпеці можуть виходити з середини самої держави [52].

З кінця 80-х років ХХ століття з'явилися поняття економічної, екологічної, культурної і суспільної або соціальної безпеки, які були слабо досліджені або не досліджувались взагалі [222, С. 307].

Сучасне поняття – «безпека» має більш широкий вимір, ніж у минулому. Воно охоплює військові, економічні, технологічні, екологічні, соціальні та гуманітарні аспекти (рис. 1.1). До його сфери також входить питання збереження національної ідентичності та захист базових прав і свобод громадян. Багато справ, які в минулому належали до внутрішньої компетенції держави, стають тепер предметом регулювання на наддержавному рівні. Автори різних визначень указують на багатоаспектність розуміння поняття безпеки і найчастіше пов'язують його з реальною загрозою. Поняття безпеки визначають як стан, вільний від неспокою, що творить почуття певності.

Під поняттям – «безпека» найчастіше розуміють здатність народу до захисту його внутрішніх цінностей від зовнішніх загроз. Поняття «національна (народна) безпека» вживається як синонім поняття – «державна безпека», або – «безпека держави», оскільки держава є базовою формою організації політичного життя народу (нації).

Визначення поняття – «безпека» ускладнене тим, що воно містить багато змінних елементів, які посилюються або послаблюються відповідно до внутрішньої ситуації в державі. Тобто, неможливо цілком захистити себе від існуючих. Окреме визначення пропонує А. Волферс: «Безпека об'єктивно означає відсутність загрози основним цінностям, суб'єктивно – відсутність страху, що цим цінностям справді щось загрожує» [79, С. 7]. Отже, існують суб'єктивні та об'єктивні загрози безпеці.

У популярному словнику термінів польської мови з питань національної безпеки подано уточнене визначення безпеки – це «стан, який дає відчуття впевненості, гарантії її збереження, а також шанс на вдосконалення; одна з основних потреб людини, ситуація, яка характеризується відсутністю ризику втрати того, що людина особливо цінує, наприклад здоров'я, працю, повагу, відчуття, матеріальні блага» [264, С. 3].

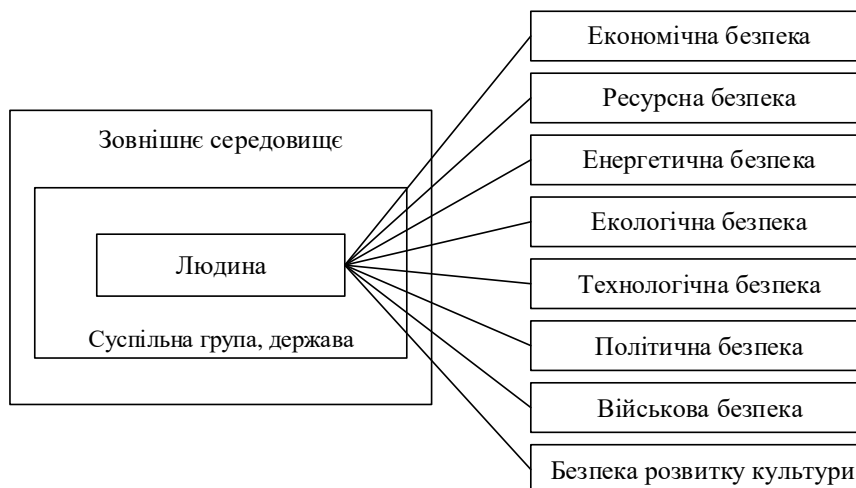

Рис. 1.1. Схематична модель розподілу національної безпеки відповідно до сфер діяльності. Джерело: складено автором.

Деякі науковці застерігають від надмірного розширення безпеки як предмета наукових досліджень. У результаті, термін – «безпека» наповнюється такою кількістю цілей, що навіть дуже різні напрями політики можна розглядати як політику безпеки [278]. На недоліки такого «всеосяжного» підходу вказує Л. Фрідман: «якщо все, що викликає неспокій або загрожує якості життя, окреслюється як «проблема безпеки», сфера досліджень повністю втрачає простір для концентрації» (the risks losing all focus). Такий підхід може бути багатим і вичерпним, але водночас може бути неокресленим (off-puttingly).

Потреби безпечного розвитку держави і народу виникають з їх внутрішньої будови і з функціонування зовнішнього оточення (рис.1.1). Вони реалізуються через зовнішню політику держави і виражають суспільні, або, іншими словами, національні інтереси.

Високий рівень безпеки держави дозволяє зберегти ідентичність народу (культуру, мову, національну свідомість) та гарантувати якість життя (духовний та матеріальний розвиток). А.Д. Ротфельд про основні цінності безпеки писав: «Це цінності політичні – перш за все суверенітет народу, його незалежність у стабільних, гарантованих кордонах; ідеологічні – устрій, мета і форми організації суспільного життя; господарські – оптимізація економічних відносин і свобода ухвали рішень; культурно-цивілізаційні – забезпечення розвитку духовного життя народу і збереження його національної ідентичності» [62, С. 28].

Безпеку поділяють на внутрішню і зовнішню. Внутрішня безпека – це стан політичних, економічних та соціальних інститутів в державі, які дають змогу громадянам відчувати упевненість і створюють відповідні умови для розвитку держави [31, С. 172]. А поняття зовнішньої безпеки держави є більш

динамічним і змінним. Держави досягають стану зовнішньої безпеки у двоякий спосіб:

- самостійно, за допомогою односторонніх заходів зміцнення безпеки;
- колективно, за допомогою угод і участі у військово-політичних союзах разом з іншими державами.

У спеціалізованому словнику термінів української мови під національною безпекою розуміють «захищеність життєво важливих інтересів особи, держави і суспільства, державних кордонів, територіальної цілісності, суспільно-політичного устрою, культурних цінностей і всього того, що становить основу матеріального і духовного життя країни, від внутрішньої і зовнішньої загрози; стан держави, що дозволяє їй зберігати свою цілісність і виступати самостійним суб'єктом міжнародних відносин» [137, С. 136]. Водночас у польському словнику термінів – як «стан, одержаний за рахунок відповідно зорганізованої оборони і охорони перед зовнішніми та внутрішніми загрозами, який окреслюється співвідношенням оборонного потенціалу до шкали загроз» [263, С. 74]. Як бачимо, попри деякі відмінності цілісний підхід до національної безпеки охоплює внутрішні і зовнішні аспекти.

Важливим напрямком національної безпеки є економічна безпека. Ринкова економіка з часу свого виникнення стала одним з головних засобів, за допомогою яких держави намагаються організувати і контролювати міжнародний поділ праці. У сучасному світі велике місце в політиці держав займають питання, які стосуються умов торгівлі, переміщення капіталів, технологій, товарів і функціонування міжнародної валютної системи.

У цьому контексті досить важливою науковою проблемою залишається визначення таких понять як «економіка безпеки» та «економічна безпека».

Поняттю «економіка безпеки» багато уваги приділили науковці США та Великобританії. Термін «економіка безпеки» запровадили американські учені Д. Олвей, Дж. Р. Голден і Р. Келлі у своїй книзі «Економіка державної безпеки».

У другій половині ХХ сторіччя в центрі уваги вчених-економістів та політиків опинилась економічна безпека. Цьому сприяли, по-перше, «економічні війни» між окремими групами країн, а, по-друге, трансформаційні процеси в світовій економіці.

У країнах Західної Європи термін «економічна безпека» з'явився в 1970-х роках і спрощено трактувався «як економічний метод забезпечення

національної безпеки». Сьогодні поняття економічної безпеки держави визначають як загально-національний комплекс заходів, спрямованих на забезпечення стійкого розвитку та удосконалення структури економіки, створення механізму протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам. Відповідно пріоритетами в зміцненні безпеки країн Західної Європи виступають благополуччя, захищеність громадянина та інше [50, С. 12].

У 1985 р., на 40-й сесії Генеральної асамблеї ООН була прийнята резолюція «Міжнародної економічної безпеки» [40]. В ній було визначено, що необхідно сприяти забезпеченню міжнародної економічної безпеки з метою соціально-економічного розвитку і прогресу кожної країни, термін «економічна безпека» став «офіційним». На 42-й сесії ООН була прийнята Концепція міжнародної економічної безпеки [239].

У світовій та вітчизняній економічній науці триває дискусія щодо суті, факторів, видів та форм економічної безпеки. Деякі вчені-економісти серед факторів економічної безпеки виділяють нерівномірність економічного розвитку, зростання заборгованості, поширення голоду, циклічні коливання, які дестабілізують діяльність господарської системи. На думку Л. Абалкіна, економічна безпека – сукупність умов та чинників, які забезпечують незалежність національної економіки та система контролю держави за національними ресурсами, зростанням ефективності виробництва, забезпечення його конкурентоспроможності [1].

На думку інших вчених, найважливішими факторами економічної безпеки є умови для ефективного розвитку національної економіки, таке зростання, за якого забезпечуються життєво важливі інтереси країни. У цьому розумінні економічна безпека – стан економіки та інститутів влади, за якого навіть при несприятливих умовах, забезпечується захист національних інтересів, соціальна спрямованість державної політики, достатній оборонний потенціал [9].

Отже, з точки зору стану національної економіки економічна безпека – це її здатність до ефективного функціонування, використання ресурсів, а також здатність протистояти негативному зовнішньому впливу [61]. Фахівці Національного інституту стратегічних досліджень України дотримуються подібного тлумачення економічної безпеки: «Економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, суспільства, держави» [73].

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки

України» національна безпека інтерпретується як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам [170].

Економічна безпека є важливим показником ефективності функціонування господарської системи. У цьому відношенні слід погодитися з думкою І. Мойсеєнко та О. Марченко, про те, що економічна безпека – найбільша якісна характеристика економічної системи, яка визначає її здатність підтримувати нормальні умови функціонування, стійке забезпечення ресурсами та розвиток, а також послідовну реалізацію економічних інтересів [112].

Отже, більшість вітчизняних вчених ототожнюють економічну безпеку держави з її здатністю протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам, забезпечувати реалізацію інтересів окремих громадян, ділових підприємств, галузей, регіонів та суспільства в цілому.

На думку економіста В. Сенчагова, поняття «економічна безпека держави» – це рівень розвитку економіки та інститутів влади, за якого забезпечується гарантований захист національних інтересів, соціально орієнтований розвиток країни загалом, належний оборонний потенціал навіть за найбільш несприятливих умов розвитку внутрішніх та зовнішніх процесів [93]. Г. Вечканов доповнює це визначення рівнем сформованості спеціально створених у країні правових норм, законодавчих та виконавчих органів, а також засобів, методів та напрямів, які забезпечують надійний захист національних інтересів [51].

В. Акімов, Є. Бридун та М. Ватагін, обґрунтовуючи своє визначення суті поняття «економічна безпека держави», вносять до стану захищеності інтересів соціально-економічної системи можливість забезпечення її сталого розвитку, а під економічною безпекою розуміють сукупність умов та факторів, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність та стійкість, здатність до постійного оновлення і удосконалення; захищеність економічних, політичних, екологічних, правових та інших потреб суспільства і його громадян; забезпечення передумов для виживання в умовах кризи та майбутнього розвитку; захист життєво важливих інтересів країни та її території, зважаючи на ресурсний потенціал, збалансованість та динаміку розвитку; створення внутрішнього імунітету та зовнішньої захищеності від дестабілізаційних впливів; конкурентоспроможність країни на світових

ринках, об'єктів і територій на внутрішньому ринку та стійкості фінансового становища; забезпечення належних умов життя та стійкого розвитку особистості, збереження екології. Загальною умовою вирішення проблем економічної безпеки за кожним з цих напрямів є наявність ресурсів для розширеного відтворення економічного потенціалу [3].

На нашу думку, економічну безпеку слід розглядати як стан певного економічного суб'єкта (особи, ділового підприємства, галузі, регіону, держави, групи держав тощо), за якого відбувається його розвиток, ефективно використання ресурсів, усуваються внутрішні та зовнішні загрози та підтримується достатній рівень стабільності.

Складність визначення економічної безпеки полягає у тому, що вона є синтетичною категорією політекономії і політології, а на практиці визначається відповідно до конкретних історичних умов та перспектив розвитку. Тому неможливо запро-понувати універсальне визначення економічної безпеки. Важливо, щоб це визначення слугувало розумінню сутності явища, а на цій основі – реалізації системи практичних дій політичного керівництва держави, усіх гілок влади із забезпечення економічної безпеки України [9].

Економічну безпеку (держави, регіону) розглядають у двох площинах [61]:

- соціально-економічній (загальногосподарській), яка стосується такого розвитку економіки країни, який в стані забезпечити тривалий розвиток в умовах міжнародної конкуренції. У цій площині слід виділити окремі види економічної безпеки, а саме: соціальну, фінансову, сировинну, енергетичну, екологічну безпеку;

- оборонно-військовій, яка є явищем досить складним і багатовимірним та потребує визначення поняття економічної безпеки оборони, як здатності держави (групи держав) до розвитку військово-оборонної галузі і нагромадження оборонно-економічного потенціалу.

До факторів економічної безпеки також відносять [115]:

- розташування і розміри держави та її забезпеченість природними та іншими ресурсами;

- темпи господарського, науково-технічного та культурного розвитку;

- інтенсивність міжнародних економічних зв'язків;

- суспільно-господарський та військово-оборонний потенціал держави.

Економічна безпека – один з видів національної безпеки держави. Можна виділити такі її рівні:

- особистісний рівень (окремі індивіди);
- мікроекономічний рівень (домашні господарства, ділові підприємства, окремі галузі економіки, соціальні групи);
- регіональний рівень (окремі регіони, групи регіонів);
- макроекономічний рівень (окремі держави);
- наднаціональний рівень (міждержавні, інтеграційні об'єднання);
- глобальний рівень (світове господарство, світова валютно-фінансова система тощо).

Для аналізу суті та структури економічної безпеки можна застосувати низку критеріїв, зокрема [121, С. 28]:

- здатність господарської системи (держави, групи держав, регіону, світу) до розвитку;
- вплив чинників і бар'єрів господарського розвитку;
- стан господарської системи і здатність її елементів протистояти негативному зовнішньому впливу, який уповільнює економічний розвиток, дестабілізує політичну та економічну систему, знижує обороноздатність;
- оптимальне співвідношення між зовнішньоекономічною інтеграцією та внутрішньоекономічним розвитком;
- ступінь чутливості держави до змін у сфері економіки, які можуть у різний спосіб нести загрозу національній безпеці.

Критеріями діагностики стану економічної безпеки держави також можуть бути [92]:

- економічна незалежність, насамперед, можливість здійснювати державний контроль за національними ресурсами, спроможність використовувати національні конкурентні переваги для забезпечення рівноправної участі у міжна-родному поділі праці;
- стійкість і стабільність національної економіки, що передбачає міцність і надійність усіх елементів господарської системи, захист усіх форм власності, створення гарантій для ефективної підприємницької діяльності, стримування дестабілізаційних факторів;
- здатність до саморозвитку і прогресу, тобто спроможність самостійно реалізовувати і захищати національні економічні інтереси, вести ефективну інвестиційну та інноваційну політику, розвивати інтелектуальний і трудовий потенціал країни.

Економічну безпеку необхідно розглядати як базову складову

національної безпеки, її матеріальну основу і, разом з тим, як взаємопов'язану систему певних елементів і рівнів. Забезпечення економічної безпеки є виключною прерогативою держави.

Розрізняють дві форми економічної безпеки:

- зовнішня – можливість протистояти загрозам, які породжує зовнішнє середовище;
- внутрішня – можливість протистояти загрозам, які виникають усередині системи.

До об'єктів економічної безпеки відносяться соціально-економічні системи, система управління економічною безпекою та ін. Об'єкт – це те, на що спрямована діяльність суб'єкта. Об'єктом виступають речі, які існують незалежно від свідомості людини і включені у її діяльність.

Основними суб'єктами системи економічної безпеки є окремі індивіди, ділові підприємства, галузі, регіони, держави, групи держав, інтеграційні об'єднання, міжнародні організації тощо. Держава здійснює регулювання та координацію діяльності інших суб'єктів для гарантування необхідного рівня економічної безпеки. Тому наявність в системі державних відносин різних за своєю сутністю організацій вимагає певного виду взаємовідносин між ними як об'єктами так і суб'єктами, в тому числі і визначення ступеня участі в їх діяльності щодо захисту національних інтересів, яка може виражатися:

- у формі відносин, коли держава, здійснюючи управлінську діяльність у сфері економічної безпеки, виступає в ній у вигляді суб'єкта та об'єкта одночасно;
- у формі відносин, коли держава, як суб'єкт управління, здійснює тільки втручання у діяльність підприємств – обмежене державне регулювання;
- у формі відносин, коли держава здійснює лише регулювання діяльності організацій – непряме державне регулювання;
- у формі процесу управлінських дій у сфері економіки в середині самого суб'єкта господарювання будь-якого типу власності, коли суб'єктом виступають керівники будь-якого рівня, а об'єктом – будь-яка економічна структура (такі відносини є прикладом внутрішньокорпоративного управління, скерованого на забезпечення економічної безпеки підприємства).

Суб'єктами забезпечення економічної безпеки є держава та її структури, юридичні та фізичні особи, інші суб'єкти господарювання. Основним суб'єктом економічної безпеки, що забезпечує її реалізацію на національному рівні, а також гарантує економічну безпеку окремих індивідів також є держава, яка здійснює управлінські функції в даній сфері через органи законодавчої,

виконавчої та судової влади.

Суб'єкт економічної безпеки може одночасно виступати і як її об'єкт. Об'єктом економічної безпеки є також економічні інтереси, які не є об'єктами управління, оскільки реалізуються в діяльності суб'єктів господарювання.

При організації системи забезпечення економічної безпеки управлінський вплив суб'єкта управління на об'єкт може реалізовуватися як через безпосередній вплив (примус), так і через опосередкований вплив – створення умов для діяльності суб'єкта господарювання (об'єкта управління), що спонукають його чинити в рамках тих чи інших положень і правил, встановлених на законодавчому рівні.

У вітчизняній економічній науці не існує єдиного підходу до класифікації видів економічної безпеки країни та їх складників. На нашу думку, їх слід виділяти як за спільними ознаками, так і за функціональними взаємозв'язками.

Підходи до класифікації видів економічної безпеки зображено нами на рис. 1.2. На нашу думку, усі види економічної безпеки слід поділити на три групи.

Перша група – види економічної безпеки, які пов'язані з ефективністю використання природних ресурсів країни:

а) ресурсно-енергетична безпека – це забезпечення раціонального стану видобування, збереження та переміщення енергетичних ресурсів всередині країни та за її межі, встановлення ефективних показників ресурсовикористання та ресурсозбереження. Виділяють наступні складники цього виду економічної безпеки:

1) ресурсний – забезпечення сприятливих умов для видобування природних ресурсів, планування та контроль робіт видобувних підприємств, фінансове забезпечення геолого-розвідувальних робіт, видобування, складування, транспортування та розподіл видобутих ресурсів підприємствами;

2) енергетичний – забезпечення сприятливих умов для раціонального використання ресурсів, впровадження енергозберігаючих технологій та використання відновлювальних джерел ресурсів;

3) зберігальний – створення належних умов для зберігання енергії, її акумуляції та перерозподіл енергетичних ресурсів, а також їх переміщення до споживачів;

б) продовольча безпека – це здатність країни в повній мірі забезпечувати своє населення продуктами харчування, виробляти високоякісну харчову

продукцію для споживачів. Також сюди слід віднести контроль за умовами вирощування та зберігання продукції. Виділяють наступні її складники:

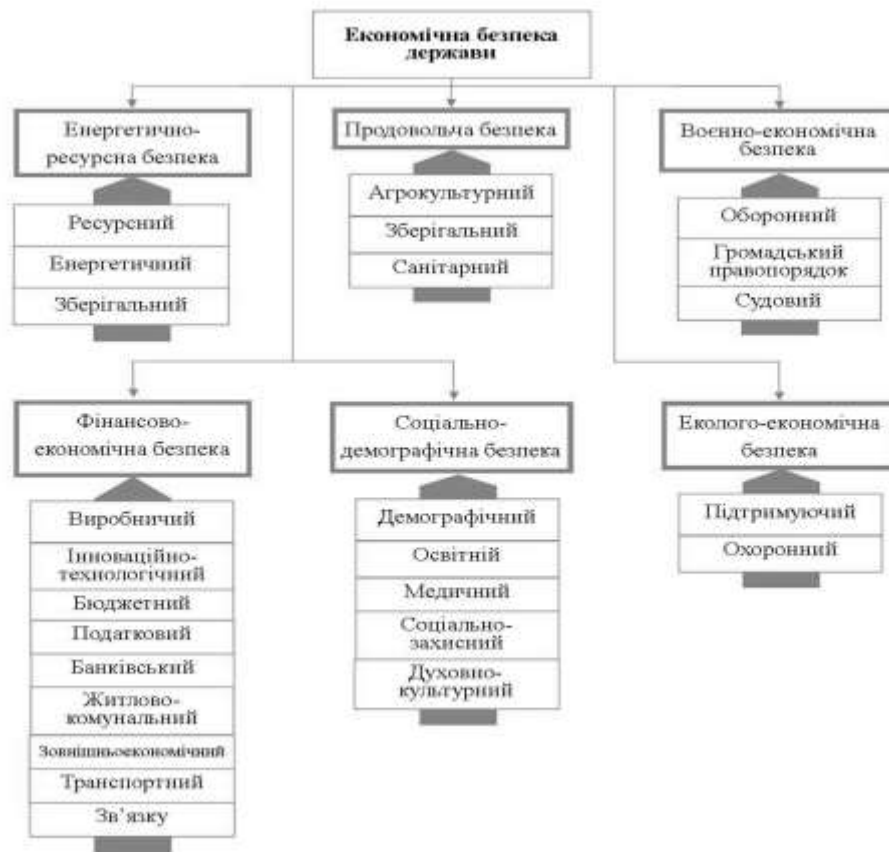

Рис. 1.2. Підходи до класифікації видів та складників економічної безпеки
Джерело: складено автором

1) агрокультурний – забезпечення належних умов діяльності сільськогосподарських виробників, вирощування та селекції рослин та тварин, ефективного використання посівних площ та угідь;

2) зберігальний – забезпечення належних умов для ефективного складування продукції та її захист від негативних впливів, що можуть призвести до втрати або погіршення якості продукції, а також її розподіл та переміщення до споживачів;

3) санітарний – створення належних умов для дотримання якості сільськогосподарської продукції, а також похідних від неї продуктів харчування, встановлення норм та нормативів відповідності продукції;

Друга група – види економічної безпеки, які виникають унаслідок її взаємодії з іншими суміжними сферами функціонування суспільства (охорона навколишнього середовища, оборона країни, судова система тощо):

а) воєнно-економічна безпека – ефективні умови розвитку оборонної промисловості, забезпечення потреб армії, ефективне управління обороноздатністю держави та забезпечення громадського порядку, безпеки та

судової влади. Виділяють наступні складники цього виду економічної безпеки:

1) оборонний – створення належних умов для виробництва та використання продукції військово-промислового комплексу, планування та забезпечення потреб армії, прогнозування та оптимізація чисельності військових сил та родів військ;

2) громадський правопорядок – створення належних умов для забезпечення охорони прав населення, підвищення якості та планування чисельності внутрішній військ, ефективність управління ними;

3) судовий – створення належних умов для забезпечення захисту прав та свобод людини, соціальних і національних груп в країні та доступності населенню, утримання та ефективного використання судового апарату;

б) еколого-економічна безпека – сприятливі умови та фінансування охорони навколишнього середовища, їх раціональне використання, збереження та відновлення природних ресурсів. Виділяють наступні складники цього виду економічної безпеки:

1) підтримуючий – створення належних умов для забезпечення екологічної рівноваги і захисту середовища проживання населення країни та біосфери в цілому, атмосфери, гідросфери, літосфери, видового складу тваринного та рослинного світу, а також природних ресурсів;

2) охоронний – створення належних умов для охорони навколишнього середовища, відновлення екосистеми і планування дій щодо усунення негативних впливів на середовище проживання населення країни та біосфери в цілому, атмосфери, гідросфери, літосфери, видового складу тваринного та рослинного світу, а також природних ресурсів.

Третя група – види економічної безпеки, які визначають економічний розвиток, рівень життя та зростання добробуту населення:

а) соціально-демографічна безпека – один з найважливіших видів економічної безпеки, який впливає на стан трудових ресурсів, їх склад, якісні характеристики, зокрема освіту, здоров'я, духовний та фізичний розвиток, демографічну ситуацію, рівень соціального захисту тощо. Виділяють наступні складники цього виду економічної безпеки:

1) демографічний – створення належних умов для зростання чисельності населення, народжуваності;

2) освітній – створення належних умов для доступу населення до освітніх послуг, забезпечення належної їх якості;

3) медичний – створення належних умов для доступу та забезпечення

населенням послуг у сфері охорони здоров'я, забезпечення населення необхідними медикаментами належної якості та кількості, проведення превентивних заходів щодо здоров'я населення;

4) соціально-захисний – створення належних умов для забезпечення соціального захисту населення та вирівнювання диспропорцій у його розвитку, підтримання соціально-незахищених верств, пенсійне та страхове забезпечення;

5) духовно-культурний – створення належних умов для забезпечення потреб населення послугами духовного та культурного характеру, підтримання рівня його нормального розвитку для населення;

б) фінансово-економічна безпека – вид безпеки, що впливає на всі галузі економіки держави, бюджетну політику, стан банківської системи, державних фінансів, золотовалютних резервів, виробництво та розподіл національного доходу, залежність економіки країни від імпорту чи експорту. Виділяють наступні її складники:

1) виробничий – створення належних умов для функціонування ринкових структур, ефективного планування та забезпечення національного виробництва, детінізація економіки;

2) інноваційно-технологічний – створення належних умов для розвитку пріоритетних галузей інноваційної діяльності, створення та використання інноваційних технологій, перехід економіки до інноваційної моделі розвитку;

3) бюджетний – створення належних умов для ефективного використання бюджетних коштів та їх оптимального розподілу, управління рівнем державного боргу та дефіциту, ефективного планування видатків державного бюджету;

4) податковий – створення належних умов для управління у сфері податкового законодавства та фіскального навантаження, забезпечення бездефіцитності державного бюджету;

5) банківський – створення належних умов для регуляторної політики у банківському секторі, забезпечення та використання золотовалютних резервів, їх планування та ефективного використання;

6) житлово-комунальний – створення належних умов для забезпечення умов проживання населення, розвитку інфраструктури підтримання та забезпечення життєдіяльності людей, використання ресурсів;

7) зовнішньоекономічний – забезпечення ефективності зовнішньоекономічних зв'язків країни, збалансування торговельного і платіжного балансів, оптимізація структури експорту та імпорту, інтеграція

вітчизняної економіки у світову господарську систему;

8) транспортний – створення належних умов для розвитку транспортної інфраструктури, управління транспортними потоками;

9) зв'язку – створення належних умов для створення та управління сферою телекомунікаційних технологій.

Отже, економічну безпеку слід розглядати як стан певного економічного суб'єкта (особи, ділового підприємства, галузі, регіону, держави, групи держав тощо), за якого відбувається його розвиток, ефективне використання ресурсів, усуваються внутрішні та зовнішні загрози та підтримується достатній рівень стабільності. Економічна безпека складається з множини складових елементів, які в сукупності утворюють поняття системи економічної безпеки держави.

1.2. Чинники та методологія діагностики безпеки національної економіки

Важливим завданням є виявлення чинників економічної безпеки країни та методологічних підходів до її аналізу. Під чинниками економічної безпеки, на нашу думку, слід розуміти певні загрози для національної економіки (наприклад, неможливість доступу до ресурсів, дезорганізація господарської діяльності, що може призвести до розпаду економічної системи країни, втрата керованості економікою, тощо). Загрози економічній безпеці країни виникають унаслідок впливу зовнішніх і внутрішніх факторів (недобросовісна конкуренція певних економічних суб'єктів, неефективне державне управління, тощо).

Внаслідок впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, які за певних умов одночасно можуть виступати по відношенню до інших суб'єктів господарювання джерелом загрози і гарантом безпеки, економічна безпека трансформується в національну безпеку, безпеку колективів, індивідів, тощо.

Усі чинники (загрози) економічної безпеки господарської системи поділяють на дві групи: внутрішні та зовнішні. До внутрішніх загроз слід, на нашу думку, віднести:

- структурну деформованість економіки України, успадковану від СРСР;
- низьку конкурентоспроможність національної економіки, викликану відсталістю технологічної бази більшості галузей, високою енергомісткістю і ресурсомісткістю, високими витратами виробництва;
- високий рівень монополізації економіки, що призводить до

зростання цін, несумлінної конкуренції, невиконання умов договорів, відсутності спонукальних мотивів для вдосконалення виробництва, підвищення якості продукції та зниження витрат виробництва;

- відносно високий рівень інфляції, що знижує інвестиційну привабливість та активність економічних суб'єктів;
- використання застарілих технологій та недостатній рівень витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР);
- високий рівень зношення основних фондів у базових галузях національної економіки;
- недостатній рівень розвитку об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури;
- погіршення стану довкілля та зниження рівня екологічної безпеки;
- відставання приросту розвіданих запасів корисних копалин від масштабів їх видобування;
- втрату конкурентних позицій за окремими напрямками науково-технічного розвитку, в тому числі унаслідок «відпливу мізків» за кордон і зниження престижності інтелектуальної праці;
- посилення диференціації доходів, майнового розшарування населення, відсутність можливості вільного доступу до системи охорони здоров'я, освіти та культури;
- тінізацію і криміналізацію економіки, зростання корупції та організованої злочинності;
- відсутність ефективної законодавчої бази, низьку правову, фінансову, договірну дисципліну, приховування доходів і ухиляння від сплати податків;
- неефективність економічної політики, відсутність реальної її лібералізації, що породжує загрозу зниження конкурентоспроможності вітчизняних виробників.

До зовнішніх загроз економічній безпеці слід, на нашу думку, віднести:

- залежність України від імпорту багатьох видів природних ресурсів (нафта, газ);
- дискримінаційні заходи іноземних держав або груп держав у сфері зовнішньої торгівлі;
- зростання рівня зовнішньої заборгованості;
- недостатній контроль у сфері експортної та валютної діяльності;
- нерозвиненість транспортної інфраструктури;
- брак досвіду конкурентної боротьби національних виробників в

умовах посилення глобальної конкуренції.

В умовах динамічних глобалізаційних процесів посилюється роль державного впливу на конкурентні позиції країни у світовому господарстві. У зв'язку з цим держава повинна виконувати нові функції – формування оптимальних умов для здійснення господарської діяльності, розвитку людського потенціалу, стимулювання інноваційних процесів, підвищення конкурентоспроможності економіки, посилення контролю за переміщенням капіталів, стратегічними запасами енергоносіїв та питної води, збільшення видатків на оборону.

У сучасній економічній науці використовують низку методів для оцінки рівня економічної безпеки країни. Серед них слід виділити підхід, який пропонує оцінювати економічну безпеку за допомогою порівняльного аналізу [54]. Перевагою даного методу, на нашу думку, є повнота охоплення сфер економічного розвитку. Крім того, цей метод передбачає розрахунок інтегральної оцінки економічної безпеки, обчислення індексів нормальної, передкризової і кризової ситуації та здійснення їх ранжування за рівнем кризовості, шляхом надання бальної оцінки кризовим ситуаціям за допомогою експертного оцінювання [54].

До недоліків цього методу слід віднести: по-перше, недостатню обґрунтованість вибору показників-репрезентантів, що використовують при розрахунку інтегральних показників гостроти кризової ситуації для кожного виду економічної безпеки, по-друге, певну суб'єктивність при застосуванні експертних оцінок, оскільки відбір показників економічної безпеки повинен ґрунтуватися на більш точних методах.

Деякі вчені при здійсненні оцінки рівня економічної безпеки пропонують обчислювати лише порогові показники економічної безпеки. Недоліком такого підходу є відсутність інтегрального індексу економічної безпеки, що унеможлиблює комплексний аналіз усіх її сфер [75, С. 57; 98].

Серед поширених у сучасній економічній науці методів діагностики економічної безпеки слід назвати методи багатовимірного статистичного аналізу, економетричного моделювання, адаптивної фільтрації [92, С. 18, 21]. Недоліком цих методів є те, що у якості нормативних порогових показників використовуються значення точок верхнього (найкраще значення певного показника усієї сукупності) і нижнього (найгірше значення певного показника усієї сукупності) полюсів, які відповідно свідчать про стан певного показника в країні. На нашу думку, такий підхід має низку недоліків, оскільки, по-перше, не завжди мінімальне значення показника може бути небезпечним, і, по-друге,

кожен складник володіє певним економічним потенціалом і для визначення шляхів його використання та нарощення необхідно здійснювати аналіз та оцінку економічної безпеки за допомогою визнаних порогових показників (індикаторів) економічної безпеки.

В Україні, на жаль, немає офіційно затверджених порогових критичних значень показників стану економічної безпеки, які б використовувались як нормативи для визначення її стану. Інститутом економічного прогнозування НАН України [70] запропоновано порогові значення економічної безпеки країни, розраховано інтегральний показник економічної безпеки України та його прогноз, але не описано методику цього розрахунку та кореспондування показників економічної безпеки країни з пороговими показниками її стану.

Отже, більшості підходів, які використовуються для діагностики економічної безпеки притаманні такі недоліки:

- необґрунтований вибір показників-репрезентантів, які використовуються при розрахунку інтегральних показників кризовості ситуації для кожного складника економічної безпеки;
- використання експертних оцінок для вибору показників, що характеризують стан економічної безпеки, може призвести до необ'єктивних результатів. Методика діагностики економічної безпеки вимагає застосування точних методів вибору та групування показників;
- відсутність інтегрального показника економічної безпеки. При діагностиці економічної безпеки слід застосовувати інтегральні показники, які отри-мані за допомогою багатовимірних статистичних методів;
- здійснюючи оцінку рівня економічної безпеки, вчені не завжди виділяють її окремі стани. Усі стани, при яких відбувається вплив дестабілізуючих факторів ототожнюють з рівнями економічної безпеки, що призводить до неточностей у визначенні її реального стану;
- використання у якості порогових показників (індикаторів) економічної безпеки значень точок верхнього і нижнього полюсів, розрахованих на основі вихідної системи показників, призводить до необ'єктивного визначення інтегрального показника економічної безпеки.

У процесі діагностики економічної безпеки слід враховувати перелічені вище недоліки. Процес цієї діагностики, на нашу думку, повинен включати наступні три етапи (рис. 1.3):

Рис. 1.3. Основні етапи діагностики економічної безпеки

Джерело: складено автором

Етап перший – підготовчий. На цьому етапі визначаються мета та завдання діагностики економічної безпеки, вибираються методи її здійснення та джерела інформації. Метою аналізу є об'єктивна діагностика економічної безпеки. Відповідно до мети дослідження об'єктом аналізу є стан економічної безпеки, а предметом – його діагностика. Інформаційною базою діагностики економічної безпеки слугують статистичні щорічники, законодавчі та нормативні акти України. Залежно від поставленої мети та об'єкта дослідження, формуються напрями здійснення аналітичних розрахунків.

Етап другий – аналітичний. Стан економічної безпеки слід діагностувати за допомогою індикативного методу, суть якого полягає у зіставленні фактичних і порогових значень показників. Це дає можливість визначити становище, в якому перебуває економіка, за ступенем його наближення до таких станів (рис. 1. 4): безпеки; ризику; кризи; небезпеки.

Рис.1.4. Стани економіки держави відповідно ситуації, яка склалась

Джерело: складено автором.

Стани ризику та кризи поділяються на три зони, кожен з яких можна оцінити за допомогою балів (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Правила проставлення оцінок за індикаторами

№ п/п	Характер ситуації (зона)	Позначення	Бальна оцінка за індикатором
1.	Безпеки	Б	0
2.	Ризику, початкова	РК1	1
3.	Ризику, яка розвивається	РК2	2
4.	Ризику, критична	РК3	4
5.	Кризова, нестабільна	К1	8
6.	Кризова, яка загрожує	К2	16
7.	Кризова надзвичайна	К3	32
8.	Небезпеки	Н	48

Діагностика економічної безпеки повинна передбачати обчислення певних інтегрованих показників. Процес їх обрахунку повинен містити такі етапи:

- формування множини індикаторів;
- визначення характеристичних (оптимальних, порогових та граничних) значень індикаторів;
- нормалізація індикаторів;
- визначення вагових коефіцієнтів;
- розрахунок інтегрального індексу.

Індикатори та їх значення запропоновано нами з метою оцінювання стану окремих складових економічної безпеки України. В основу оцінки стану економічної безпеки слід покласти метод стандартизації показників-факторів, що дозволяє порівнювати неоднорідні показники кожного зі видів економічної безпеки та отримати його інтегральну величину.

Визначення величини показників стану економічної безпеки ґрунтується на стандартизації показників, зведення їх до одного співвимірного числа – від 0 до 1. Для стандартизації показників вирізнятимемо стимулятори та дестимулятори. До стимуляторів відносять ознаки, кількісне збільшення яких позитивно впливає на рівень економічної безпеки.

До дестимуляторів відносять фактори, зростання яких негативно впливає на рівень економічної безпеки.

Оскільки властивості соціально-економічних явищ характеризуються, як правило, множиною ознак ($m \geq 2$), то при упорядкуванні одиниць сукупності виникає необхідність агрегування усіх ознак множини в одну інтегральну оцінку.

Агрегування ознак ґрунтується на так званій теорії «адитивної цінності»,

згідно з якою цінність цілого дорівнює сумі цінностей його складових. Якщо ознаки множини мають різні одиниці вимірювання, то адитивне агрегування потребує приведення їх до однієї основи, тобто попередньої нормалізації. Інтегральний характер таких розрахунків більш зручно проводити на основі методики, що передбачає розгляд конкретної сфери з використанням конкретного індикатора, який характеризує дану ситуацію. За допомогою такої методики визначення бальних оцінок ступеня кризовості ситуації за індикаторами можна здійснити оцінку за усіма сферами, крім енергетичної безпеки.

Етап третій – групування та інтерпретація показників стану економічної безпеки. Здійснення групування показників стану економічної безпеки можливе за допомогою методу SWOT-аналізу. Її зміст полягає у виявленні сильних та слабких сторін, можливостей та загроз, які буде використано при формуванні стратегії забезпечення економічної безпеки. Значення сильних та слабких сторін відображає внутрішні чинники економічної безпеки, які породжує сама система, а можливості та загрози виступають зовнішніми чинниками, які впливають на економіку. Розподіливши усі чинники за категоріями, ми отримаємо SWOT-карту яка дозволить наглядно оцінити стан економічної безпеки.

При подальшому аналізі, отримаємо комбінацію факторів. При комбінуванні пар з чотирьох чинників – часткові описи станів, в яких перебуває економіка держави.

Як зазначено вище, ми отримаємо чотири стани економіки країни, для кожного з яких потрібно інтерпритувати показники використовуючи BADI-стратегії, які базуються на аналізі взаємозв'язку між сильними, слабкими сторонами та можливостями і загрозами. Маємо можливість переміщуватись між економічною небезпекою та безпекою за допомогою певних заходів, які покликані підвищувати її рівень.

Для кожного з станів можна розробити комплекс дій, які у сукупності з попередніми етапами становлять методологію діагностики економічної безпеки країни. Наприклад, при стані безпеки потрібно застосовувати підтримувальну стратегію (*boosted strategy*), в основу якої закладено аналіз механізму розвитку системи у потрібному напрямку.

У першу чергу ця стратегія повинна враховувати сильні сторони та можливості, якщо вони становлять перевагу над рештою факторів. Серед сильних сторін вибираються так звані опорні точки, які можна використовувати як основу стратегії, а у можливостях вибираються одні з

найдинамічніших процесів, які можна застосовувати. Для сильних сторін, які не є ключовими, обирається спосіб їх посилення, а для можливостей – засоби їх впровадження.

У стані ризику слід застосувати стратегію поступового розвитку (*amplification strategy*), покликану проаналізувати можливості та слабкості. Останні поділяють на значимі та незначимі, а загрози – на потенційні та реальні.

У випадку настання кризи, на нашу думку, слід використовувати оборонну стратегію (*defense strategy*), в основу якої закладено перегрупування слабкостей та загроз на основі аналізу їхнього впливу.

Стратегію нападу (*insult strategy*) слід застосовувати у стані небезпеки. Основні акценти у цій стратегії повинні бути присвячені слабкостям та загрозам, ранжування яких дозволить якісно оцінити стан ситуації та можливі шляхи виходу з неї.

Метою діагностики економічної безпеки є не лише аналіз та оцінка поточного стану економіки країни, а й проведення ретроспективного аналізу показників економічної безпеки для визначення можливого стану економіки у майбутньому, що сприятиме формуванню ефективних механізмів забезпечення економічної безпеки. Тому третій етап (групування та інтерпретація показників стану економічної безпеки) повинен включати аналіз динаміки показників економічної безпеки та оцінку тенденцій стану економічної безпеки. Отриману інформацію доречно використовувати при розробленні стратегії економічної безпеки країни.

1.3. Фіскальне регулювання у системі державного управління економічною безпекою

Одним з головних завдань уряду країни є забезпечення необхідного рівня її економічної безпеки. Це зумовлює необхідність формування цілісної системи державного регулювання економічної безпеки.

На нашу думку, державне регулювання економічної безпеки – це сукупність заходів та інструментів, за допомогою яких держава впливає на окремі види та складники економічної безпеки задля забезпечення її належного рівня та створення умов для ефективного використання ресурсів, усунення внутрішніх і зовнішніх загроз, підтримання достатнього рівня стабільності господарської системи.

Державне регулювання економічної безпеки поділяється на три види:

правове, адміністративне та економічне. До останнього належить регулювання економічної безпеки за допомогою фіскальних інструментів.

Для з'ясування суті фіскального регулювання економічної безпеки розглянемо категорію «фіскальне регулювання». Термін «фіскальний» походить від латинського «fisc» і в перекладі означає казенний. Фіскальне регулювання – це зміни в урядових видатках і оподаткуванні, що спрямовані на досягнення повної зайнятості та неінфляційного внутрішнього обсягу виробництва. Під фіскальним регулюванням розуміють також «політику уряду, яка стосується обсягів урядових закупівель, трансферних платежів і податків» [67].

Більшість вітчизняних науковців фіскальне регулювання ототожнюють з процесом змін у системі оподаткування та урядових видатків, що здійснюються з метою зменшення коливань ділових циклів, сприяння швидкому зростанню економіки з високою зайнятістю та без високої неконтрольованої інфляції [66].

Марксистська ідеологія при аналізі державного регулювання оперує категоріями «планування народного господарства» та «господарський механізм». Термін «господарський механізм» почав використовуватися у радянській політеко-номії у середині 1980-х років. У теоретико-категорійному апараті тих часів поняття «фіскальна політика» було відсутнє. Натомість вживалися терміни «бюджетне регулювання» або «бюджетна політика».

Проте, слід також зазначити, що термін «бюджетне регулювання» вживається часто і нині економістами, що стоять на позиціях аналітичної економії у значенні фіскального регулювання. Зокрема, стверджується, що «фіскальне регулювання – це бюджетне регулювання..., скероване на зміну сукупного попиту шляхом зміни державних видатків і податків» [89].

Деякі дослідники поняття «фіскального» та «бюджетного» регулювання ототожнюють з бюджетною політикою: «фіскальне регулювання – це бюджетна політика», яка «спрямована на регулювання і запобігання небажаних змін сукупного попиту шляхом запланованих змін державних видатків і податків», «нероздільна із грошовою політикою держави», та «спрямована на те, щоб пом'якшити коливання сукупного попиту за допомогою бюджетного дефіциту або надлишку».

Вживання терміну «бюджетне» для означення фіскального регулювання є, на наш погляд, невиправданим, оскільки поняття фіскального регулювання ширше від бюджетного. Очевидно, його використання викликане бажанням деяких авторів знайти український відповідник латинського «fisc».

Отже, фіскальне регулювання економічної безпеки – вид державного регулювання, яке здійснюється урядом за допомогою дискреційних та недискреційних інструментів фіскальної політики, пов'язане зі зміною оподаткування, обсягу державних видатків чи їх перерозподілом з метою забезпечення та посилення економічної безпеки окремих суб'єктів, регіонів, галузей економіки та господарської системи в цілому.

Фіскальне регулювання економічної безпеки передбачає використання певних інструментів. Першим з них є доходи державного бюджету.

Під доходами у Бюджетному кодексі України розуміють: «доходи – це всі податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, дарунки, гранти)» [20].

З визначення випливає, що доходи поділяються на:

- а) податкові надходження – загальнодержавні та місцеві податки та збори;
- б) неподаткові надходження – передбачають доходи від власності та підприємницької діяльності, адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу, надходження від штрафів та фінансових санкцій, а також інші неподаткові надходження;
- в) доходи від операцій з капіталом;
- г) трансферти – кошти, одержані від інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

Одним з найвагоміших інструментів фіскального регулювання економічної безпеки є податки. Саме їм належить одна з провідних функцій регулювання економічних процесів. Ще у XVII ст. науковці зазначали, що «жодне державне питання не вимагає такого мудрого і розважливого розгляду як питання про те, яку частину слід брати у підданих і яку частину залишати їм» [107].

На думку більшості вчених-економістів, «податки – це примусові платежі державі домогосподарствами чи фірмами у вигляді грошей (або товарів і послуг), взамін яких домогосподарство чи фірма не отримує товару або послуги» [106]. Зустрічається також таке трактування: «податки – це частина доходу, що сплачується фірмами та домогосподарствами у розмірі, встановленому законом. У вузькому розумінні до податків належать фіскальні вилучення, що утворюють дохід державного бюджету. В широкому розумінні під податками розуміють всі фіскальні вилучення, встановлені державою, у тому числі відрахування до цільових позабюджетних фондів» [14].

Дуже часто під податками розуміють кошти, які стягуються державою з економічних агентів (виробників, споживачів, власників факторів виробництва) з метою вирішення проблем більш справедливого розподілу доходів або підвищення ефективності ринкової системи [66, С. 55].

У сучасній економічній літературі існує багато підходів до класифікації податків. Податки можуть бути загальні та особливі. Прикладом податків першого роду є податки з продажу, на майно, подушний; податки другого роду стягують з певних видів майна чи доходу (наприклад, податок на автомобіль, спадщину) [88, С. 126]. За іншими критеріями податки поділяють на прямі, непрямі та байдужі. Прямим називається податок, коли його платять безпосередньо з того джерела, яке обкладене цим податком [103]. Прикладом можуть слугувати податок на дохід або податок з капіталу. Непрямим називається податок, який встановлюють таким чином, що вносить його у казну одна категорія осіб, проте фактично сплачує інша [103]. Класичним прикладом такого податку є податок з продажу або ПДВ.

Байдужим називається податок, який встановлюють так, що джерело його сплати не має значення і може бути будь-якою комбінацією доходів (наприклад, подушний податок) [103].

Прямі податки поділяють на особисті й реальні. Відмінність між ними полягає у співвідношенні платника й об'єкта оподаткування. При особистих податках первинним є платник, а вторинним – об'єкт оподаткування. При реальних – навпаки [53].

Особисті податки встановлюються персонально для конкретного платника. Є чотири види особистих податків: подушний, прибутковий, майновий, на спадщину і дарування [63].

Реальні податки передбачають оподаткування майна за зовнішніми ознаками. До них належать земельний, домовий, промисловий, на грошовий капітал. У сучасних умовах найпоширенішими є особисті податки, зокрема прибутковий і майновий.

Залежно від суб'єкта оподаткування, прибутковий податок поділяється на два види: з фізичних і юридичних осіб. Податок з фізичних осіб стягується з особистих доходів громадян – заробітної плати та інших доходів, а також персоніфікованого прибутку підприємців. Уперше цей податок був запроваджений у Великій Британії у 1799 р. для фінансування війни проти Наполеона. Ним оподатковували лише високі доходи і застосовували низькі ставки податку [110]. Податок з юридичних осіб стягують із загального доходу (прибутку) підприємства.

Прибутковий податок можна стягувати за двома системами: шедулярною (окремо по кожному виду) і глобальною (оподатковується сукупний дохід); або їх поєднанням.

Прибутковий податок, завдяки притаманній йому регулюючій функції, забезпечує задоволення інтересів майже усіх суспільних груп та досягнення цілей політики держави. Саме тому, незважаючи на всі труднощі у стягненні цього податку, його застосовують майже у всіх країнах світу, включно з Україною.

Майновий податок накладається на майно, яке перебуває у власності того чи іншого суб'єкта оподаткування. Цю форму податків широко застосовують при місцевому оподаткуванні. У разі використання цього податку основною є фіскальна функція (регульовальна – обмежена).

Податок на спадщину і дарування є різновидом майнового оподаткування і має разовий характер. Його стягують у випадку переходу власності від однієї до іншої особи у прямій формі або через систему державного мита за диференційованими ставками, що дає змогу, крім фіскальної функції, виявитись і функції регуляторній.

Подушний податок накладають на фізичних осіб незалежно від рівня їхніх доходів. Застосування цього податку частково обмежує права людини, тому у країнах з громадянським суспільством він не застосовується, хоча відома спроба уряду Маргарет Тетчер запровадити цей податок наприкінці 1980-х р. у Великобританії [227]. Подушний податок має яскраво виражену фіскальну функцію.

Серед реальних податків найпоширенішими є земельний і промисловий податки. Земельний податок стягують із власників землі, враховуючи певні особливості, зокрема: родючість ґрунтів, місце знаходження ділянки, тощо. Можуть застосовувати різноманітні форми виділення об'єкта оподаткування й обчислення даного податку. Земельний податок має яскраво виражену фіскальну функцію. Скажімо, за умови врахування розміру ділянки і родючості ґрунтів сплата земельного податку не залежить від результатів господарювання. Визначаючи диференційовані ставки не тільки залежно від родючості ґрунтів, а й від місця розташування земельної ділянки, держава має змогу регулювати розподіл економічних ресурсів та їх ефективне використання.

Промисловий податок стягують з різних видів промислів, які приносять дохід. Однак на відміну від прибуткового податку, він не передбачає точного обліку доходів, а оподаткування ведуть за зовнішніми ознаками майна, яке

пов'язане з одержанням доходів. Особливого значення у податковій системі й податковій політиці цей податок не має і застосовується переважно при місцевому оподаткуванні.

Податок на нерухомість установлюють на житлові будівлі та приміщення для торгівлі і промислів на підставі їх оцінювання за зовнішніми ознаками.

Податок на грошовий капітал поширюється на кошти, вкладені в цінні папери, з урахуванням доходу, який вони приносять. Поширенішим, однак, є оподаткування не грошового капіталу, а фактичного доходу, що отримується від нього. Таке оподаткування може здійснюватись або індивідуально через оподаткування дивідендів, або інтегровано через установлення податку на весь нерозподілений прибуток до виплати із нього дивідендів, а в окремих випадках і подвійно.

Незважаючи на те, що реальні податки були першими формами прямого оподаткування, у сучасних умовах вони значно поступаються місцем особистим податкам.

Що ж стосується непрямих податків, то їх поділяють залежно від характеру торговельної діяльності на дві підгрупи: акцизні збори і фіскальні монополії на внутрішніх ринках, та ввізні мита при експортно-імпортних економічних стосунках.

Акцизний збір – податок, який накладають на видатки на деякий продукт або на кількість продукту, яку купують. Акцизи – це непрямі податки, що входять у ціни певних товарів і стягуються в момент їх придбання [106].

Слово «акциз», походить від латинського «accido» і означає «відрізати, відсікати» – непрямий податок, здебільшого на предмети широкого вжитку, комунальні та транспортні послуги [196, С. 48].

Залежно від методу встановлення надбавки розрізняють фіксовані (накладаються у грошовій формі на одиницю товарів і не залежать від ціни реалізації та інших, нецінових чинників) й пропорційні ставки акцизних зборів (накладаються у процентах до обсягу реалізації).

Відповідно, пропорційні акцизи поділяються на універсальні й специфічні. Універсальні акцизи накладаються на весь обсяг реалізації. Специфічні – на окремі види товарів (тютюнові вироби, алкоголь тощо). Саме специфічні акцизи були першою формою акцизних зборів. Перехід до універсальних пов'язують із розширенням номенклатури товарів, що підпадали під оподаткування акцизами. Першою формою універсальних акцизів став податок з продажу (купівель). Суть його зводиться до визначення

об'єкта оподаткування сукупного обсягу продажу (купівлі) товарів. У подальшому податок з продажу трансформувався у податок з обороту, розширивши при цьому і об'єкт оподаткування за рахунок оподаткування послуг.

Ці різновиди універсальних акцизів мають кумулятивний характер, що, за умов інтенсифікації господарських відносин, гальмує економічний розвиток. У зв'язку із цим було запроваджено таку форму універсального акцизу як податок на додану вартість, застосування якого дає змогу уникати подвійного оподаткування. Суть його зводиться до оподаткування лише заново створеної (доданої) вартості.

У сучасних умовах податок на додану вартість поряд із податком на прибуток і прибутковим податком з громадян є одним із найпоширеніших у світі.

Ще одним видом непрямого оподаткування на внутрішніх ринках є фіскальна монополія. Фіскальна монополія – діяльність уряду, пов'язана із встановленням монопольних цін на внутрішніх ринках на певні товари та послуги з метою наповнення бюджету. Монополія держави може бути повною або обмеженою. За умов повної монополії уряд контролює виробництво і реалізацію певних товарів за встановленими цінами. За умов обмеженої – монополізує або тільки процес ціноутворення, або ціноутворення і виробництво певних товарів, або ціноутворення і реалізацію. У сучасних умовах фіскальна монополія практично не застосовується.

При експортно-імпортних економічних стосунках застосовують ще один вид непрямих податків – мито. Мито – податок, який накладає країна на імпортовані товари [106]. Мито як і земельний податок має досить тривалу історію. Багато країн, користуючись своїм вигідним географічним положенням, використовували мито як основне джерело формування доходів державного бюджету.

Податки є важливим чинником економічної безпеки країни. Про вплив податків на рівень безпеки національної економіки неодноразово зазначали відомі вчені-економісти, державні і політичні діячі. Ще відомий середньовічний арабський мислитель Ібн-Хальдун підкреслив, що податкові ставки мають стимулювати ділову активність, інакше руйнуються економічні стимули й цивілізація занепадає [202, С. 763].

Всесвітньовідомий шотландський економіст А.Сміт вважав, що податки має сплачувати кожна особа, розмір і термін сплати повинен бути чітко визначеним, система оподаткування повинна сприяти розвитку

промисловості й торгівлі, а держава має вести таку податкову політику, щоб капітал нагромаджувався і залишався в країні. На думку вченого, непрямі податки на споживчі товари приводять до зростання заробітної плати та витрат виробництва. Дотепер залишаються актуальними основні принципи оподаткування, що обґрунтував А. Сміт, а саме: справедливість оподаткування (всезагальність та рівномірний розподіл податків залежно від розміру доходів); доцільність вилучення податків, зручність для платника, відповідні способи вилучення; принципи економії (скорочення витрат при вилученні податків, удосконалення системи оподаткування) [102, С. 799-804].

Відомий шведський економіст К. Віксель аналізує взаємозв'язок між податками та економічною безпекою з точки зору їх розподілу. Він підкреслював політичний характер податків, оскільки податкові рішення ухвалюють власники, які перекладають податковий тягар на широкі верстви населення. Актуальними є пропозиції вченого щодо справедливого оподаткування, які він пов'язував з принципами корисності й рівності податків. Кошти, вилучені через механізм оподаткування, мають бути поверненими у формі державних послуг, зокрема – на підґрунті розвитку державного сектору економіки [17, С. 74].

Дж. Робінсон теж виступала за прогресивне оподаткування, особливо – за високі податкові ставки на капітал великих корпорацій. Вона вважала, що таким чином буде зміцнюватися державний бюджет, і державі значно легше буде виконувати її соціальні функції [102, С. 541].

Протилежної думки щодо впливу податків на рівень безпеки національної економіки дотримуються представники неокласичного напряму аналітичної економіки (М. Фрідман, А. Лаффер), які вважають за необхідне зменшувати податки (передусім податки на капітал), оскільки вони гальмують інвестиції та ділову активність господарських суб'єктів. А. Лаффер підкреслював, що високі податки заради наповнення бюджету підривають стимули до економічної активності й запропонував оптимальний рівень оподаткування на межі 30% доходів. Він довів, що при перебільшенні цього показника доходи «відправляються у тінь» і формують підґрунтя для так званої тіньової економіки.

Збільшення податкових ставок лише до певної межі стимулює збільшення податкових надходжень, після чого воно сповільнюється. Далі спостерігається або поступове зниження доходів бюджету, або їх різке падіння, висока інфляція, низький рівень нагромаджень, спад виробництва тощо. Такий взаємозв'язок наочно ілюструє відома крива А. Лаффера [67].

Зниження податкових ставок зазвичай призводить до поліпшення умов підприємницької діяльності, сприяє підвищенню інвестиційної активності. Водночас його негативними наслідками є скорочення податкових надходжень до бюджету [67]. Диференціація податкових ставок є передумовою ефективною регулювальною дією податків: це і стимулювання розвитку малого бізнесу, і сприяння розвитку окремих галузей економіки [67].

Аналізуючи вплив податків на економічну безпеку країни слід з'ясувати поняття податкового ризику – ймовірність виникнення потенційної загрози для платника податків понести фінансові втрати або недоодержати доходи через несплату податків, здійснення податкових правопорушень. До основних видів податкових ризиків належать [62]:

- ризик несплати податків, який призводить до негативних наслідків у вигляді штрафів, пені, неустойок;
- ризик податкового контролю, який призводить до виникнення санкцій і втрат через невиконання платниками податків законодавчих податкових актів;
- ризик посилення податкового навантаження, диференційований за видами господарської діяльності й податкам;
- ризик податкової мінімізації – імовірність понести фінансові втрати, пов'язані з діями платника податків з мінімізації податкових платежів;
- ризик карного переслідування податкового характеру, що веде або до істотних фінансових втрат платника податків, або до позбавлення волі платника податків за здійснення правопорушень.

Загрозу економічній безпеці створює дестимулюючий вплив оподаткування на економічну активність суб'єктів господарювання, а також незаплановані втрати бюджету від недоотримання податкових надходжень. Головними наслідками невваженої податкової політики, які можуть генерувати загрози фінансово-економічній безпеці держави, на нашу думку, є:

- тіньова економіка;
- наявність та збільшення рівня податкового боргу;
- незаконне використання податкових пільг;
- незаконне виготовлення і збут підакцизних товарів;
- приховування податків;
- проведення фіктивних зовнішньоекономічних операцій.

Також факторами зниження рівня безпеки можуть бути:

- непродумана податкова політика;
- високий рівень оподаткування суб'єктів господарювання, який

стримує зростання підприємницької активності (особливо у сфері інноваційного виробництва);

- корумпованість сфери адміністрування податків;
- ухил від сплати податків значної частини економічних агентів;
- розширення масштабів та видів тіньової економічної діяльності, яка прихована від оподаткування;
- недостатньо ефективна робота правоохоронних органів щодо запобігання податковим злочинам та правопорушенням;
- наявність суперечностей у законодавстві стосовно регулювання податкових відносин.

Значення податкової системи у забезпеченні економічної безпеки полягає у створенні таких умов господарювання, за яких практично унеможливується зловживання фінансовими (бюджетними) коштами і переорієнтація руху капіталів у тіньову економіку. Поряд з цим податкова система має функціонувати таким чином, щоб була можливість отримувати фінансові ресурси у обсягах, які необхідні для виконання державою покладених на неї функцій.

Зниження рівня оподаткування, надання інвестиційних пільг можуть перетворюватися на інструмент конкурентної боротьби, який дає можливість виключно за рахунок податкових преференцій отримувати конкурентні переваги [114, С. 195]. Вплив оподаткування на рівень безпеки може здійснюватися через ставки оподаткування (зниження, підвищення, диференціація), базу оподаткування (через включення або виключення окремих операцій з бази оподаткування) або перекладання податків (через узгодження механізмів справляння прямих і непрямих податків, особливості оподаткування доходів громадян).

Як видно з рис. 1.6, кожен з податків впливає на той чи інший вид економічної безпеки. Так, на нашу думку, на рівень продовольчої безпеки уряд може найбільш ефективно впливати за допомогою регулювання рентних платежів за користування землею, податкових пільг для сільськогосподарських виробників, митних тарифів для експортерів чи імпортерів.

Для регулювання ресурсно-енергетичної безпеки у арсеналі уряду є рентні платежі за транспортування та видобування енергоресурсів, податкові пільги інвесторам у енергетичну галузь, антидемпінгові та компенсаційні мита, податкові канікули, мінімальні податкові ставки та інші податкові пільги для стимулювання розвитку нетрадиційних видів енергії.

До інструментів фіскального регулювання, які дають змогу впливати на

стан довкілля та рівень екологічної безпеки, на нашу думку, слід віднести різноманітні екологічні податки та збори (екологічний збір з авіап перевезень, власників транспортних засобів, виробленої продукції, податки на утворення сміттєзвалищ, використання та рециклінг сировини тощо).

Фіскальне регулювання у сфері соціально-демографічної безпеки спрямоване на зниження рівня смертності, регулювання народжуваності, зростання середньої тривалості життя, покращення стану здоров'я та умов життя населення. Для досягнення цих цілей у багатьох країнах застосовують такі види податків та зборів як податок на бездітність, податки для багатодітних сімей, податки за відсутність соціальної інфраструктури на підприємствах тощо (рис. 1.6).

Ціла низка податків та податкових платежів може бути застосована для регулювання воєнно-економічної безпеки – податки та спеціальні збори для потреб армії, система податкових пільг для підприємств військово-промислового комплексу (ВПК), мита на імпорту продукцію військового або подвійного призначення.

Серед фіскальних інструментів регулювання фінансово-економічної безпеки країни, на нашу думку, слід назвати оптимізацію середнього рівня податкового навантаження, обсягу боргових запозичень, спрощення процедури адміністрування сплати податків, податкові пільги для стимулювання рівня ділової активності тощо (рис. 1.6).

Важливим фіскальним знаряддям економічної безпеки країни є урядові видатки. Згідно з Бюджетним кодексом України: «видатки – кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум» [20]. Згідно з Бюджетним кодексом України існують такі 4 види класифікації видатків:

- а) за функціями, які виконують видатки (функціональна класифікація);
- б) за економічною суттю операцій, при проведенні яких здійснюються видатки (економічна класифікація);
- в) за ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація);
- г) за бюджетними програмами (програмна класифікація).

За економічною класифікацією видатки поділяються на поточні, капітальні та видатки кредитування за вирахуванням погашення.

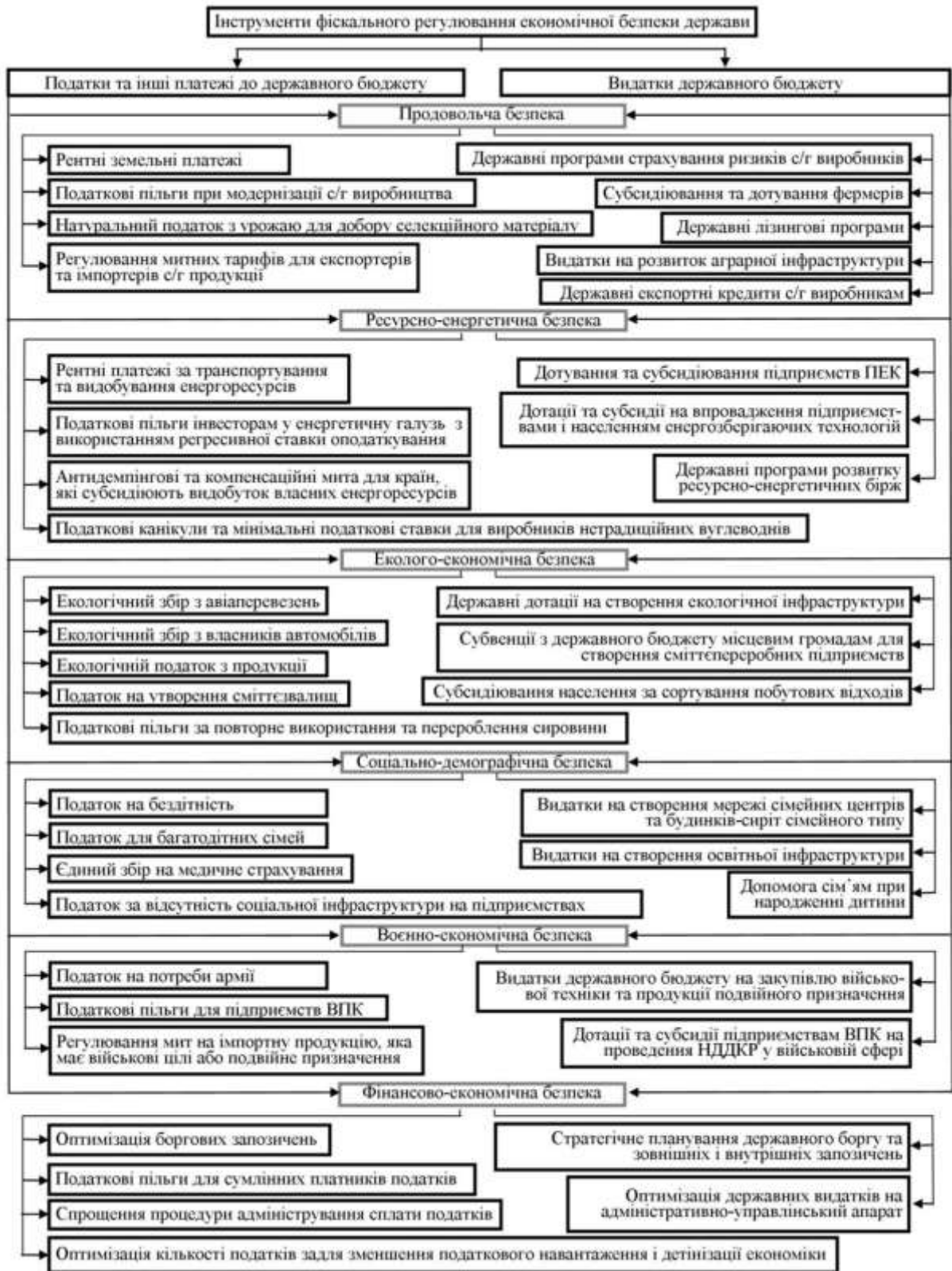

Рис. 1.6. Групування інструментів фіскального регулювання економічної безпеки держави за її видами. Джерело: складено автором.

Згідно з відомчою класифікацією визначається перелік головних розпорядників бюджетних коштів. За її допомогою Державне казначейство України та місцеві фінансові органи ведуть реєстр усіх розпорядників

бюджетних коштів. Програмна класифікація видатків бюджету застосовується при формуванні бюджету за програмно-цільовим методом.

Державні видатки слід класифікувати за складниками економічної безпеки. Це, на нашу думку, найкраще дає можливість зробити функціональна класифікація видатків. У Бюджетному кодексі наводиться такі рівні функціональної класифікації видатків [20]:

- розділи, в яких визначаються видатки бюджетів на здійснення відповідно загальних функцій держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування;

- підрозділи та групи, в яких конкретизуються напрями спрямування бюджетних коштів на здійснення відповідно функцій держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування.

Відповідно до функціональної класифікації усі видатки державного бюджету поділяється на 10 основних напрямків, кожному з яких присвоюється персональний код.

Відповідно до класифікації видів економічної безпеки, статті державних видатків можна поділити на такі групи (рис. 1.7):

а) видатки, які впливають на воєнно-економічну безпеку:

- 1) видатки на оборону;
- 2) видатки на громадський порядок, безпеку та судову владу;

б) видатки, які впливають на еколого-економічну безпеку:

- 1) видатки на охорону навколишнього природного середовища;

в) видатки, які впливають на соціально-демографічну безпеку:

- 1) видатки на охорону здоров'я;
- 2) видатки на духовний та фізичний розвиток;
- 3) видатки на освіту;
- 4) видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення;

г) видатки, які впливають на фінансово-економічну безпеку:

- 1) видатки на загально-державні функції;
- 2) видатки на житлово-комунальне господарство;
- 3) видатки на транспорт;
- 4) інші видатки на економічну діяльність;

д) видатки, які впливають на продовольчу безпеку:

- 1) видатки на сільське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство;

е) видатки, які впливають на енергетично-ресурсну безпеку:

- 1) видатки на паливно-енергетичний комплекс;

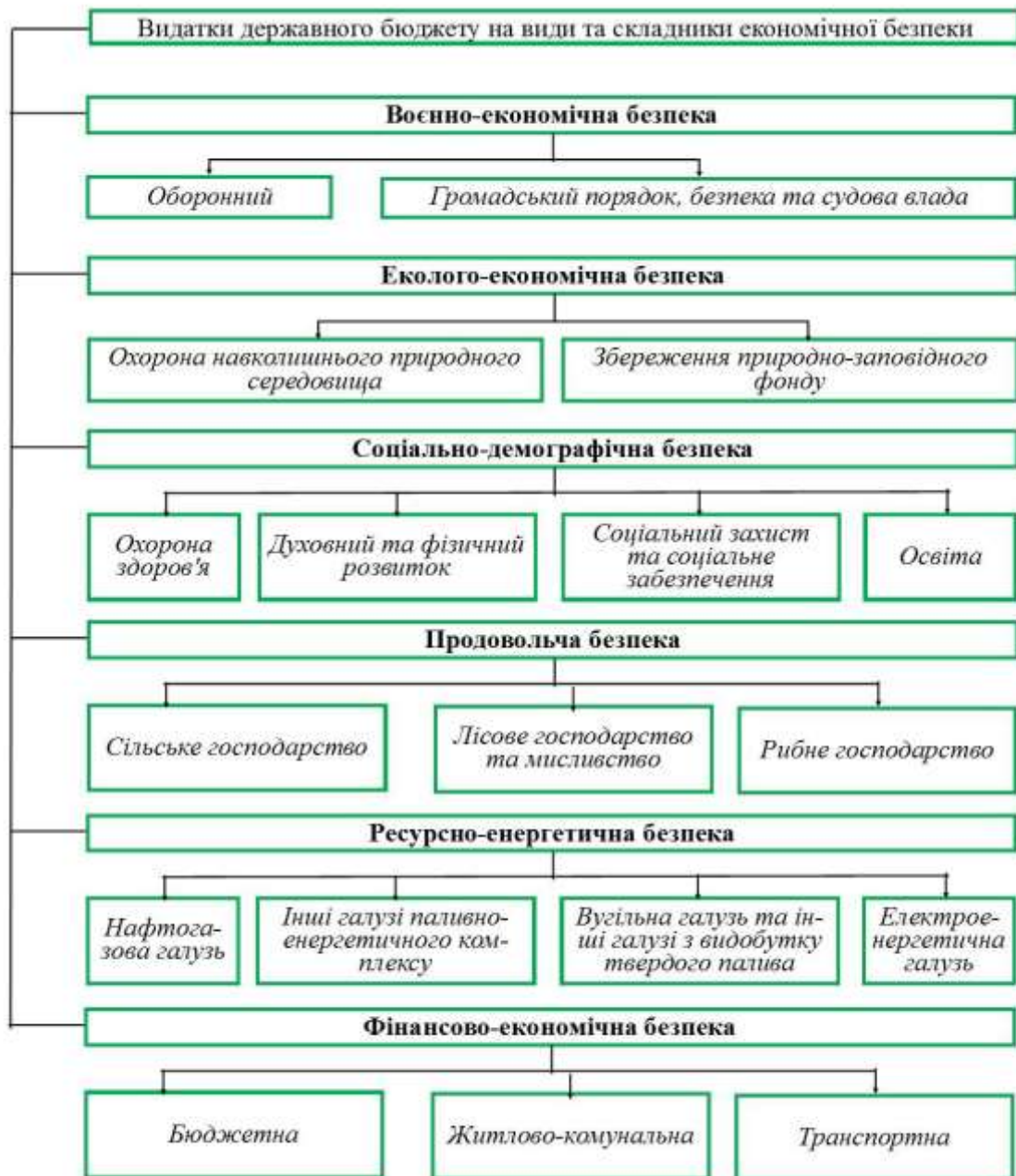

Рис. 1.7. Групування видатків державного бюджету економічної безпеки за її видами Джерело: складено автором.

Деякі економісти, вважають, що «урядові видатки – це витрачання урядом грошей (або товарів та послуг), в обмін на які він не отримує товарів і послуг поточного виробництва» [107, С. 365].

Видатки всіх бюджетів поділяються на поточні видатки і видатки розвитку. Поточні видатки – це видатки бюджетів на фінансування мережі підприємств, установ, організацій і органів влади, заходів щодо соціального захисту населення та інших заходів, що не належать до видатків розвитку. В складі поточних видатків окремо виділяються видатки бюджету, зумовлені

зростанням мережі перелічених вище об'єктів із зазначенням усіх факторів, які вплинули на обсяг видатків.

Видатки розвитку – це видатки бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема:

- фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призна-чення;
- фінансування структурної перебудови економіки;
- субвенції та інші видатки, пов'язані з розширеним відтворенням.

До основних бюджетних видатків належать: видатки на фінансування установ та організацій освіти, культури, науки, охорони здоров'я, соціального забезпечення і соціального захисту населення, утримання органів державної влади і самоврядування; оборону; природоохоронні заходи; інші заходи, що фінансуються відповідно до законодавства. Також утворюються резервні фонди уряду та місцевих органів влади для фінансування невідкладних заходів, які не могли бути передбачені під час затвердження відповідних бюджетів.

Ще одним інструментом у системі фіскального регулювання економічної безпеки є бюджетні трансферти, як особливий інструментарій. Оскільки термін «бюджетний трансферт» є новим у нашій країні, тому визначення його змісту в літературі поки що трапляється рідко.

Вчені дають таке визначення поняття трансфертів стосовно бюджетів: «Трансферти (від фр. *transfert*; лат. *transfere* – переносити, переводити) – кошти, що передаються з державного бюджету до місцевих бюджетів або з місцевих бюджетів вищого рівня до бюджетів нижчого рівня у формі дотацій, субсидій, субвенцій тощо» [96], «трансферти – це форма перерозподілу частки коштів, які мобілізовані у доходах бюджетів» [107].

У Бюджетному кодексі України також дано більш загальне визначення цього терміну: «Міжбюджетні трансферти – кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого» [20].

У процесі бюджетного регулювання активно використовуються такі методи безоплатної допомоги, що надається бюджетам нижчого адміністративного рівня за рахунок засобів бюджетів вищого адміністративного рівня, як дотація, субвенція і субсидія. При цьому субвенція і субсидія традиційно вважаються більш прогресивними методами бюджетного регулювання, ніж дотація [14, С. 36].

Згідно з визначенням, «дотація – це асигнування з метою збалансувати бюджети нижчих рівнів, тобто покрити розрив між доходами і видатками»

[14]. Інші автори дають ґрунтовніше, ширше і більш різнобічне визначення поняття дотація: «Дотація – це кошти, безвідплатно видані з бюджету».

Розрізняють два види дотацій: 1) допомога, що надається підприємствам, організаціям на покриття збитків, зумовлених незалежними від них причинами; 2) бюджетна – надається бюджету у випадках перебільшення видатків над доходами (як метод бюджетного регулювання); вона виділяється безповоротним порядком у твердій грошовій сумі з коштів бюджетів вищого рівня бюджетам нижчого рівня для їх збалансування у разі перевищення видатків над доходами [14].

Можна зустріти також таке визначення бюджетної дотації – виділена безповоротно тверда грошова сума з вищої ланки бюджетної системи для збалансування цього бюджету у випадках перебільшення видатків над доходами. Дотація виділяється в твердій грошовій сумі [8].

Найбільш точно, на нашу думку, визначенням дотації наведено у Бюджетному кодексі України: «під дотацією слід розуміти трансфертні ресурси, що передаються з державного бюджету України до місцевих бюджетів або з місцевих бюджетів вищого адміністративного рівня до місцевих бюджетів нижчого адміністративного рівня безповоротно для збалансування їхніх доходів та видатків». Крім того, доцільно дотації спрямовувати на збалансування поточних місцевих бюджетів. Об'єктивні ж критерії надання дотацій слід розробити в рамках механізму фінансового вирівнювання, який слід у законодавчому порядку закріпити в Україні [20].

Серед фіскальних інструментів регулювання економічної безпеки країни слід згадати субвенції і субсидії. Субвенція – це фінансова допомога бюджету нижчого рівня на конкретні цілі за умови, що для їх досягнення використовуються кошти цього бюджету [11, С. 118].

Субвенція видається бюджету нижчого рівня з чітко обумовленим цільовим призначенням, як допомога на програми і заходи соціального розвитку. Кошти у вигляді субвенції додаються як часткова допомога до фінансових ресурсів, які виділяються з бюджету на певні цілі. Регіональний або місцевий орган самоврядування не має права використовувати ці кошти на інші цілі [109, С. 135]. Отже, субвенція є також видом грошової допомоги, але це часткова цільова допомога. Решту суми коштів, що не вистачає для фінансування певного заходу органу місцевого самоврядування, він повинен профінансувати сам [109, С. 147].

Серед визначень субвенцій та їх ознак у вітчизняній економічній літературі можна знайти також такі. Субвенція – метод бюджетного

регулювання, що застосовується для збалансування бюджетів нижчого рівня. Субвенція видається нижчестоящому бюджету з чітко обумовленим призначенням як державна фінансова допомога на програми і заходи, спрямовані на підтримку гарантованого законодавчого мінімуму соціальної забезпеченості населення регіонів, де такий мінімум не забезпечується власними бюджетними доходами з незалежних від них причин економічного розвитку [107, С. 115]. Субвенція у бюджетних відносинах – це грошова сума, яка виділяється з бюджету вищого рівня у нижчий на певний строк для конкретних цілей, для вирівнювання соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць [109, С. 115].

Часто під субвенцією також розуміють «трансфертні ресурси, які передаються з державного бюджету України до місцевих бюджетів або з місцевих бюджетів вищого адміністративного рівня до місцевих бюджетів нижчого адміністративного рівня на фінансування цільових видатків і які підлягають обов'язковому поверненню їх у разі нецільового використання» [20].

З наведених вище визначень субвенцій випливає, що їхніми відмінними рисами є те, що вони мають цільовий характер, виділяються переважно за бюджетом розвитку і на основі пайової участі у фінансуванні передбачених видатків та можуть бути повернені до бюджету, з якого були надані, у разі порушення умов або неповного їх використання [10, С. 164].

Слід також проаналізувати таке знаряддя фіскального регулювання економічної безпеки як субсидії. З позиції деяких економістів, субсидія – це цільова, переважно разова, грошова допомога бюджету нижчого рівня [11]. Можна зустріти також таке визначення: «субсидія – метод бюджетного регулювання, який застосовується з метою збалансування місцевих бюджетів, зміцнення їхньої доходної бази. Передається з вищих ланок бюджетної системи нижчим. Субсидії надаються на безповоротне фінансування певних заходів і конкретних установ, тобто мають цільовий характер» [29, С. 116].

На наш погляд, більш точним є таке визначення субсидій – трансфертні ресурси, що надаються з державного бюджету України до місцевих бюджетів або з місцевих бюджетів вищого адміністративного рівня до місцевих бюджетів нижчого адміністративного рівня на фінансування цільових видатків [20].

Субсидії також належить спрямовувати до місцевих поточних бюджетів. Субсидії мають стати основною формою державного фінансування делегованих повноважень виконавчої влади органам місцевого

самоврядування. Ці та інші статті видатків можна згрупувати у шість основних напрямів: 1) національна оборона; 2) утримання державного апарата; 3) фінансування приватного сектора економіки; 4) соціальні видатки; 5) фінансування розвитку економіки; 6) державний борг [120, С. 105].

Державні видатки використовуються для досягнення стабільності цін, зростання ВВП, досягнення повної зайнятості, тощо. Саме урядові видатки, на думку кейнсіанців, є головним інструментом втручання держави у циклічний розвиток економіки. Державні інвестиції і поточні державні видатки можна фінансувати навіть за рахунок збільшення державного боргу та дефіциту державного бюджету задля досягнення «ефективного попиту» [107].

Іншої точки зору дотримуються представники класичної школи економічної теорії. Вони вважають, що збільшення внутрішніх і зовнішніх позик призводить до зростання державного боргу, що може спричинити банкрутство держави як позичальника [97, С. 83].

Для досягнення макроекономічної стабільності держава може використовувати дискреційне фіскальне регулювання – це цілеспрямоване регулювання податків та державних видатків для впливу на реальний ВВП і зайнятість, контролю за інфляцією та сприяння економічному зростанню. Слово «дискреційна» означає, що зміни в податках та державних видатках залежать від рішень уряду.

Уряд може, на власний розсуд, здійснити один із трьох основних варіантів фіскального регулювання: збільшити державні видатки; зменшити податки; застосувати певну комбінацію перших двох заходів.

Якщо бюджет збалансований, фіскальне регулювання під час спаду чи депресії призведе до появи бюджетного дефіциту, тобто перевищення державних видатків над податковими надходженнями.

Насамперед проаналізуємо фіскальне регулювання у двох наступних ситуаціях:

– у ситуації економічного спаду доцільно застосувати стимулювальне фіскальне регулювання. Стимулювальне фіскальне регулювання спрямоване на послаблення або корегування наслідків спаду і передбачає зростання сукупного попиту, спричинене збільшенням державних видатків, зменшенням податків, яке зумовить розширення споживчих видатків.

– якщо існує інфляція попиту, допомогти подолати її можна за допомогою стримувального, або рестрикційного, фіскального регулювання. Уряд може зменшити видатки; збільшити податки або поєднати певним чином

обидва заходи. Коли економіка стикається з інфляцією попиту, фіскальне регулювання діятиме у напрямку створення надлишку державного бюджету – перевищення податкових надходжень над державними видатками.

Фіскальній системі властиві внутрішні автоматичні і дискреційні стабілізатори. Основними знаряддями дискреційної фіскальної політики є: зміни ставок оподаткування, громадські роботи і проекти громадського залучення [107].

На нашу думку, дана класифікація фіскального регулювання економічної безпеки України дозволить в подальшому чітко структурувати інструменти регулювання та полегшити аналіз економічної безпеки за складниками.

Висновки до розділу 1

Економічну безпеку слід розглядати як стан певного економічного суб'єкта (особи, ділового підприємства, галузі, регіону, держави, групи держав тощо), за якого відбувається його розвиток, ефективне використання ресурсів, усуваються внутрішні та зовнішні загрози та підтримується достатній рівень стабільності.

Економічна безпека складається з множини складових елементів, які в сукупності утворюють поняття системи економічної безпеки держави. Розрізняють зовнішню та внутрішню економічну безпеку.

Суб'єктами системи економічної безпеки є окремі індивіди, ділові підприємства, галузі, регіони, держави, групи держав, інтеграційні об'єднання, міжнародні організації тощо. Держава здійснює регулювання та координацію діяльності інших суб'єктів задля гарантування необхідного рівня економічної безпеки.

Проведений аналіз дав змогу за спільними ознаками та функціональними взаємозв'язками виділити такі складники економічної безпеки: енергетично-ресурсна безпека; продовольча безпека; воєнно-економічна безпека; еколого-економічна безпека; соціально-демографічна безпека; фінансово-економічна безпека.

Процес діагностики стану економічної безпеки країни включає наступні етапи:

Етап перший – підготовчий. На цьому етапі визначаються мета та завдання діагностики економічної безпеки, вибираються методи її здійснення та джерела інформації. Метою аналізу є об'єктивна діагностика економічної

безпеки. Об'єктом аналізу є система економічної безпеки країни, а предметом – її стан.

Етап другий – аналітичний. Стан економічної безпеки слід діагностувати за допомогою індикативного методу, суть якого полягає у зіставленні фактичних і порогових значень показників. На цьому етапі також слід обчислювати інтегральні показники стану економічної безпеки країни.

Етап третій – групування та інтерпретація показників стану економічної безпеки, їх пояснення за допомогою методів експертних оцінок, SWOT-аналізу. За допомогою останнього методу можна виявити сильні та слабкі сторони, можливості та загрози для економічної безпеки країни. Значення сильних та слабких сторін відображають дію внутрішніх чинників економічної безпеки, які породжує сама господарська система, а можливості та загрози виступають зовнішніми чинниками. Розподіливши усі чинники за категоріями, ми отримаємо SWOT-карту, яка дозволить наглядно оцінити стан економічної безпеки. Отриману інформацію доречно використовувати при розробленні стратегії економічної безпеки країни.

Фіскальне регулювання економічної безпеки – це вид державного регулювання, яке здійснюється урядом за допомогою дискреційних та недискреційних інструментів фіскальної політики, пов'язане зі зміною оподаткування, обсягу державних видатків чи їх перерозподілом з метою забезпечення та посилення економічної безпеки окремих суб'єктів, регіонів, галузей економіки та господарської системи в цілому.

Фіскальне регулювання передбачає використання певних інструментів. Першим з них є доходи державного бюджету, які поділяються на:

- а) податкові надходження – загальнодержавні та місцеві податки та збори;
- б) неподаткові надходження – передбачають доходи від власності та підприємницької діяльності, адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу, а також інші неподаткові надходження;
- в) доходи від операцій з капіталом;
- г) трансферти – кошти, одержані від інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших держав на безоплатній та безповоротній основі.

Податки та видатки є важливими чинниками економічної безпеки країни. Вплив оподаткування на рівень безпеки здійснюється через ставки податків (їх зниження, підвищення, диференціація), базу оподаткування (включення або виключення окремих операцій), перерозподіл податків між

окремими економічними суб'єктами (узгодження механізму справляння прямих і непрямих податків, особливості оподаткування доходів громадян тощо).

Важливим фіскальним інструментом регулювання економічної безпеки є державні видатки. За їх допомогою досягається стабільність цін, зростання ВВП, повна зайнятість тощо. Саме урядові видатки є головним інструментом втручання держави у циклічний розвиток економіки.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ЗАСТОСУВАННЯ ФІСКАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

2.1. Причини та наслідки послаблення економічної безпеки в умовах ринкової трансформації економіки України

В Україні досі не розроблено ефективну систему індикаторів економічної безпеки та їх критичні значення, вихід за межі яких веде до руйнівних процесів в економіці. Міністерство економіки України розробило перелік порогових показників стану економічної безпеки, однак органи державної статистики більшість з них не обчислюють. Відповідно, відсутній дієвий моніторинг стану економіки на підставі зазначених індикаторів, не здійснюється моделювання ситуацій та вироблення механізму попередження негативних явищ в економіці [61].

З розпадом СРСР Україна за виробничим потенціалом і чисельністю населення посідала друге місце серед Співдружності незалежних держав (СНД). На початку 1990-х років її населення становило 52 млн. осіб, що дорівнювало близько 18% загальної чисельності населення колишнього СРСР. У 1989 р. в Україні було вироблено понад 16% загальносоюзного національного доходу.

Глибинні причини значного послаблення економічної безпеки в Україні пов'язані з неефективністю командно-адміністративної системи колишнього СРСР. У результаті повного одержавлення економіки Україна, як і інші колишні радянські республіки, опинилася в стані глибокої економічної кризи. Погіршення економічної ситуації було зумовлено такими факторами:

- тотальним одержавленням, що призвело до відсутності дієвих господарських стимулів;
- деформованою структурою виробництва зі значним рівнем мілітаризації;
- спотворенням системи мотивації праці, пануванням соціального утриманства;
- гонитвою за високими темпами зростання радянської економіки.

Невдача України на початковій стадії економічних перетворень певною мірою пов'язана зі стартовими умовами реформ. Деякі з них мають об'єктивний характер і притаманні багатьом колишнім республікам СРСР. Це спадок командно-адміністративної системи, зношеність виробничих фондів,

неефективна виробнича структура. Негативну роль відіграли розрив господарських зв'язків із сусідніми країнами та стрибок цін на імпортовані енергоносії.

Окрім цього не можна не враховувати досить високий ступінь інтегрованості України до союзного господарського комплексу. В економічній структурі країни значною виявилася частка галузей, які потребують постійної підтримки держави і слабо піддаються реформуванню: вугільна, гірничорудна, космічна та інші.

Не сприяло посиленню економічної безпеки України і відсутність ефективних реформ у пострадянський період. У перші місяці після розпаду Радянського Союзу в Україні здійснювалися кроки в напрямку ринкових перетворень, які підштовхнула лібералізація цін. В Україні з початку 1992 р. вводився у обіг купоно-карбованець і було проголошено лібералізацію ринкової торгівлі й повну свободу ринкових цін, за винятком цін на деякі товари. Така політика поглибила кризу, сприяла подальшому падінню виробництва і, за відсутності конкуренції, закономірно спричинила зростання цін, що у свою чергу призвело до різкого зниження рівня життя більшості населення.

Бездумно копіюючи російські реформи, Україна пішла по шляху формування вільного ринку без ефективною системи державного регулювання. Реформи у нас починалися без обґрунтованих стратегічних цілей, які були б вироблені саме для України з урахуванням її інтересів та історичних особливостей.

Перший рік самостійного існування української держави не приніс позитивних зрушень в економіці, почався процес прискореного падіння основних макроекономічних показників. Найбільше падіння відбулося в транспортному і сільськогосподарському машинобудуванні, хімічній промисловості, що зумовлено браком матеріалів і комплектуючих, які надходили з колишніх радянських республік.

Після 1992 р. в Україні здійснюється відверто проінфляційна політика, для якої характерні величезний бюджетний дефіцит, необмежена грошово-кредитна емісія, зростання цін, обвальне падіння реальних доходів значної більшості населення. Уряд практично не намагався вдатися до жорсткої грошово-кредитної політики. Перебування у рублевому просторі, наявність єдиної валюти для колишніх радянських республік до цього не заохочувало.

Парадокс полягав у тому, що грошово-фінансова система України була сформована з орієнтацією на ринкову систему виробництва, якої в Україні ще

не було. Отже, грошово-фінансова система почала руйнувати неприйнятне для неї виробництво. За класичними ж поняттями економіки спочатку має створюватися система виробництва, а потім грошово-фінансова система, яка його обслуговує.

На тлі боротьби з гіперінфляцією помітно послабилося реформування відносин власності, програму приватизації упродовж багатьох років не було виконано. Тому державному сектору не протистояла будь-яка конкуренція. Приватизації муніципальної власності всіляко перешкоджали місцеві органи влади.

Відсутність дієвих економічних реформ не могло не призвести до руйнації вітчизняної промисловості, зростання цін та інфляції, катастрофічного зниження добробуту населення, руйнування прошарку людей з середнім достатком, криміналізації суспільства, гіперзростання «тіньової» економіки.

Якщо взяти такий важливий індикатор економічної безпеки як індекс реального валового внутрішнього продукту (ВВП), то у 2020 р. не було відновлено обсяг виробництва. Починаючи з 1998 р. реальний ВВП стрімко спадав і досягнув мінімального значення у 2005 р., що було викликано наслідками розпаду СРСР та стрімкою кризою, яка ровивалась у країні. Так, у 1999 р. реальний ВВП скоротився на 9,9%, у 2000 р. – на 14,2%, у 2001 р. – на 22,9% [90].

Зростання ВВП почалося в Україні з 2005 р. і тривало до початку економічної кризи 2010 р. (темпи економічного приросту у 2008 р. становили 5,9%, у 2011 р. – 12,1%, у 2014 р. – 7,9%). Після стрімкого падіння у 2016 р. (-14,8%), починаючи з 2017 р. реальний ВВП України поступово зростає, проте нижчими темпами, ніж у 2007-2015 р. (2018 р. – 5,2%, 2019 р. – 0,3%) [90].

Якщо аналізувати зміну індексу фізичного обсягу валового внутрішнього продукту, взявши за базу 1990 р., то також можна побачити постійне зменшення обсягу національного виробництва. Реальний ВВП протягом 1991-1999 р. різко скорочувався, що було викликано несприятливим макроекономічним середовищем та гіперінфляцією. З 2007 р. простежується тенденція його зростання до 2010 р. Впродовж 2017-2019 р. індекс почав поступово зростати, проте слід зауважити, що він так і не досяг рівня 1998 р.

У 2020 р. він становив лише 74,2% від рівня 1998 р. (рис. 2.1).

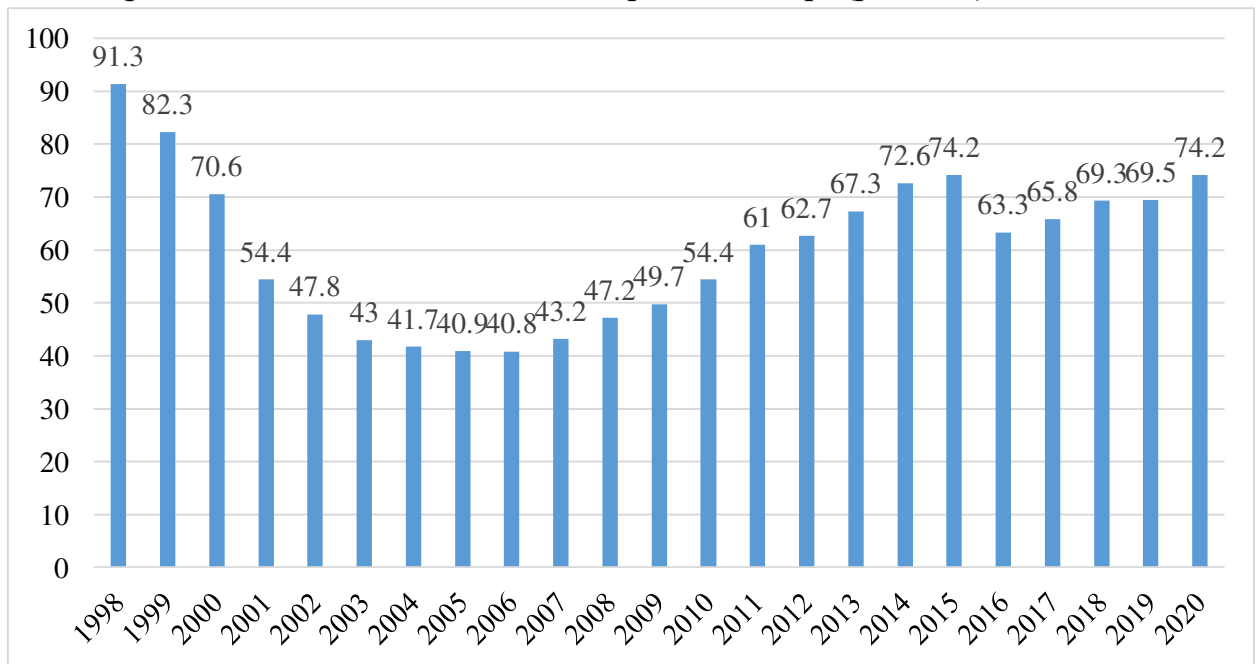

Рис. 2.1. Індекс фізичного обсягу валового внутрішнього продукту за 1998-2020 роки (у % до 1998 року). Джерело: складено автором на підставі даних Державної служби статистики України [190].

Однак, слід зазначити, що статистичні дані в Україні не передбачають коригування ВВП та інших макропоказників з урахуванням «тіньової» економіки, що призводить до їх викривлення і хибного уявлення про справжній стан в економіці.

Відповідно до динаміки реального ВВП змінювався показник фізичного обсягу ВВП у розрахунку на одну особу. Як наслідок, у 2020 р. Україна за цим показником посіла 139 місце у світі (подушний ВВП в Україні ставив 7300 дол. США за ПКС, що становить лише 21,1% цього показника у країнах Європейського Союзу – 34500 дол. США) [270].

На нашу думку, на стан вітчизняної економіки вкрай негативно впливає зниження рівня її енергетичної безпеки. Показник споживання енергії на один долар США виробленого в Україні ВВП сягнув одного з найвищих у світі значень (наприклад, у 2006 р. – 0,9 кг палива у нафтовому еквіваленті, при середньому значенні цього показника у світовій економіці – 0,3 кг) (рис. 2.2). У структурі енергоспоживання провідну роль займає здебільшого імпортований природний газ, який у 1998 р. складав 41,5% від загального споживання енергії в Україні та нафта, яка займає друге місце – 23,4% у загальній структурі споживання енергії [265].

Водночас слід зазначити, що упродовж 2007-2020 р. відбувались певні позитивні зміни у зміцненні енергетичної безпеки вітчизняної економіки.

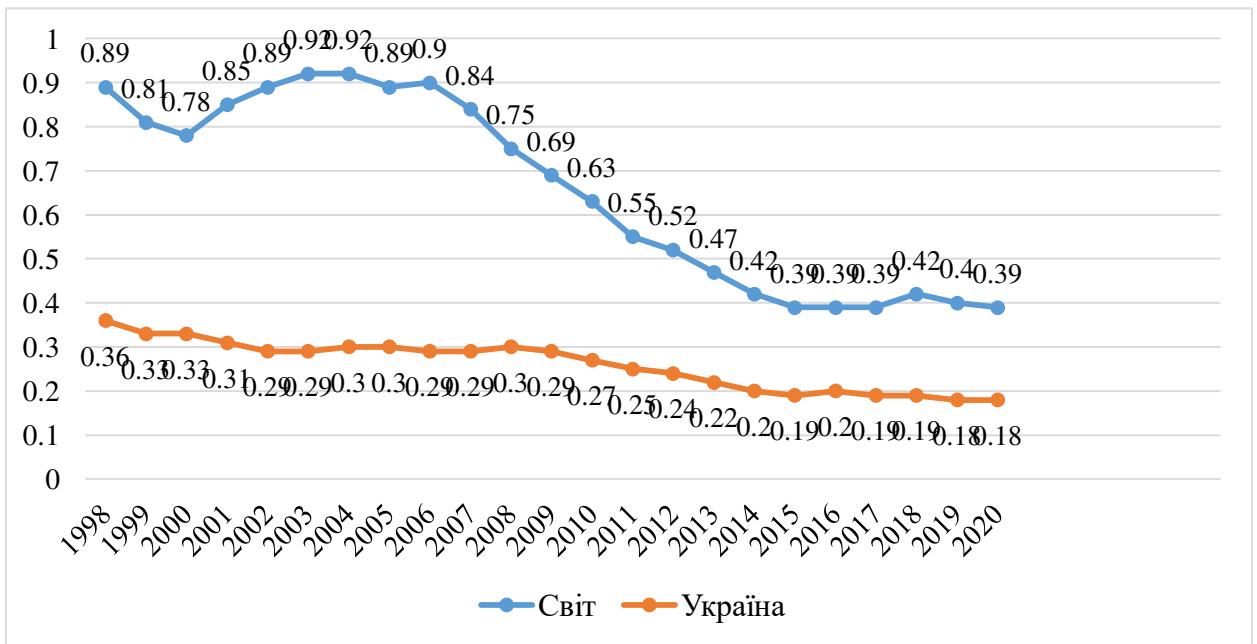

Рис. 2.2. Енергоємність ВВП світу та України (кг нафтового еквіваленту у розрахунку на один дол. США виробленого ВВП). Джерело: складено автором на підставі даних [66]

Так, енергомісткість виробництва в Україні скоротилась у 2,3 рази з 0,9 до 0,39 кг палива у нафтовому еквіваленті на один долар США виробленого ВВП. Споживання нафти скоротилось у 5,7 рази, газу у 2,6 рази, вугілля у 1,9 рази. В той же час зросло споживання ядерної та гідроенергії на 17,4% та 21,5% відповідно, з'явилися джерела відновлювальної електрогенерації.

Але навіть ці позитивні зміни не дали змогу Україні досягнути середньосвітового рівня енергомісткості, який у 2020 р. становив 0,18 кг у нафтовому еквіваленті (рис. 2.2) [66].

Позитивною для вітчизняної економіки є також зниження газоємності, що розпочалася у 2017 р. зі стрімким зростанням цін на імпортований природний газ. Витрати цього енергоресурсу на одиницю ВВП залишаються найбільшими у порівнянні з витратами інших енергоресурсів, у 2020 р. ці витрати становили 39,7% в енергобалансі держави. З них більше половини – імпортований газ (21% державного енергобалансу) [266].

Викликає стурбованість абсолютна залежність України від поставок з Росії палива для українських атомних електростанцій. На закритому міжнародному тендері, що відбувся на початку 2003 р. і де вирішувалося питання вибору партнера для створення в Україні спільного підприємства з виробництва ядерного палива для АЕС, перевага була надана російському АТ «Концерн ТВЕЛ», пропозиції якого зводяться практично до модернізації існуючих виробничих потужностей у Росії із залученням українського капіталу і технологій, що залишає виготовлення основних компонентів

ядерного палива за межами України. Національні інтереси України вимагають перегляду такого рішення, яке не відповідає вимогам національної безпеки. Адже зрозуміло, що абсолютно недопустимо монополювати залежати від Росії щодо поставок головних стратегічних енергоресурсів – газу, нафти і ядерного палива.

Однією з головних причин низького рівня енергетичної безпеки України є висока енергомісткість виробництва у ключових галузях вітчизняної економіки, таких як металургія та хімічна промисловість. Унаслідок використання застарілих технологій частка витрат на паливо та енергію у собівартості товарної продукції металургії в Україні становить 40-60%, для порівняння цей показник у США, ФРН та Японії – 28-35% [271].

Одним з показників, за яким можна робити висновок про стан економічної безпеки країни є індекс людського розвитку (ІЛР) (табл. 2.1). Згідно з методологією ООН, цей інтегральний показник обчислюється на підставі низки інших показників, які характеризують рівень соціально-економічного розвитку країни: середня тривалість життя, рівень освіченості населення, подушний ВВП за паритетом купівельної спроможності [36].

Таблиця 2.1

Показники Індексу людського розвитку України у 2020 р., у порівнянні з окремими країнами та групами країн

Країни	Значення ІЛР	Рейтинг за ІЛР	Очікувана тривалість життя при народженні (років)	Очікувана тривалість навчання (років)	Середня тривалість навчання (років)	ВНД на душу населення за ПКС (дол.)
Україна	0,740	78	68,8	14,8	11,3	6428
Казахстан	0,754	69	67,4	15,3	10,4	10451
Російська Федерація	0,788	55	69,1	14,3	11,7	14461
Європа і Центральна Азія	0,771	□	71,5	13,7	10,4	12243
Країни з високим ІЛР	0,758	□	73,4	13,9	8,8	11501

Виміром довголіття обрано показник середньої очікуваної тривалості життя при народженні. Цей показник характеризує середню тривалість життя народжених у певному році, якщо б їм довелося прожити усе життя за відповідної інтенсивності смертності. Для України цей показник становив у 2020 р. 68,8 років, що у порівнянні з країнами колишнього СРСР є вищим, ніж, наприклад, у Казахстані, але нижчим, ніж у Російській Федерації. У порівнянні з іншими країнами Європи цей показник є нижчим на 3 роки, а з країнами з високим рівнем ІЛР – на 5 років (табл. 2.1). Це, на нашу думку, свідчить про

низький рівень соціально-демографічної безпеки в Україні. Так, фахівці Міністерства економіки України справедливо вважають, що пороговим значенням середньої тривалості життя є межа 70 років.

Рівень освіченості населення є важливим показником соціально-демографічної безпеки країни. Особливістю цього показника є те, що він складається з двох компонентів: досягнутого рівня грамотності дорослого населення та сукупної частки учнів у загальній чисельності населення відповідного віку. За світовим рейтингом грамотності Україна знаходиться на 29 місці [236].

Високий рівень економічної безпеки полягає у можливості доступу людей до матеріальних ресурсів, необхідних для гідного існування, включаючи здоровий спосіб життя, забезпечення територіальної та соціальної мобільності, обмін інформацією тощо. Тобто економічна безпека залежить від рівня економічного розвитку країни, основним показником якого є валовий національний дохід (ВНД) на душу населення. Для України цей показник становив у 2020 р. 6558 дол. США, що у порівнянні з рештою країн є найнижчим (табл. 2.1).

Починаючи з 2015 р. при обчисленні ІЛР враховують також Індекс багато-вимірної бідності (ІББ) та Індекс гендерної нерівності (ІГН). ІГН враховує рівень гендерної нерівності і обчислюється на підставі даних з репродуктивного здоров'я, прав та можливостей жінок та їх участі на ринку праці. Серед країн з найнижчим ІГН Нідерланди, Швеція та Данія, а з найвищим – країни Африки, Південної Азії та Арабські держави. Індекс гендерної нерівності в Україні становить 0,338 (57 місце серед 148 країн) [236].

Індекс багатовимірної бідності (ІББ) обчислюється на підставі таких показників як грамотність дорослого населення, охоплення шкільною освітою дітей, рівень дитячої смертності, доступ до чистої води, електрики і каналізації, а також основних товарів, забезпеченість населення житлом. В Україні показник ІББ становить 2,2% населення (для порівняння, у Казахстані – 0,6%, Російській Федерації – 1,3%) [236].

Упродовж перших років незалежності в Україні ІЛР був вищий за середньо-європейський та центральноазійський (0,714 проти 0,701), а на даний час він набагато нижчий (у 2015 р. на 0,31) (табл. 2.1). Спостерігається також тенденція до зниження значення ІЛР упродовж усього трансформаційного періоду. У 2018 р. Україна за цим показником посідала 69-ту позицію у світі, у 2019 р. – 76-ту з показником 0,738, а у 2020 р. – 78-му з показником 0,740. За окремими складовими ІЛР у нашій країні більш кращий стан справ з освітою

та грамотністю – 0,86 (29 місце у світі), помітно гірший стан справ зі здоров'ям та середньою тривалістю життя – 0,76, а найгірший за показником подушного валового національного доходу – 0,615 (табл. 2.2). Така динаміка показника ІЛР дає підстави зробити висновок про значне зниження рівня соціально-демографічної безпеки в Україні.

Таблиця 2.2

Тенденції ІЛР України на основі узгоджених даних часових рядів

Роки	Очікувана тривалість життя при народженні (років)	Очікувана тривалість навчання (років)	Середня тривалість навчання (років)	ВНД на душу населення за ПКС (дол.)	Значення ІЛР
1982	69,3	11,9	7,4	-	-
1987	70,2	12,2	8,2	-	-
1997	69,8	12,5	9,1	8252	0,714
2002	67,9	11,9	10,4	3535	0,67
2007	67,4	12,7	10,7	3585	0,673
2012	67,5	14,2	11,1	5520	0,718
2017	68,2	14,8	11,3	5938	0,733
2018	68,5	14,8	11,3	6210	0,737
2019	68,8	14,8	11,3	6428	0,738
2020	69,2	14,8	11,3	6558	0,740

Джерело: складено автором на підставі даних [36].

Серед важливих показників соціально-демографічної безпеки є показники, які характеризують демографічну ситуацію в країні та стан ринку праці. Упродовж 1998-2020 років в Україні відбувалось постійне скорочення чисельності населення (загалом за цей період чисельність населення скоротилася на 12,7% у порівнянні з 1998 р.) (рис. 2.3).

Скорочення чисельності населення України можна пояснити несприятливою демографічною динамікою. Так за період 1998-2020 рр. коефіцієнт народжуваності невпинно спадав і досягнув свого мінімуму 7,7 у 2008 році, а у 2020 році становив 11,1. Починаючи з 2009 р. до 2020 р. народжуваність зростає, проте її рівень так і не досягнула рівня 1992 р. Ще однією важливою загрозою соціально-демографічній безпеці України є високий рівень смертності, коефіцієнт смертності зростає упродовж 1998-2020 р. швидшими темпами коефіцієнт народжуваності. Перевищення коефіцієнта смертності над коефіцієнтом народжуваності наочно демонструє спадна

динаміка чисельності населення (рис. 2.4).

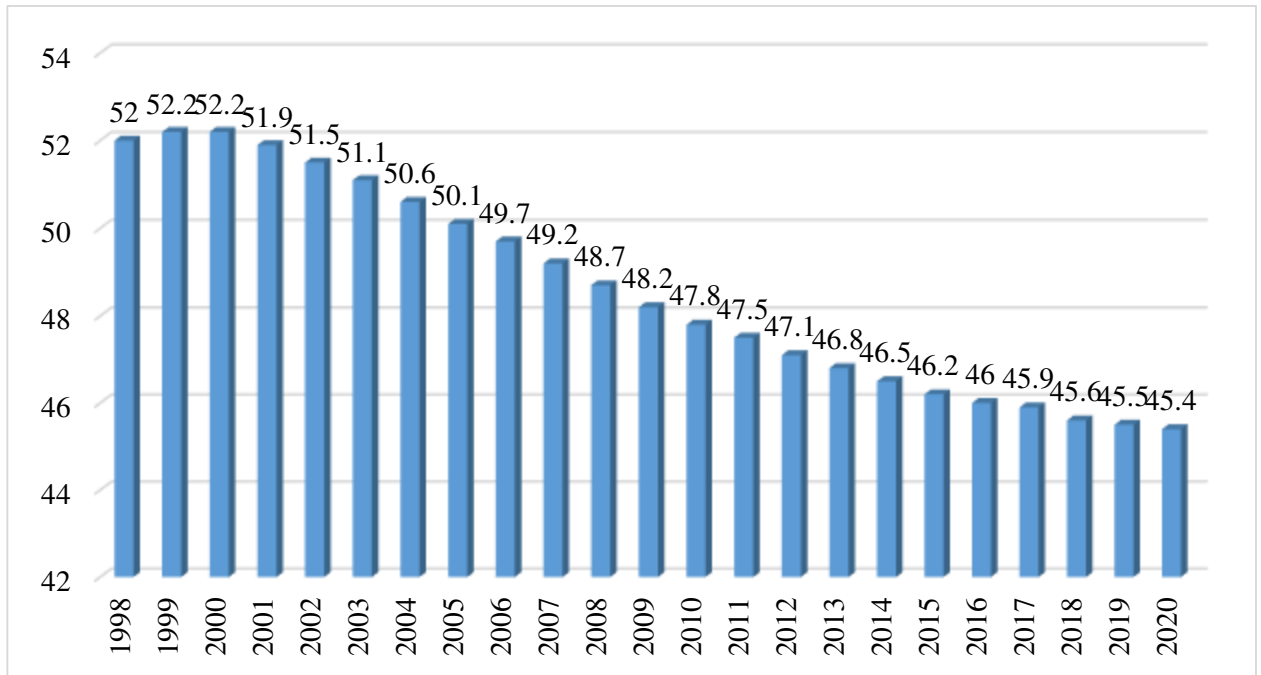

Рис. 2.3. Чисельність населення України протягом 1998-2020 р. (у млн. осіб)
Джерело: складено автором на підставі даних Державної служби статистики України

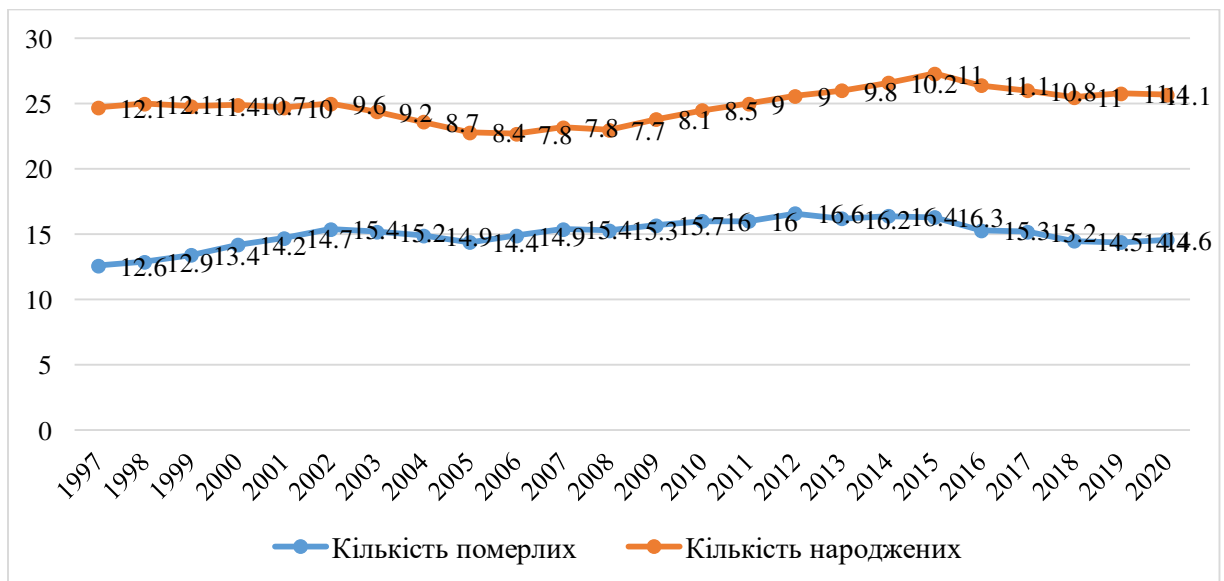

Рис. 2.4. Динаміка коефіцієнтів смертності та народжуваності в Україні за 1997-2020 р. (1 народжений/померлий на 1 тис. осіб)
Джерело: складено автором на підставі даних Державної служби статистики України

Одним з важливих чинників соціально-демографічної безпеки є рівень безробіття. Так протягом 2008-2020 р. рівень безробіття спадав і досягнув свого мінімуму у 2015 році (7%), проте з настанням кризи у 2016 р. він зріс і у 2020 р. становив 7,7% (рис. 2.5).

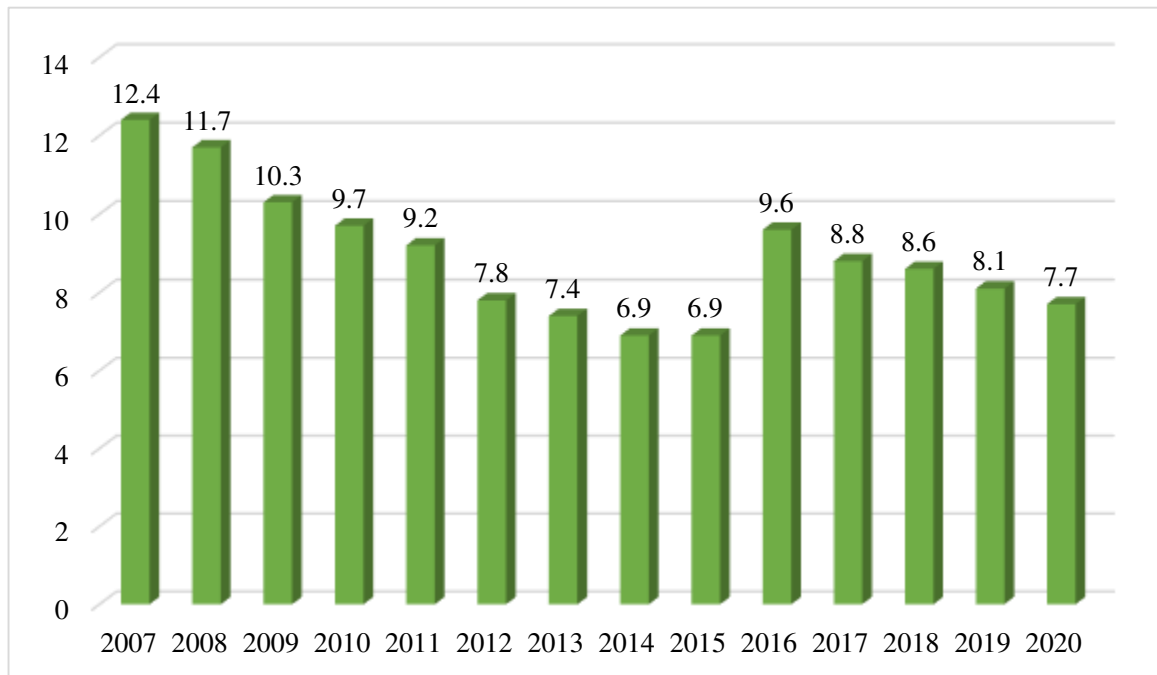

Рис.2.5. Динаміка безробіття в Україні протягом 2007-2020 р. за методологією Міжнародної організації праці (у % до економічно активного населення). Джерело: складено автором на підставі даних Державної служби статистики України [122].

На думку експертів Представництва Світового банку в Україні, актуальною проблемою для вітчизняної економіки є безробіття серед молоді. На наш погляд, така зростаюча тенденція рівня безробіття в Україні є дуже далекою від реальності. На жаль, неможливо об'єктивно оцінювати реалії безробіття в Україні:

- неможливо врахувати осіб, які втратили «надію на працю» і не перебувають на обліку в службі зайнятості;
- статистика не враховує часткову зайнятість – осіб, які примусово перебувають у відпустках з ініціативи адміністрації, а отже вважаються зайнятими;
- подання неправдивої інформації від умовно «безробітних». Велика кількість працівників виконують свою роботу без офіційного оформлення трудових стосунків і одночасно отримують допомогу з безробіття.

Слід також враховувати, що саме через відсутність роботи близько 7 млн. наших співвітчизників виїхали за кордон на заробітки. Не включається до складу безробітних близько 2 млн. селян, які живуть лише із присадибного господарства, ні тих, котрі працюють на «чверть ставки», ні тих, котрі мають тимчасові підробітки.

Значна частина працездатного населення перебуває в умовах вимушеної неповної зайнятості. Так, лише чисельність працюючих осіб у режимі неповного робочого тижня (дня) перевищує 2 млн осіб [27].

Зростання рівня безробіття в Україні спричинене, на нашу думку, низкою наступних факторів:

- потреба структурної реорганізації неефективної економіки;
- зняття штучних обмежень щодо зростання циклічного безробіття;
- недостатні інвестиції у створення нових робочих місць;
- відсутність досвіду роботи служб зайнятості.

При цьому чітко спостерігається тенденція не до вирішення проблеми безробіття, а до зменшення офіційної кількості безробітних у країні, що завдає шкоди рівню соціально-демографічної безпеки країни.

Зниження рівня економічної безпеки України, на нашу думку, у значній мірі є наслідком зростання рівня тінізації вітчизняної економіки. Згідно із розрахунками Міністерства економічного розвитку та торгівлі України [101] обсяг тіньової економіки лише за останні 5 років зріс з 28% до 39% ВВП (пороговою є межа 30% ВВП). Зазначений показник розраховується за допомогою різних методів, які враховують розбіжності між доходами та видатками домашніх господарств, динамікою готівки в обігу та обсягу виробництва, невідповідністю між споживанням електроенергії та обсягом виробництва тощо.

Згідно з розрахунками Ю. Харазішвілі, який зіставив величину сукупного попиту та сукупної пропозиції, рівень тінізації економіки України коливається у діапазоні від 30% до 40% ВВП [101]. На думку відомого австрійського економіста Ф. Шнайдера, рівень тіньової економіки в Україні становить 52,8% від офіційного ВВП [101]. Цей показник широко використовується у міжнародних порівняннях. Разом з тим його динаміка не завжди точно відби-ває вплив усіх чинників на рівень тіньової економіки.

Тенденція до зростання рівня тінізації економіки України за останні роки характеризуються реакцією суб'єктів господарювання на кризові явища в економіці.

Збільшення рівня тінізації економіки у 2015 р. (з 28% до 34%) супроводжувалося зміною структури тіньового сектору. Розширення обсягу виробництва поза легальною економікою відбувалося переважно за рахунок тінізації легально працюючих підприємств, а ніж за рахунок розширення діяльності у межах існуючого тіньового сектору економіки.

За збереження пропорцій виробництва між легальним і нелегальним

секторами економіки (про це свідчить майже стабільний рівень тінізації – 26-27% ВВП), частина доданої вартості, утвореної у легальному секторі економіки, масово виводилася у тінь. На користь останнього свідчить різке зростання показника тінізації економіки, розрахованого за методом збитковості підприємств (з 24% до 30%).

При цьому зазначені кошти не спрямовувалися на вітчизняний споживчий ринок, про що свідчить незначне збільшення рівня тінізації економіки за методом «витрати населення – роздрібний товарообіг» (з 38% до 40%). Динаміка рівня тінізації економіки за монетарним методом у період спаду не є показовою, оскільки на неї суттєво впливав чинник масового вилучення коштів населенням з банківської системи через недовіру та негативні очікування. Проте, збільшення готівкових коштів у обігу потенційно є передумовою для підвищення рівня тінізації економіки у наступні роки [101].

У 2016 р. економічний спад тривав і супроводжувався подальшим збільшенням рівня тінізації економіки (до 39%). Різке збільшення рівня тінізації економіки за методом споживання електроенергії (з 26% до 35%) зумовлене, на нашу думку, такими чинниками:

- збільшення частки тіньового виробництва через нерентабельність певних виробництв легального сектору;
- зростання обсягів виробництва підприємств нелегального сектору;
- структурні зміни електроспоживання.

Останній чинник пояснюється тим, що еластичність електроспоживання за різкого падіння ВВП значно зменшується. Певна частка споживання електроенергії суб'єктами господарювання є умовно-постійними витратами, які у короткостроковій перспективі не залежать від обсягів виробництва підприємств. Крім того, обсяги споживання електроенергії населенням у короткостроковій перспективі не залежать також і від обсягів виробництва у реальному секторі. Так, за даними електробалансу України [102], споживання електроенергії населенням у 2015 р. становило близько 30% від загальних обсягів спожитої електроенергії, у 2016 р. – 39%, у 2015 р. – 38%. При цьому обсяги спожитої населенням електроенергії збільшилися незначно – з 31 млрд кВт год. у 2015 р. до 34 млрд кВт год. у 2016 р. У 2017 році спожито 37 млрд кВт год. Існування такого «незнижуваного залишку» електроспоживання, котрий формується з електроенергії, є умовно-постійними витратами підприємств та споживається населенням, за різкого падіння ВВП не спричинює пропорційне зниження електроспоживання. Розрив між легально отриманими доходами та витратами населення, про що свідчить збільшення

рівня тінізації економіки за методом «витрати населення – роздрібний товарообіг» (з 40% до 45%), пояснюється зростанням обсягів тіньових доходів фізичних осіб.

Період посткризового відновлення характеризується формуванням умов для зменшення тінізації економіки, проте радикального покращення ситуації поки що не відбувається. Зменшення рівня тіньової економіки зумовлене переважно неможливістю повноцінного ведення бізнесу поза легальним сектором.

Важливим складником економічної безпеки будь-якої країни є фінансово-економічна безпека. Одним з її головних чинників є стан державних фінансів, який у свою чергу залежить від збалансованості державного бюджету. Збалансованість державного бюджету визначають як відношення величини бюджетного дефіциту до ВВП, національного доходу або ж видатків бюджету. Згідно з міжнародною практикою допустимий рівень бюджетного дефіциту становить 2-3% від ВВП, 5% національного доходу та 10% видатків Державного бюджету.

На думку фахівців Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, «нормальним» для економічної безпеки є дефіциту державного бюджету у розмірі 3% від ВВП. Як свідчать дані рис. 2.6, цей показник в Україні є значно вищим. Упродовж 2015-2017 р. рівень дефіцитності державного бюджету зріс більше ніж у 4 рази (з 1,32% до 5,94%). У 2018 р. рівень дефіцитності знизився до 1,81%, однак упродовж 2019-2020 р. знову зріс до 4,3%. Така ситуація значно знижує рівень фінансово-економічної безпеки, призводить до зростання державного боргу та посилює інфляційні процеси у вітчизняній економіці.

Рівень фінансово-економічної безпеки тривалий час знижувався унаслідок незбалансованого зростання рівня цін. Економіка України дістала у спадок від командно-адміністративної системи СРСР інфляційний «потенціал» у вигляді 117,0 млрд. крб. вкладів населення в банках, які не було забезпечено реальними активами.

Слід також враховувати надлишкову емісію грошей, що значною мірою перевищувала товарну масу. Починаючи з середини 1970-х років, керівництво колишнього СРСР створювало ілюзорне уявлення стосовно «невпинного» зростання життєвого рівня населення.

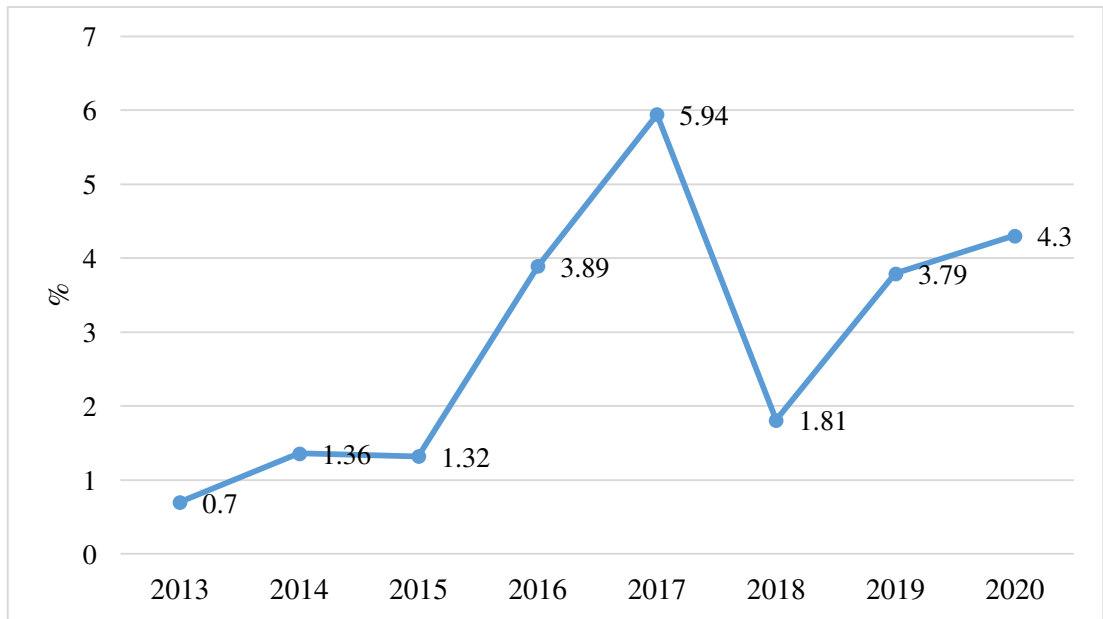

Рис.2.6. Дефіцит державного бюджету в Україні у 2013-2020 р. (у % до ВВП).
Джерело: складено автором на підставі даних [81; 82; 83; 84; 85; 86; 148; 149; 150; 151; 152; 153; 154; 155; 173; 179].

Товарно-грошова розбалансованість економіки призвела до відриву платоспроможного попиту від вартості товарної маси. Саме це стало причиною гострого товарного дефіциту, що за контрольованих та майже незмінних цін вказувало на існування прихованої інфляції. Її проявом стали стрімкий товарний голод, надмірні цінові дотації на основні групи товарів, зниження економічних стимулів до виробництва та низька якість продукції, розширення спекуляцій у сфері торгівлі та зростання цін на «чорному» ринку, зниження ринкового курсу національної валюти.

Важливо врахувати й те, що розвиток прихованої інфляції був типовим для всіх країн з адміністративною економікою, і наша країна не становила винятку. Однак розвиток інфляційних процесів в Україні (1991-1995 р.) мав специфічні особливості і був викликаний сукупністю взаємопов'язаних об'єктивних і суб'єктивних чинників. Найбільш вражаючою особливістю інфляційного процесу в Україні є те, що в 1992-1993 р. інфляція досягла гіпервисокого рівня (2100% та 10256% відповідно). Ситуація визначалась катастрофічно великими обсягами кредитних емісій, які здійснювались згідно з рішеннями уряду, Президента та Верховної Ради. У 1992 р. кредитна емісія досягнула одного трлн. крб. (500% обсягу грошової маси на початку року). Вона була спрямована на забезпечення заліків взаємозаборгованості суб'єктів господарської діяльності, поповнення їхніх обігових коштів, дотування діяльності державних підприємств тощо. У 1993 р. обсяги кредитної емісії збільшились у 30 разів і становили вже близько 30 трлн. крб. [105].

Вплив емісійного процесу на розвиток інфляції в Україні має декілька особливостей, які необхідно розглянути. За панування державного монополізму, відсутності ринкової конкуренції політика цінової лібералізації, що проводилася починаючи з січня 1992 р., фактично зводилася до адміністративного підвищення цін, за допомогою якого держава вирішувала передусім власні бюджетні потреби.

Важливим чинником інфляції і безпосередньо зростання емісійних процесів можна вважати монетизацію дефіциту бюджету – фінансування видатків держави, які перевищують її поточні доходи за рахунок збільшення кількості грошей в обігу [62]. Зрозуміло, що ухилення від оподаткування та розвиток тіньової економіки суттєво зменшували доходи бюджету, але більш важливою причиною є істотне зменшення податкової бази, тобто загальної суми реальних доходів, які підлягають оподаткуванню.

Розглядаючи специфіку інфляційного процесу в Україні, слід врахувати досить значний тиск на цінову динаміку зовнішньоекономічних чинників. Вплив зовнішніх чинників на інфляцію в Україні здійснювався за декількома основними напрямками: зростання цін на імпортовані товари (передусім на енергоносії); доларизація української економіки; вивезення капіталу з України; зростання зовнішнього боргу.

Серед зовнішніх чинників, які негативно вплинули на розвиток інфляційних процесів в Україні, належить і вивезення капіталу. Так, у 1993-1994 р. тільки за рахунок бартерного капіталу в Україну не повернулось 3 млрд. дол., у 1995 р. ще 2 млрд. дол. Загальне вилучення капіталу з вітчизняної економіки за 1992-1996 р., за оцінками експертів, становило від 9 до 24 млрд. дол. Масове вивезення капіталу є важливим чинником інфляції в Україні.

Слід зазначити, що упродовж 2002-2020 р. в Україні вдалося значно знизити інфляційний потенціал за допомогою інструментів антиінфляційної політики. У 2015 р. темп інфляції складав 22,2%. Починаючи з 2010 року цей показник поступово зменшується, і у 2019 р. в Україні простежувалась дефляція, проте у 2020 році інфляційні процеси відновились (рис 2.7).

Отже, упродовж усього трансформаційного періоду в Україні спостерігалось зниження рівня економічної безпеки. Основними причинами цього, на нашу думку, є відсутність ефективної моделі трансформації економіки на ринкових засадах, яка б відповідала специфіці нашого суспільства, а також відсутність надійної системи економічної безпеки, яка б сприяла створенню самодостатньої, конкурентоспроможної, соціально

спрямованої економіки та забезпечила б її захист від зовнішніх і внутрішніх деструктивних впливів.

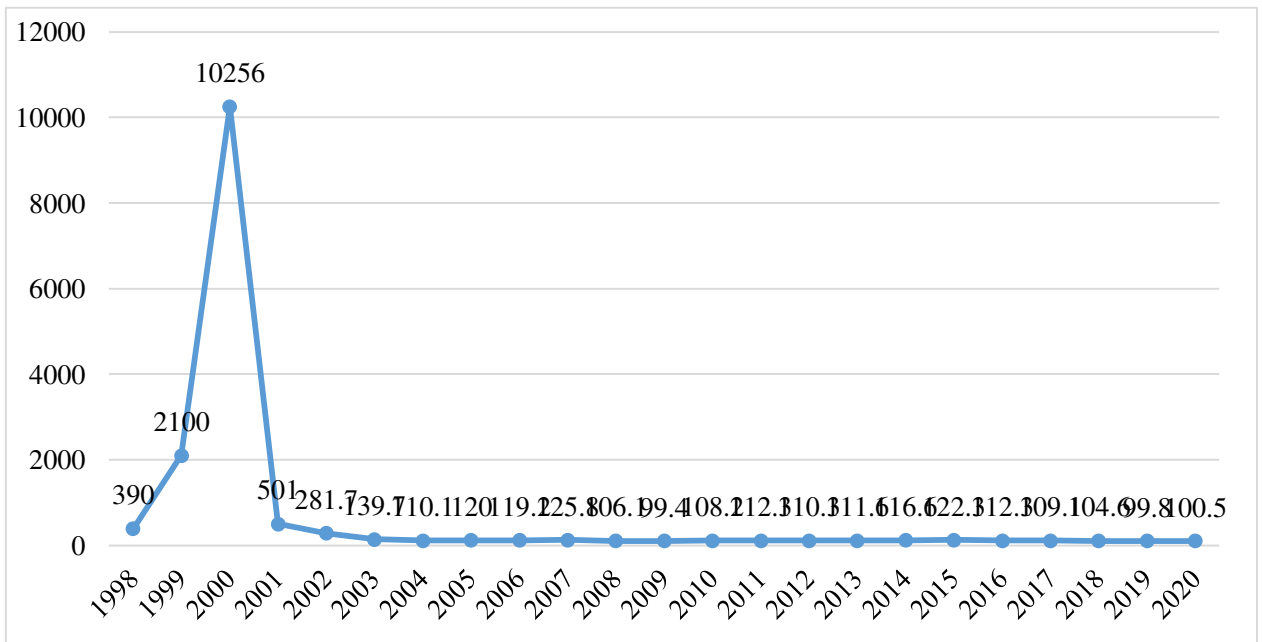

Рис.2.7. Індекси споживчих цін у 1998-2020 р. (у % до попереднього року)
Джерело: складено автором на підставі даних Державної служби статистики України [82].

Про зниження рівня економічної безпеки в Україні свідчить спадна динаміка реального ВВП, один з найвищих у світі показник енергомісткості вітчизняного виробництва, високий рівень інфляції тощо. За значенням ІЛР Україна поступається не лише розвинутим країнам, але і більшості країн Центрально-Східної Європи.

2.2. Доходи державного бюджету в системі фіскального регулювання рівня безпеки вітчизняної економіки

Важливу роль у регулюванні рівня економічної безпеки відіграють ті знаряддя фіскальної політики, що забезпечують формування доходів державного бюджету – податки, неподаткові надходження, рентні платежі тощо. Згідно з Бюджетним кодексом України доходи державного бюджету поділяють на такі види [19; 20]: а) податкові надходження; б) неподаткові надходження; в) доходи від операцій з капіталом; г) трансферти.

До податкових надходжень належать встановлені законами України податки та збори загальнодержавного та місцевих рівнів, які є обов'язковими платежами. До неподаткових надходжень належать доходи від власності та підприємницької діяльності, адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності та інші неподаткові надходження.

Доходи державного бюджету впливають на загальний рівень економічної безпеки та рівень безпеки усіх її складових. Упродовж 2013-2020 р. динаміка доходів державного бюджету в цілому була позитивною, але нестабільною з року в рік. У 2013 році приріст становив 28 млрд. грн. (на 26,9% більше попереднього року), у 2015 році – 62,4 млрд. грн. (на 38,6% більше попереднього року). Виняток становив кризовий 2016 рік, коли доходи бюджету зменшились на 6,4 млрд. грн. (2,8% до попереднього року). Після відносної стабілізації економіки у 2017-2019 р. вдалося досягнути збільшення надходжень, однак у 2020 р. до дохідної частини державного бюджету надійшло на 7,1 млрд. грн. (2,1%) менше, ніж у попередньому році. Загалом приріст доходів державного бюджету упродовж 2013-2020 років склав 222,9 млрд. грн. (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Доходи Державного бюджету України у 2013-2020 роках (млрд. грн.)

Показники	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2020 проти 2013	
									Абсолютне відхилення, млрд. грн.	Відносне відхилення, %
Зведений бюджет, у т.ч.:	171,8	219,9	297,9	288,6	314,4	398,3	445,5	442,8	222,9	129,74
загальний фонд	130,8	167,2	238,5	224,3	268,7	334,7	369,7	375,0	207,8	158,87
спеціальний фонд	41,0	52,4	59,4	64,3	45,7	63,6	75,8	67,8	15,4	37,56
Державний бюджет (без урахування міжбюджетних трансфертів), у т.ч.:	131,9	161,6	224,0	217,6	233,9	311,8	344,7	337,6	176	133,43
загальний фонд	99,9	122,3	178,6	164,6	201,1	263,3	288,5	290,1	167,8	167,97
спеціальний фонд	32,0	39,3	45,4	53,0	32,8	48,5	56,2	47,5	8,2	25,63
Зведений бюджет, у т.ч.:	171,8	219,9	297,9	288,6	314,4	398,3	445,5	442,8	222,9	129,74

Джерело: складено автором на підставі даних [81; 82; 83; 84; 85; 86].

Важливим чинником фіскального регулювання економічної безпеки є виконання плану дохідної частини державного бюджету. Упродовж останніх восьми років він виконувався лише у 2013 р. (на 104,6%), у 2014 р. (на 105,3%) та 2015 р. (на 100,2%). У 2015 р. рівень виконання плану дохідної частини становив 97,3%, у 2016 р. – 88,8%, у 2017 р. – 98,4%, у 2018 р. – 92,9%, у 2020 р. – 90,8%. На нашу думку, така динаміка свідчить про недосконалість механізму фіскального регулювання і унеможливорює належне фінансування економічної безпеки України [81; 82; 83; 84; 85; 86].

Виконання дохідної частини державного бюджету у 2008-2015 р. характеризується такими ознаками [81; 82; 83; 84; 85; 86]:

- зростання у порівнянні з плановими показниками обсягів надходжень податку на прибуток підприємств, що зумовлено збільшенням прибутків банків, страхових та приватних компаній;
- зростання надходжень податку на додану вартість із ввезених на територію України товарів унаслідок скасування вексельної форми оплати при їх імпорті на митну територію України;
- збільшення частки нетипових доходів, таких як сплата податкових зобов'язань минулих років компаніями-монополістами, зарахування коштів розподілу спеціальних прав запозичень Міжнародного валютного фонду, а також зростання обсягу податкових авансових платежів та суми простроченого відшкодування ПДВ;
- перевиконання неподаткових надходжень за рахунок коштів, перерахованих Національним банком України;
- збільшення темпів приросту надходжень акцизного збору, який протягом останніх років був фактично єдиним стабільно зростаючим джерелом наповнення бюджету.

Аналіз структури доходів державного бюджету дає змогу дослідити роль кожного з інструментів фіскального регулювання економічної безпеки в Україні.

Дані таблиці 2.4 свідчать, що найбільш важливим з цих інструментів є податки. Частка податкових надходжень у структурі державного бюджету України є найбільшою та постійно зростала (з 71,9% у 2011 році до 77,8% у 2020 р.). На нашу думку, це свідчить, що фінансове забезпечення економічної безпеки досягається в Україні насамперед за рахунок збільшення податкового навантаження на вітчизняну економіку.

Найвищими є і темпи приросту податкових надходжень у структурі Державного бюджету України. Так, у 2013 р. надходження від сплати податків зросли на 20,3 млрд. грн. (+27,3%), у 2014 р. – на 21,9 млрд. грн. (+23,1%), у 2015 р. – на 51,2 млрд. грн. (+43,9%), у 2017 р. – на 18,0 млрд. грн. (+12,1%), у 2018 р. – на 94,7 млрд. грн. (+56,8%), у 2019 р. – на 13,1 млрд. грн. (+23,0%). Виняток становив лише 2016 р., коли податкові надходження скоротилися на 11,3% та 2020 р. – на 4,4%.

Унаслідок недосконалого механізму податкового адміністрування упродовж останніх восьми років лише тричі виконано план щодо сплати податків – у 2013 р., 2014 р. та 2015 р. Найнижчі показники виконання плану

були у 2016 р. –84,7% та у 2017 р. – 88,3% [81; 82; 83; 84; 85; 86].

Таблиця 2.4

Структура доходів державного бюджету України у 2013-2020 р.

Доходи	Державний бюджет (%)							
	2003	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Податкові надходження, у т.ч.:	71,9	72,2	74,9	68,4	71,4	83,9	79,7	77,8
податок з доходів фізичних осіб	х	х	х	х	х	2,0	2,0	2,2
податок на прибуток підприємств	19,6	21,0	21,2	14,9	17,1	17,5	16,1	16,1
збори за спеціальне використання природних ресурсів	1,2	1,2	1,1	1,2	1,3	0,6	0,7	4,1
податок на додану вартість	38,2	36,8	41,1	38,9	36,9	41,7	40,3	38,0
акцизний збір	6,5	6,5	5,7	9,8	11,8	10,6	10,8	10,5
податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції	5,6	6,2	5,5	3,2	3,9	3,8	3,8	3,9
рентна плата, збори на паливно-енергетичні ресурси	х	х	х	х	х	6,8	5,1	1,7
інші податкові надходження	0,8	0,5	0,3	0,4	0,4	0,9	0,9	1,3
Неподаткові надходження, у т.ч.:	27,1	26,1	23,6	30,5	27,8	15,6	19,8	21,6
доходи від власності та підприєм-ницької діяльності	9,3	7,8	9,5	14,6	12,7	5,5	9,3	9,9
адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу	1,4	1,4	0,9	0,8	0,7	0,8	1,6	1,5
власні надходження бюджетних установ	8,9	10,2	6,8	9,4	9,4	7,4	7,2	8,6
інші неподаткові надходження	7,5	6,7	6,4	5,7	5,0	1,9	1,7	1,6
Доходи від операцій з капіталом	0,4	1,1	0,9	0,5	0,2	0,2	0,4	0,1
Цільові фонди	0,5	0,5	0,5	0,3	0,5	0,1	0,1	0,1
Інші надходження	0,1	0,1	0,1	0,3	0,1	0,2	0,0	0,4
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: складено автором на підставі даних [81; 82; 83; 84; 85; 86].

Найбільшу частку у структурі податкових надходжень становить податок на додану вартість (ПДВ). Вона коливається у межах 37-42%. Надходження від сплати ПДВ зросли з 50,4 млрд. грн. у 2013 р. (38,2%) до 138,8 млрд. грн. у 2019 р. (40,3%). У 2020 році надходження скоротилися до 128,3 млрд. грн., що на 10,6 млрд. грн., або на 7,6% менше за відповідний показник попереднього року [81; 82; 83; 84; 85; 86].

Серед чинників нестабільності надходжень ПДВ слід виділити:

- збільшення обсягів відшкодування ПДВ з бюджету;
- зниження рівня податкових відрахувань державних монополій до бюджету;
- нестабільність внутрішнього споживання та обсягу імпорту;
- коливання обсягу національного виробництва.

Спостерігалось систематичне невиконання плану надходжень коштів до державного бюджету від сплати ПДВ. Якщо у 2013 р. план було виконано на 113,0%, то у 2014 р.і – 91,1%, у 2015 р. – 93,4%, 2016 р. – 89,2%, у 2017 р. – 80,6%, у 2018 р. – 87,2% [81; 82; 83; 84; 85; 86].

Особливо складною ситуація зі сплатою ПДВ була у 2015-2016 р. В умовах світової фінансово-економічної кризи уряд вимушений був у 2016 р. залучити до бюджету як ПДВ від НАК «Нафтогаз» кошти за розмитнений газ, який було закачано в українські газові сховища компанією РосУкрЕнерго у 2017 р. у сумі 2,6 млрд. грн.

Така динаміка, на нашу думку, свідчить про недосконалість механізму сплати ПДВ, наявність численних зловживань у процесі його відшкодування та призводить до зниження рівня фінансово-економічної безпеки країни.

Механізм відшкодування ПДВ в Україні є найбільш корумпованим та неефективним. Саме це є однією з головних причин регулярного невиконання плану з його надходжень до державного бюджету (рис. 2.9).

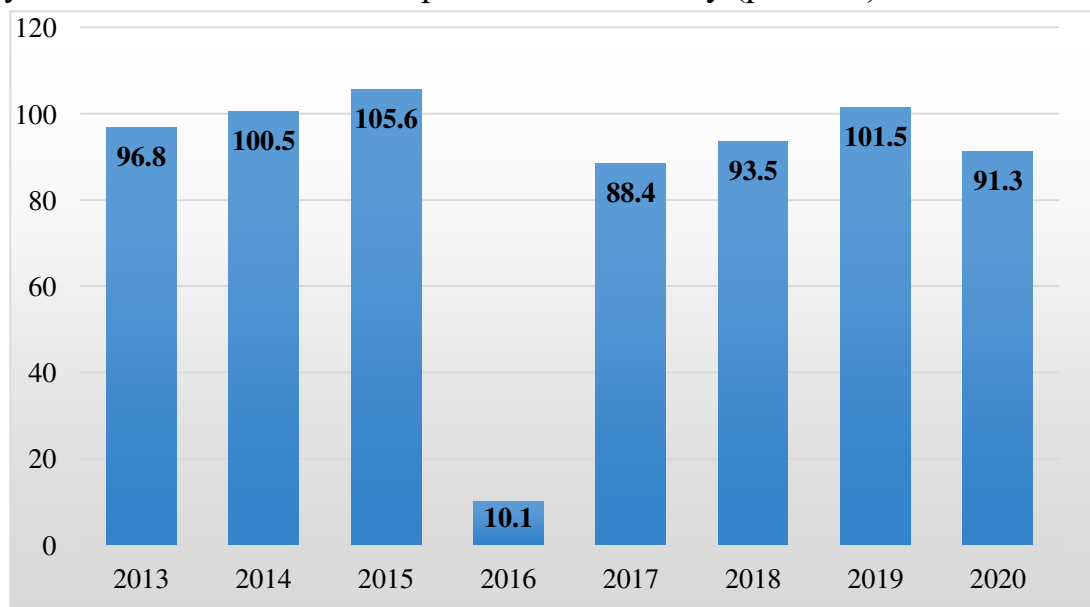

Рис. 2.8. Динаміка відшкодування ПДВ з державного бюджету у 2013-2020 р. (%). Джерело: складено автором на підставі даних [81; 82; 83; 84; 85; 86].

До недоліків адміністрування ПДВ в Україні слід віднести корупційний механізм його відшкодування – кошти відшкодовують фірмам наближеним до уряду або ж за умови сплати хабарів, відшкодування ПДВ за фіктивними господарськими операціями тощо. Водночас для більшості суб'єктів господарювання кошти повертають із значним запізненням, що призводить до протермінування відшкодування ПДВ.

Серед «нововведень» вітчизняного уряду при адмініструванні відшкодування ПДВ слід згадати про запровадження податкових векселів під

час здійснення митного оформлення товарів [42]. Унаслідок їх запровадження зросла частка «імпортного» ПДВ і зменшились надходження цього податку з вироблених в Україні товарів. Запровадження відтермінування сплати ПДВ при ввезенні товарів в Україну призвело до ліквідації низки схем, які дозволяли мінімізувати, а подекуди й взагалі уникати податку. Ситуація з відшкодуванням ПДВ особливо загострилась у 2017-2018 р., коли було скасовано податкові векселі, а заборгованість за ними було враховано у бюджеті зі знаком «-» у сумі у 16,4 млрд. грн. щорічно [61].

На другому місці після ПДВ за величиною надходжень коштів до державного бюджету знаходиться податок на прибуток підприємств (частка коливається у межах 15-22%). У абсолютному вираженні надходження від сплати цього податку зросли з 25,9 млрд. грн. у 2013 р. до 47,5 млрд. грн. у 2015 р. Світова фінансова криза призвела до падіння обсягу національного виробництва, а, відповідно, і до зменшення податку на прибуток підприємств на 14,9 млрд. грн. у 2016 р.

З 2017 року знову спостерігається позитивна тенденція щодо сплати цього податку – 40,0 млрд. грн. у 2017 р. (+ 22,7%) та 54,7 млрд. грн. у 2018 р. (+37%). У наступні два роки темпи приросту надходжень від сплати податку на прибуток сповільнилися до 0,6 та 1 млрд. грн.

Виконання плану надходжень від сплати податку на прибуток також є неста-більним з року в рік: у 2013 р. – 99,3%; у 2014 р. – 118,6%; у 2015 р. – 112,6%; у 2016 р. – 77,7%; у 2017 р. – 99,8%; у 2018 р. – 115,1%; у 2019 р. – 115,7%; у 2020 р. – 93,8% [81; 82; 83; 84; 85; 86].

Основними платниками податку на прибуток є приватні підприємства – 59,3% у 2013 р. та 57,3% у 2020 р. Відбулось певне зменшення частки державних підприємств з 15,7% у 2013 р. до 11,9% у 2020 р. Водночас у даному податку зросла частка підприємств з іноземним капіталом (з 17,8% у 2013 р. до 24,5% у 2020 р.), що, на нашу думку, свідчить про зростання рівня відкритості вітчизняної економіки.

Коливання надходжень податку на прибуток підприємств у 2013-2020 р. зумовлені також прийняттям закону, яким передбачено збільшення до 12% ставки оподаткування операцій із страхування або перестраховування ризиків в усіх випадках, крім страхування ризиків безпосередньо із страховиком і перестраховиком нерезидентом, рейтинг фінансової надійності яких відповідає встановленим вимогам [128], а також зменшення з 1 січня 2013 року ставки податку на 2% (з 25% до 23%) та з 1 січня 2012 року на 2% (з 23% до 21%) [36]. Такі фіскальні зміни були покликані зміцнити фінансово-

економічну безпеку. Проте цього не відбулося, оскільки надходження від сплати податку на прибуток через складну економічну ситуацію не зросли.

Ще одним важливим напрямом наповнення державного бюджету є податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції. Ці надходження становили 7,4 млрд. грн. у 2013 р. (5,6%), 9,1 млрд. грн. у 2017 р. (3,9%) та 13,3 млрд. грн. у 2020 р. (3,9%) [81; 82; 83; 84; 85; 86].

Лева частка цих коштів (94,6% у 2013 р. та 83,1% у 2020 р.) становило ввізне мито, частка вивізного мита упродовж 2013-2020 р. зросла з 3,7% до 16,9%. Частка надходжень коштів за вчинення консульських дій коливалась у межах 1%, а з 2017 р. їх віднесено до категорії адміністративних зборів та платежів.

а) мита на нафтопродукти, транспортні засоби та шин до них, що ввозяться суб'єктами підприємницької діяльності та громадянами:

- 1) імпорту наземних транспортних засобів;
- 2) імпорту нафтопродуктів;

б) мита на товари, що ввозяться суб'єктами підприємницької діяльності, крім нафтопродуктів, транспортних засобів і шин до них.

Також коливання обсягу надходжень зумовлено зменшенням обсягами зовнішньоторгівельних операцій у порівнянні за аналогічний період та запровадженням і скасуванням у 2013 р. експортного мита на зернові, що призвело до недоотримання податків і зниження рівня продовольчої безпеки.

Важливим фіскальним інструментом формування державного бюджету в Україні є акцизний збір. Кошти, які надійшли від його сплати зросли у абсолютному вираженні з 8,5 млрд. грн. у 2013 р. до 35,3 млрд. грн. у 2020 р. Упродовж 2008-2015 р. збільшилась також частка акцизів у дохідній частині бюджету з 6,5% до 10,5%. Така тенденція, на нашу думку, свідчить про посилення ролі цього фіскального інструменту у забезпеченні фінансово-економічної безпеки України.

Слід зазначити, що ефективність адміністрування акцизного збору в Україні є низькою. Як у випадку з іншими податками, план надходжень від його сплати майже щороку не виконувався. У 2013 р. рівень виконання плану становив 81,6%, у 2015 р. – 92,5%; у 2017 р. – 93,0%; у 2019 р. – 89,1%; у 2020 р. – 86,6% [81; 82; 83; 84; 85; 86].

Колівання рівня виконання плану за аналізований період зумовлено передусім зміною надходжень акцизного збору з вироблених в Україні товарів. Так, частка цього виду акцизу у загальній структурі становила: у 2013 р. – 87,7%, у 2015 р. – 79,9%, у 2017 р. – 87,7%, у 2019 р. – 73,7%; у 2020 р. – 74,7%.

Найбільш мінливими у структурі акцизного збору в Україні є надходження від сплати збору з тютюну та тютюнових виробів, алкогольних напоїв, транспортних засобів та частин до них, нафтопродуктів. Серед основних чинників нестабільності надходжень акцизного збору з цих товарних груп є значні коливання обсягу виробництва спирту, горілки, коньяку, вина, пива, сигарет без фільтру, тютюну для паління, сигарет з фільтром, дизельного пального та мазуту, ввезення мінерального палива, неодноразове зростання ставок на зазначені товари упродовж 2013-2020 р., здорожчання нафтопродуктів в Україні [136], зміни у правилах адміністрування акцизного збору з тютюну та тютюнових виробів (введення авансової сплати акцизного збору під час придбання акцизних марок), збільшення розміру мінімального акцизного податкового зобов'язання і специфічної ставки акцизу з одночасним зменшенням адвалерної складової. Унаслідок постійного підвищення акцизних ставок почалось поступове збільшення нелегального виробництва та контрабанди підакцизної продукції [108], що, на нашу думку, вкрай негативно вплинуло на рівень фінансово-економічної безпеки та соціально-демографічної безпеки.

До фіскальних інструментів регулювання економічної безпеки країни відносять також неподаткові надходження до державного бюджету: доходи від власності та підприємницької діяльності, адміністративні збори та платежі, власні надходження бюджетних установ, інші неподаткові надходження. У 2013 р. до державного бюджету надійшло 35,7 млрд. грн. неподаткових надходжень, у 2020 році вдвічі більше – 72,9 млрд. грн. Частка неподаткових надходжень у структурі доходів бюджету коливається у межах 25-30% (26,1% у 2014 р., 30,5% у 2016 р., 21,6% у 2020р.).

Перевагою цих фіскальних інструментів є відносно простий механізм адміністрування та сплати. Саме цим, на нашу думку, можна пояснити той факт, що рівень виконання плану неподаткових надходжень упродовж 2013-2020 р. становив більше 100% (у 2013 р. – 111,3%, у 2016 р.– 115,6%, у 2019 р. – 116,3%, у 2020 р. – 112,3% [81; 82; 83; 84; 85; 86]).

Слід також відзначити, що структура неподаткових надходжень до державного бюджету упродовж 2013-2020 р. зазнавала значних змін: суттєво зросли доходи від власності та підприємницької діяльності та частка власних надходжень бюджетних установ, решта складових неподаткових надходжень зменшилась або суттєво не змінилась [20]. Так, наприклад, частка доходів від власності та підприємницької діяльності у структурі неподаткових доходів зросла з 34,4% у 2013 р. (12,3 млрд. грн.) до 45,7% у 2020 р. (33,3 млрд. грн.)

(рис 2.9). Хоча частка цього доходу у структурі загальних надходжень до бюджету майже не змінилась і становить трохи більше 9%.

Низькою у структурі доходів державного бюджету в Україні залишається частка рентної плати, зборів на паливно-енергетичні ресурси. Вона зменшилась з 6,8% у 2018 р. до 1,7% у 2015 р. По 2017 рік цей вид доходу включався до статті «Доходи від власності та підприємницької діяльності» і лише з 2018 р. у зв'язку з прийняттям нового Бюджетного кодексу України його було виокремлено в окрему категорію податкових надходжень.

Слід зазначити, що ставки рентної плати за видобування енергетичних ресурсів є вкрай заниженими і регулюються в Україні за допомогою корегуючих коефіцієнтів на нафту та газовий конденсат.

Рис. 2.9. Структура неподаткових надходжень до державного бюджету за 2013-2020 р. Джерело: складено автором на підставі даних [81; 82; 83; 84; 85; 86].

Ці коефіцієнти визначаються, виходячи з динаміки ціни нафти, що формується на внутрішньому ринку України, та її вартості, що склалася в процесі митного оформлення під час ввезення на територію України з Російської Федерації [68]. Серед причин коливання надходжень рентної плати слід також згадати погашення розстрочених податкових зобов'язань НАК «Нафтогаз України» [20].

Важливим фіскальним інструментом регулювання фінансово-економічної безпеки є адміністративні збори та платежі. До них включають:

- плату за оренду цілісних майнових комплексів та іншого державного майна;
- державне мито (плата за видачу та оформленням закордонних

паспортів (посвідчень) та паспортів громадян України);

- митний збір;
- єдиний збір, що справляється у пунктах пропуску через державний кордон України;
- оплата витрат з інформаційно-технічного забезпечення розгляду справ у судах, який було запроваджено у 2018 році;
- збір на виплату пенсій;
- збір при відчуженні легкових автомобілів;
- збір з послуг стільникового зв'язку
- збір з купівлі-продажу валюти;
- збір з операцій купівлі-продажу нерухомого майна.

Упродовж 2013-2020 р. частка адміністративних зборів і платежів у неподат-кових надходженнях коливалась у межах 5-7%, а у загальних доходах державного бюджету – у межах 1,4-1,5%. Зниження цієї частки з 1,4% у 2014 р. до 0,7% у 2017 р. спричинене скасуванням низки митних зборів унаслідок приєднання України до Світової організації торгівлі. У 2018-2020 р. частка цих надходжень у доходах державного бюджету знову зростає з 0,8% до 1,5% унаслідок надходжень починаючи з 2011 року згідно з Кіотським протоколом частини коштів від продажу прав на викиди парникових газів.

Серед джерел неподаткових надходжень до державного бюджету важливе значення мають власні кошти бюджетних установ. У 2013 р. вони становили 9,9 млрд. грн., (8,9%), у 2015 р. – 15,2 млрд. грн. (6,8%), у 2017 р. – 22,1 млрд. грн. (9,4%), у 2020 р. – 29,0 млрд. грн. (8,6%) [81; 82; 83; 84; 85; 86]. Така зростаюча динаміка, на нашу думку, може бути пояснена збільшенням усіх видів власних надходжень бюджетних установ, зокрема: надходженням від плати за послуги, що надаються бюджетними установами; кредиту, наданого Державній службі автомобільних доріг України (Укравтодору) під гарантію Кабінету міністрів України.

Одним з джерел формування державного бюджету є доходи від операцій з капіталом – надходження від продажу основного капіталу, землі та нематеріальних активів, реалізації державних запасів товарів. До державного бюджету надійшло цих коштів у 2013 р. 0,6 млрд. грн. (0,4%), у 2015 р. – 2,1 млрд. грн. (0,9%), у 2017 р. – 0,6 млрд. грн. (0,2%), у 2020 р. – 0,2 млрд. грн. (0,1%) (див. табл. 2.5).

Дані рис. 2.14 відображають динаміку структури доходів від операцій з капіталом. Як бачимо, найбільшу їх частку становлять доходи від реалізації державних запасів товарів (65,5% у 2013 р. та 73,2% у 2020 р.). Частка

надходжень від продажу землі та нематеріальних активів зменшилася з 22,9% у 2013 р. до 13,3% у 2020 р. Натомість надходження від продажу основного капіталу зросли за цей період 11,6% до 13,5%.

На нашу думку, одним з чинників, який становить загрозу фінансово-економічній безпеці України є високий рівень податкового навантаження. Податкове навантаження – це міра, ступінь, рівень економічних обмежень, що виникають унаслідок відрахування грошових засобів на сплату податків, відволікаючи їх від інших можливих напрямків використання [104].

Рис.2.10. Структура надходжень доходів від операцій з капіталом до державного бюджету у 2013-2020 р. Джерело: складено автором на підставі даних [81; 82; 83; 84; 85; 86]

Величина податкового навантаження залежить не лише від розміру податкових ставок, а й від кількості податкових пільг для певних суб'єктів господарювання. У економічній науці використовують кілька підходів до оцінювання рівня податкового навантаження, а саме:

- як відношення суми податкових надходжень бюджету до величини сукупних доходів приватного сектору економіки;
- як різниця між загальною сумою податкових надходжень та видатками і трансфертами з бюджету на утримання приватного сектору економіки;
- як частка податкових бюджетних надходжень у ВВП [101].

Дані про рівень податкового навантаження в Україні, обчислені за третім підходом, представлено у таблиці 2.5. Слід констатувати помітне збільшення рівня податкового навантаження у 2013-2020 р. Так, у 2013 р. цей

показник становив 22,04%, а у 2020 р. – 25,83% (+ 3,79%). Прийняття у 2017 р. Податкового кодексу не призвело до зменшення податкового тиску на вітчизняну економіку, а, навпаки, спричинило його зростання. Слід також відзначити, що найбільше зросло навантаження на доходи фізичних осіб (з 4,19% у 2013 р. до 5,23% у 2020 р.).

Таблиця 2.5

Динаміка рівня податкового навантаження в Україні у 2013-2020 р. (частка податкових надходжень до бюджету у ВВП, %)

Показники	Роки							
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Податок із доходи фізичних осіб	4,19	4,83	4,84	4,87	4,66	4,58	4,83	5,23
Податок на прибуток підприємств	4,67	4,77	5,05	3,62	3,69	4,19	4,62	4,97
Податок на додану вартість	9,26	8,24	9,71	9,26	7,89	9,9	10,04	10,2
Акцизний збір	1,57	1,47	1,35	2,36	2,59	2,59	2,74	2,93
Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції	1,35	1,33	1,26	0,69	0,78	0,8	1,3	1,56
Інші податки	1,00	1,74	1,75	1,97	1,82	2,14	1,79	0,94
Податкове навантаження	22,04	22,38	23,96	22,77	21,43	24,20	25,32	25,83

Джерело: складено автором на підставі даних [81; 82; 83; 84; 85; 86]

Згідно з результатами досліджень фахівців Світового банку, рівень податкового навантаження в Україні ще вищий і становить 57,1%. За цим показником Україна знаходиться в одній групі з такими країнами як Швеція (52,8%), Австрія (53,1%) та Бельгія (57,3%).

В умовах світової економічної кризи для більшості країн є характерним помірно податкове навантаження та проведення стимулювальної податкової політики, спрямованої на пришвидшення економічного зростання, створення сприятливого інвестиційного клімату для розвитку господарської діяльності та ефективного вирішення соціальних проблем у державі. Разом з тим питома вага податків, зборів та обов'язкових платежів у ВВП багатьох країн є досить суттєвою. Так, вона коливається у межах 40-50% у таких європейських країнах, як Італія, Австрія, Франція, Бельгія, Норвегія, Фінляндія, Нідерланди, Люксембург, Швеція, Данія [54].

У порівнянні з більшістю країн Європейського Союзу рівень податкового навантаження в Україні є середнім. Однак слід враховувати, що вітчизняна економіка все ще перебуває у стані трансформації. За таких умов навіть середні за європейськими нормами податки призводять до негативних наслідків.

Одним з таких наслідків є тінізація, яка становить одну з найбільших загроз для рівня економічної безпеки. Офіційний ВВП України – це лише половина реально одержаних у вітчизняній економіці доходів. Це означає, з одного боку, приховане недофінансування суспільних благ, а з іншого – наявність нерівномірного розподілу податкових зобов'язань між підприємствами і домогосподарствами.

Ще однією важливою проблемою, яка, на нашу думку, становить загрозу фінансово-економічній безпеці в Україні є складність та неефективність механізму адміністрування податків. При обчисленні податкового навантаження слід враховувати витрати, пов'язані із адмініструванням податків (трансакційні витрати). Значення податкового коефіцієнта з врахуванням таких витрат було б набагато вищим, проте воно б допомогло виявити причини незадоволення суб'єктів господарювання та домогосподарств. Слід погодитися з думкою про те, що завищені витрати на адміністрування податків, надмірна їх кількість, заплутаність податкового законодавства, надмірні складнощі, пов'язані з веденням обліку і розрахунком податкових зобов'язань пригнічують рівень ділової активності економічних суб'єктів [5].

З урахуванням витрат на адміністрування податків реальний рівень податкового навантаження в Україні складає 70-80% від отриманого доходу. Такий рівень оподаткування є значно вищим, ніж у розвинених країнах світу та негативно впливає на економіку нашої країни. З року в рік податковий тиск збільшується, тим самим змушуючи суб'єктів господарювання приховувати свої доходи. Діюча система оподаткування в Україні «загнала у тінь» майже всю економіку, а обсяги тіньового сектору і масштаби ухилення від сплати податків набули загрозливого характеру.

Ще однією загрозою фінансово-економічній безпеці вітчизняної економіки є нерівномірність розподілу податкового навантаження, що також призводить до тінізації економіки, порушення принципів рівності та справедливості в оподаткуванні, уповільнення інноваційних процесів.

Нерівномірність податкового навантаження в Україні спричинена, перш за все, таким явищем як переміщення податкового тягаря і недосконалість механізму надання податкових пільг. Переміщення податкового тягаря – складний економічний феномен, суть якого полягає в тому, що за рахунок зміни цінових і реальних пропорцій в результаті дії податку відбувається зміна поведінки економічних агентів, які формально не є платниками податку. Таким чином, переміщення податкового тягаря виникає внаслідок того, що

сфера дії податку виявляється ширшою, ніж коло платників податку і відбувається у випадку, коли продавець може перекласти деяку частину податку на покупців (споживачів) товару. Якщо ж платник податку (фізична або юридична особа) скорочує витрати, то він переміщує тягар у зворотньому напрямі – на продавців тих товарів [119].

В Україні більшість податків сплачують юридичні особи, однак за рахунок переміщення податкового тягара значну частку податкових доходів держави у кінцевому підсумку сплачують фізичні особи. З усіх податків на сьогодні лише два сплачують юридичні особи. Усі інші, в остаточному підсумку, у тій чи іншій пропорції лягають тягарем на платників – фізичних осіб. Таким чином, платежі фізичних осіб забезпечують майже 80% податкових доходів зведеного бюджету України [108].

Недосконалість системи податкових пільг в Україні полягає ще й у тому, що вона не є дієвим стимулювальним важелем для пришвидшення розвитку пріоритетних галузей економіки, депресивних територій. Надмірна кількість таких пільг посилює нерівномірність оподаткування. Більшість пільг не є достатньо обґрунтованими, стосуються податку на додану вартість та податку на прибуток підприємств та відображають корпоративні інтереси великого бізнесу.

Проведений аналіз дає підстави зробити висновок про те, що інструменти фіскального регулювання не лише не є дієвим засобом підвищення рівня економічної безпеки в Україні, але, навпаки, породжують низку загроз для вітчизняної економіки. Слід констатувати помітне зростання рівня податкового навантаження, яке нині складає 70-80% отриманого доходу, що негативно впливає на господарську систему України та рівень її економічної безпеки.

2.3. Вплив видатків державного бюджету на основні складники безпеки економіки України

Одним з важливих чинників економічної безпеки є обсяг та динаміка видатків державного бюджету. Саме за рахунок коштів державного бюджету фінансуються соціальні, екологічні програми, здійснюються геолого-розвідувальні роботи, підтримуються вітчизняні виробники сільськогосподарської продукції тощо. З огляду на це, видатки державного бюджету є важливими знаряддями фіскального регулювання усіх видів економічної безпеки.

Проаналізуємо динаміку видатків зведеного та державного бюджетів України. Як свідчать дані таблиці 2.6, номінальні видатки зведеного бюджету упродовж 2013-2020 р. зросли майже у три рази (на 330,6 млрд. грн. з 175,2 млрд. грн. до 505,8 млрд. грн.).

Слід відзначити покращення структури видатків у розрізі співвідношення загального та спеціального фонду. Якщо у 2018 році це співвідношення становило 76,2% до 23,8%, то у 2020 р. частка загального фонду зросла до 87,5%, а частка спеціального фонду зменшилась до 12,5%. Така тенденція, на нашу думку, свідчить про певне зміцнення фінансової дисципліни та посилення фінансово-економічної безпеки.

Важливим показником фінансового стану країни є рівень виконання плану видатків державного бюджету. Видатки зведеного бюджету України виконані у 2013 р. на 97,5%, у 2016 р. – на 85,7%, у 2018 р. – на 93,5%, у 2020 р. – на 91,2%. У тому числі загальний фонд виконано у 2013 р. на 97,0%, у 2016 р. – на 95,4%; у 2018 р. – на 96,6%, у 2020 р. – на 96,3%. Спеціальний фонд виконано у 2013 р. на 99,1%, у 2016 р. – на 62,9%, у 2018 р. – на 80,3%, у 2020 р. – на 66,5%. Отже, рівень виконання видатків бюджету за рахунок коштів загального фонду був вищим, ніж з коштів спеціального фонду. Останній значно більше залежить від стану економіки та коливання рівня ділової активності.

Номінальні видатки державного бюджету (без урахування міжбюджетних трансфертів) упродовж 2013-2020 р. зросли на 184,7 млрд. грн. (з 102,9 млрд. грн. до 287,6 млрд. грн.) (табл. 2.6).

Негативно на рівень фінансово-економічної безпеки впливає, на нашу думку, регулярне невиконання плану видатків Державного бюджету України (без урахування міжбюджетних трансфертів). Цей показник у 2013 р. становив 97,9%, у 2016 р. – 81,5%, у 2018 р. – 92,1%, у 2020 р. – 92,5%. Як у випадку із зведеним бюджетом, на виконання плану видатків державного бюджету негативно вплинула світова фінансово-економічна криза 2015-2016 р.

Серед основних чинників коливання видатків державного бюджету України у 2016-2020 р., слід назвати: отримання кредиту під гарантію Кабінету Міністрів України на розвиток мережі автомобільних доріг загального користування та суттєве збільшення видатків на погашення зобов'язань за цими кредитами; збільшення обсягу державної підтримки вугледобувним підприємствам на часткове покриття витрат із собівартості продукції зі спеціального фонду; відсутність Стабілізаційного фонду та видатків на компенсацію Національній акціонерній компанії «Нафтогаз України» різниці

між цінами закупівлі імпортованого природного газу та його реалізації суб'єктам господарювання на виробництво теплової енергії, що споживається населенням.

У період 2013-2020 р. спостерігалася тенденція до коливання видатків державного бюджету за усіма видами економічної безпеки (таб.2.7). Проте, ці коливання відбувались вкрай нерівномірно, за одними видами безпеки видатки зростали, а за іншими, навпаки, зменшувалися.

У 2014-2015 р. найшвидше зростали видатки на ресурсно-енергетичну безпеку (+113,9%), що зумовлено необхідністю фінансування дефіциту НАК «Нафтогаз» України. Високими темпами також зростали видатки на соціально-демографічну безпеку (+57,2%).

Таблиця 2.6

Видатки зведеного та державного бюджетів України у 2011-2018 р. (млрд. грн.)

Видатків	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020 проти 2013	
									Абсолютне відхилення, млрд. грн.	Відносне відхилення, %
Зведений бюджет, млрд. грн., у т.ч.:	175,2	226	309,2	307,3	377,8	416,6	492,5	505,8	330,6	188,70
загальний фонд	133,5	172	241,7	240	299,4	347,3	417,6	442,6	309,1	231,54
спеціальний фонд	41,7	54	67,5	67,3	78,4	69,3	74,9	63,2	21,5	51,56
Державний бюджет (без урахування міжбюджетних трансфертів), млрд. грн., у т.ч.:	102,9	129,5	182,3	180,1	225,8	238,5	271,2	287,6	184,7	179,49
загальний фонд	77	93,6	138,2	131,2	165,9	197,5	228,9	247,7	170,7	221,69
спеціальний фонд	25,9	35,9	44,1	48,9	59,9	41	42,3	39,9	14	54,05
Державний бюджет (з урахування міжбюджетних трансфертів), млрд. грн., у т.ч.:	137,1	174,2	241,4	242,3	303,5	333,4	395,7	403,5	266,4	194,31
загальний фонд	106,3	136,7	193,2	187,7	238,3	287,2	343,6	360,9	254,6	239,51
спеціальний фонд	30,8	37,5	48,2	54,6	65,2	46,2	52,1	42,6	11,8	38,31

Джерело: складено автором на підставі даних [81; 82; 83; 84; 85; 86]

Таблиця 2.7

Видатки Державного бюджету України у розрізі видів та складників економічної безпеки (млрд. грн.)

Видатки згідно з класифікацією видів та складників економічної безпеки	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2020 проти 2013	
									Абсолютне відхилення, млрд. грн.	Відносне відхилення, %
воєнно-економічної безпеки, в т.ч.:	19,0	27,7	36,6	33,9	40,0	45,6	51,0	54,0	35,0	184,21
оборона	6,4	9,4	11,7	9,7	11,4	13,2	14,5	14,8	8,4	131,25
громадський порядок	12,6	18,3	24,9	24,2	28,6	32,4	36,5	39,2	26,6	211,11
еколого-економічна безпека	1,3	1,8	2,2	1,8	2,3	3,0	4,1	4,6	3,3	253,85
соціально-демографічна безпека, в т.ч.:	47,9	52,6	82,7	86,1	112,1	104,7	122,4	137,5	89,6	187,06
охорона здоров'я	4,1	6,3	7,4	7,5	8,8	10,2	11,4	12,9	8,8	214,63
духовний та фізичний розвиток	1,4	2,0	2,9	3,2	5,2	3,8	5,5	5,1	3,7	264,29
освіта	12,1	15,1	21,6	23,9	28,8	27,2	30,2	30,9	18,8	155,37
соціальний захист та соціальне забезпечення	30,3	29,2	50,8	51,5	69,3	63,5	75,3	88,6	58,3	192,41
фінансово-економічна безпека, в т.ч.:	23,2	32,1	36,0	40,4	52,3	66,6	69,2	69,5	46,3	199,57
бюджетна	16,3	19,9	25,1	28,5	38,9	51,6	55,9	54,3	38,0	233,13
житлово-комунальна	0,2	0,7	0,4	0,3	0,8	0,3	0,4	1,0	0,8	400,00
транспортна	6,7	11,5	10,5	11,6	12,6	14,7	12,9	14,2	7,5	111,94
продовольча безпека	6,6	8,0	9,5	6,2	7,2	7,5	7,4	7,6	1,0	15,15
ресурсно-енергетично безпека	5,0	7,2	15,4	11,9	12,0	10,9	17,3	15,4	10,4	208,00
<i>Разом</i>	103,0	129,4	182,4	180,3	225,9	238,3	271,4	288,6	185,6	180,19
Міжбюджетні трансферти	34,2	44,7	59,1	62,2	77,8	94,9	124,5	115,8	81,6	238,60
Усього	137,2	174,1	241,5	242,5	303,7	333,2	395,9	404,4	267,2	194,75

Водночас нижчими темпами зростали видатки на воєнно-економічну (+32,1%), фінансово-економічну (+12,2%), еколого-економічну (+22,2%) та продовольчу безпеку (+18,8%).

У період фінансово-економічної кризи 2015-2016 р. видатки на усі види безпеки скорочувалися. Найбільшого скорочення зазнали видатки на продовольчу безпеку (-34,7%), ресурсно-енергетичну (-22,7%), еколого-економічну (-18,2%) і воєнно-економічну безпеку (-7,4%). Темпи зростання видатків на фінансово-економічну безпеку залишились майже незмінними (+12,2%), що зумовлено необхідністю обслуговування державного боргу. Значно уповільнились також видатки на соціально-демографічну безпеку, у 2016 році вони зросли лише на 4,1%. Після відносної стабілізації економіки у 2017-2020 р. видатки на усі види економічної безпеки зростали достатніми темпами.

Одним з найважливіших напрямів видатків державного бюджету є соціально-демографічна безпека, на яку, наприклад, у 2017 р. припадало 49,6%, а у 2020 р. – 47,6% усіх бюджетних видатків. Пріоритетність фінансування цього виду безпеки зумовлена необхідністю соціального захисту населення, його духовного та фізичного розвитку, покращення стану здоров'я та рівня освіти. Видатки на соціально-демографічну безпеку у 2020 р. розподілились наступним чином: соціальний захист та соціальне забезпечення (64,4%), освіта (22,5%), охорона здоров'я (9,4%), духовний та фізичний розвиток (3,7%).

Коливання видатків на соціально-демографічну безпеку є вкрай нерівномірними: найвищі темпи їх приросту були у 2014-2015 р. (+57,2%), а найнижчі у 2017-2018 р. (-6,6%). Такі коливання зумовлені, на нашу думку, впливом таких чинників:

- нерегулярністю збільшення видатків на заробітну плату працівників галузей соціальної сфери (освіта, охорона здоров'я, культура, спорт тощо);
- коливанням видатків на підготовку кадрів вищими навчальними закладами III та IV рівнів акредитації;
- необхідністю збільшення фінансування заходів боротьби з туберкульозом, профілактикою та лікуванням СНІДу й онкологічних захворювань;
- відсутність видатків на поступову компенсацію громадянам втрат від знецінення грошових заощаджень

- збільшення видатків на оплату праці у зв'язку зі зростанням мінімальної заробітної плати у розмірі 20% посадового окладу викладачам професійно-технічних навчальних закладів та вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації;
- збільшення стипендій учнів професійно-технічних навчальних закладів і студентів вищих навчальних закладів у зв'язку з її індексацією;
- субвенціями на надання пільг та житлових субсидій населенню та субвенцією на виплату допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалі-дам з дитинства, дітям-інвалідам;
- зростання видатків, пов'язаних з перерахуванням дотації Пенсійному фонду України на виплату пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за різними пенсійними програмами;

Слід відзначити, що видатки на соціально-демографічну безпеку є недостатніми і не відповідають багатьом нормативам, які визначено у вітчизняному законодавстві. Так, закони України «Про освіту» і «Про науково-технічну діяльність» визначають відсоток ВВП, який має спрямовуватись на освіту (10%) і науку (1,7%). Проте, ці нормативи є декларативними і не виконуються [20]. Зокрема, видатки на освіту у 2013 р. становили лише 2,2% ВВП, у 2017 р. – 2,7% ВВП, а у 2020 р. – 2,1% ВВП. Така тенденція, на нашу думку, призводить до зниження рівня соціально-демографічної безпеки та не забезпечує розвиток людського потенціалу України.

Одним з пріоритетних напрямів видатків державного бюджету є забезпечення належного рівня ресурсно-енергетичної безпеки. За кількістю та різноманітністю корисних копалин на одиницю площі Україна належить до країн з високим рівнем забезпечення мінеральними ресурсами. Приблизна вартість розвіданих сировинних запасів оцінюється у 7 трильйонів доларів США. У нашій країні є більше 90 видів мінеральної сировини, близько 8000 родовищ, які мають промислове значення. Мінерально-сировинний комплекс України забезпечує 14% світового видобутку залізної та 30% марганцевої руди, 7% кам'яного вугілля. Він становить 48% промислового потенціалу України, в той час коли в індустріально розвинених країнах – лише 30% [69].

Видатки державного бюджету на зміцнення ресурсно-енергетичної безпеки залишаються в Україні незначними (4,9% усіх бюджетних видатків у 2013 році та 5,3% у 2020 р). Вкрай нестабільними є також темпи приросту цих видатків, якщо у 2015 р. вони зросли на 113,9%, то у 2016 р. скоротилися на

22,7%. У 2017-2020 р. темпи приросту залишались вкрай низькими. Така тенденція, на нашу думку, свідчить про відсутність комплексної стратегії розвитку ресурсно-енергетичної галузі України.

Однією з найбільших загроз ресурсно-енергетичній безпеці національної економіки є недостатнє фінансування геологорозвідувальних робіт. Поряд із паливно-енергетичними ресурсами особливу увагу необхідно приділяти видобутку золота, алмазів, кольорових, рідкісних та рідкоземельних металів. Слід відзначити, що обсяги глибокого розвідувального буріння нафти і газу протягом останніх років скоротилися у 5 разів, а приріст запасів вуглеводнів – у 3 рази. Як свідчить світовий досвід, для забезпечення стабільного видобутку нафти і газу та його нарощування необхідно, щоб приріст запасів щонайменше у два рази був вищий за річний видобуток.

Недостатнє проведення геологорозвідувальних робіт може призвести до зменшення видобування нафти й газу в майбутньому. Однак навіть уже розвідані запаси цих енергоносіїв дають змогу збільшити видобуток мінімум удвічі, що дало б змогу економити більше двох мільярдів доларів США щорічно.

Важливою проблемою для України є комплексне освоєння руд. Наша держава видобуває мінеральну сировину у величезних обсягах (близько 5% світового обсягу), але тільки 12% її надходить у виробництво (у розвинутих країнах близько 60%), а все інше йде у відвали, де у концентрованому і напівконцентрованому стані містяться стронцій, германій, ванадій та інші рідкісні і кольорові метали [71]. Така ситуація становить загрозу не лише для ресурсно-енергетичної, а й для еколого-економічної безпеки господарської системи України.

Водночас, слід відзначити, що розвиток гірничовидобувної та гірничопере-робної промисловості вимагає величезних капіталовкладень, а отже саме на неї припадає найбільша частка дотацій та видатків держбюджету. Попри значні обсяги залучених коштів, дана галузь залишається однією з найбільш збиткових, що свідчить про неефективне використання бюджетних коштів, а, отже, загрози рівню ресурсно-енергетичної безпеки. Зважаючи на значні запаси вугілля, цей стратегічний ресурс може сприяти зміцненню рівня енергетичної безпеки України.

Слід погодитися з думкою Т. Бінька, про те, що поряд з удосконаленням переробки нафти на нафтопереробних заводах України слід збільшувати її видобуток на нових родовищах. Однак не може не турбувати, що з розвіданих

геологами запасів нафти добувається лише близько 10%, в той час коли зарубіжні нафтові компанії добувають 50% і більше [10, С. 138].

Особливо важливе значення для зміцнення безпеки є спрямування видатків державного бюджету на створення в Україні власного ядерно-паливного циклу. Це дасть змогу забезпечити вітчизняні АЕС паливом та значно зекономити валютні кошти. На нашу думку, одним з пріоритетних напрямів зміцнення ресурсно-енергетичної безпеки України є державне фінансування програм енергозбереження. Лише за рахунок енергозберігаючих заходів можна заощадити до 10 % і більше енергії.

Серед нагальних проблем вітчизняної економіки є недостатнє фінансування оборонної промисловості задля забезпечення належного рівня воєнно-економічної безпеки. На жаль, слід констатувати, що цей вид безпеки в Україні фінансується за залишковим принципом. У структурі видаткової частини бюджету видатки на воєн-но-економічну безпеку становлять менше 20% (табл. 2.7).

Слід також відзначити, що у структурі видатків на воєнно-економічну безпеку переважає підтримання громадського порядку (правоохоронні органи, внутрішні війська тощо). На них припадає лєвова частка усіх видатків (66,3% у 2013 р., 71,5% у 2017 р., 72,6% у 2020 р.). Видатки на оборону протягом зазначеного періоду зростали значно повільніше, а їх частка у загальних видатках постійно скорочувалася (з 33,7% у 2013 р. до 27,4% у 2020 р.) (табл. 2.7). У 2013-2020 р. Україна витратила на оборону лише 2,7-2,9% ВВП (для порівняння Російська Федерація – 4,2% ВВП у 2020 р.), що в умовах позаблокового статусу не гарантує нашій країні захисту від низки зовнішніх загроз (військових інтервенцій, сепаратизму тощо) [52].

Така тенденція свідчить про те, що головною метою панівної верхівки в Україні довгий час було формування репресивно-каральної системи, а джерелом загроз вважався власний народ. Уникненню зовнішніх загроз (військових інтервенцій, сепаратизму тощо) увага не приділялася.

До того ж понад 90% усіх видатків військового бюджету витрачалися на утримання особового складу, а їх інноваційна складова не відігравала значної ролі у формуванні воєнно-економічної безпеки. При замовленні озброєнь і військової техніки повинна враховуватись специфіка виробництва і технологічні аспекти. Бюджетні кошти з точки зору перспективи виробництва новітніх озброєнь доцільно спрямовувати на створення військового науково-технічного потенціалу. Пріоритетними напрямами науково-дослідних і

дослідно-конструкторських робіт мають бути: модернізація існуючих систем озброєнь, створення перспективних зразків озброєнь, розвиток систем і засобів бойового управління, зв'язку і розвідки, радіоелектронної боротьби, високоточної зброї, всебічний розвиток технологій і систем подвійного призначення (військового і цивільного). Однак обсяг фінансування НДДКР у військовій сфері становить в Україні менше 5% від дійсної потреби, що фактично унеможливує модернізацію Збройних Сил та інших військових формувань і створює загрозу воєнно-економічній безпеці [10].

Повний цикл створення нових зразків військової техніки та озброєнь є досить тривалий і становить 8-10 років, що зумовлює необхідність щорічної заміни 4-5% існуючого парку озброєнь. Для України цей індикатор безпеки особливо важливий, зважаючи на те, що обсяги закупівлі військової техніки та озброєнь постійно зменшуються і не забезпечують зростаючих потреб армії. Якщо в розвинених країнах темпи конверсії становлять 5-6%, то в Україні – 50-70%, а на деяких підприємствах – 100%. Підприємства з унікальним обладнанням, найновішими технологіями, високим інтелектуальним потенціалом опинилися на грані банкрутства. Кваліфіковані кадри переходять у комерційні структури або виїждять за кордон, де їх досвід як фахівців використовують інші держави [10].

Головним завданням фіскального регулювання воєнно-економічної безпеки повинно стати створення самодостатнього національного воєнно-промислового комплексу, а поспішність і безсистемність скорочення армії призводять до значних бюджетних витрат.

Важливим напрямом видатків державного бюджету України повинна бути екологічна безпека. Якщо аналізувати видатки на цей вид безпеки, то можна дійти висновку, що вони зростають, однак стосуються більшою мірою заробітної плати працівників природоохоронної сфери. Фінансування ж державних екологічних програм, які практично відсутні, здійснюється за залишковим принципом.

Видатки на еколого-економічну безпеку зростали в Україні у 2013-2020 р. найповільніше у порівнянні з видатками на інші види безпеки. Їхня частка у загальних видатках є найнижчою (1,3% у 2013 р. та 1,6% у 2020 р.).

Видатки на еколого-економічну безпеку повинні бути спрямовані на модернізацію вітчизняної промисловості, яка є однією з найнебезпечніших у світі. Це пов'язано з несприятливою структурою промислового виробництва, високою концентрацією екологічно небезпечних виробництв, застарілими

технологіями та обладнанням, відсутністю відповідних природоохоронних систем.

Серед найефективніших фіскальних інструментів регулювання еколого-економічної безпеки, на нашу думку, слід віднести плату за використання природних ресурсів (ренту) та природоохоронні заходи. В Україні потрібно впровадити принципово новий механізм природокористування та забезпечення природоохоронної діяльності. Його суть повинна полягати у впровадженні реальної плати за користування надрами, земельними, водними та іншими природними ресурсами і, насамперед, за забруднення навколишнього середовища. Нині діючі ставки зборів за використання природних ресурсів є значно заниженими, надходження коштів від їх сплати незначні (1,2% усіх податкових надходжень у 2013 р. та 4,1% у 2020 р.), що недостатньо для повноцінного фінансування державних екологічних програм.

Відсутність такого механізму призводить до недофінансування природоохоронної діяльності, зростання кількості аварій, катастроф, надзвичайних ситуацій, що завдає значної шкоди економічній безпеці України. Запобіганню таким катаклізмам сприятиме також здійснення обов'язкової державної екологічної експертизи відповідних проектів та програм.

Надзвичайно важливого значення набуває створення надійної системи державного регулювання безпеки використання ядерної енергії. негайного вирішення потребує питання про безпечну систему об'єкту «Укриття» і захоронення радіоактивних відходів на атомних електростанціях. Відсутність національних центрів з переробки, зберігання та захоронення відходів стає серйозною перешкодою для безпечної роботи АЕС. Наявність цих проблем пов'язане з відсутністю стратегії, науково-технічної підтримки та відповідної інфраструктури, тобто інтегрованої системи безпечного поводження з радіоактивними відходами та значне недофінансування галузі. Створення такої системи і забезпечення належних умов її функціонування є необхідною умовою подальшого розвитку ядерної енергетики.

Важливим завданням фіскального регулювання є забезпечення високого рівня продовольчої безпеки. Видатки на цей вид безпеки у грошовому вираженні коливалися у 2013-2020 р. на вкрай низькому рівні, а їх частка у загальному обсязі видатків постійно скорочувалася: з 6,6 млрд. грн. (6,4% усіх видатків) у 2013 р. до 9,5 млрд. грн. (5,2% усіх видатків) у 2015 р. та 7,6 млрд. грн. (2,6% усіх видатків) у 2020 р. (табл. 2.7).

У структурі видатків на продовольчу безпеку найбільша частка

припадала на:

- витрати Аграрного фонду, пов'язані з комплексом заходів із зберігання, перевезення, переробки та експорту об'єктів державного інтервенційного фонду;
- закладення і нагляд за молодими садами, виноградниками та ягідниками;
- видатки на бюджетну програму «Державна підтримка галузі тваринництва».

На нашу думку, при розподілі коштів державного бюджету на програми продовольчої безпеки переважає компенсаційно-витратний підхід, який не забезпечує підвищення ефективності. Як наслідок, кошти використовуються нераціонально і не забезпечують розширеного відтворення аграрного сектора. При цьому значна частина бюджетних ресурсів не потрапляє у розпорядження товаровиробників, або ж ці кошти отримують посередники чи збиткові аграрні підприємства.

Близько 60% бюджетних коштів, виділених на програми продовольчої безпеки – прямі субсидії сільськогосподарським виробникам. Проте така підтримка часто призводить до зменшення бюджетних асигнувань на інші продовольчі програми. Прикладом цього можуть слугувати програми, пов'язані з частковою компенсацією вартості мінеральних добрив і сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва.

Однією з загроз продовольчій безпеці України є екстенсивне використання сільськогосподарських угідь. У 2019 р. їх площа становила 41,5 млн. гектарів, що у розрахунку на одного жителя становить 0,81 га. Цей показник у країнах ЄС становить у середньому 0,44 гектара. Слід також відзначити, що ефективність використання земель в Україні значно нижча, ніж у середньому в Європі [71].

На думку В. Шлемка, не може не викликати стурбованості значна розораність сільськогосподарських угідь, яка сягнула 90% і значно перевищує цей показник у США та західноєвропейських країнах [10]. Понад 3,5 млн гектарів сільськогосподарських угідь забруднено радіонуклідами і майже 65 тис. гектарів взагалі виведено із землекористування. Щорічно з розораних схилів з кожного гектара змивається 30-40 тонн ґрунту, а з земель під просапними культурами – 100-200 тонн. Таким чином, щорічно з ґрунтом виноситься 11 млн. тонн гумусу, 0,4 млн тонн фосфору, 7 млн. тонн калію, що в 2,3 рази більше, ніж вноситься з добривами. Щорічно площа ерозованих

земель збільшується на 80-100 тис. гектарів, в деяких районах зрошення спостерігається підтоплення і засолення ґрунтів. Згідно з Глобальним індексом у галузі продовольчої безпеки, Україна посідає 47 місце серед 107 досліджених країн світу. За трьома основними показниками, що їх беруть до уваги експерти – наявність, доступність, а також якість та безпека харчування, наша держава посідає відповідно 51, 43 та 44 місця [293]. Серед недоліків індекс наголошує на значній частці продуктів харчування у структурі витрат домашніх господарств (55,7%), що сигналізує про невпевненість та запасання продуктами харчування.

Лідерами за цим рейтингом є країни з розвинутою економікою: США, Норвегія, Франція. Найближчі сусіди України – Росія та Білорусія у рейтингу посідають 40 та 46 місця, а Польща, Угорщина, Румунія та Словаччина займають 27, 28, 33 та 37 позиції.

Важливими напрямками підвищення ефективності фіскального регулювання продовольчої безпеки є збільшення видатків на передові технології, розвиток фермерських господарств, якомога повніше збирання, збереження та перероблення врожаю. Необхідно розробити державну стратегію, спрямовану на фіскальне стимулювання ефективної системи агробізнесу, яка б включала і приватні господарства, і корпоративні агропромислові об'єднання і фермерські кооперативи. Важливе значення для продовольчої безпеки має залучення передових зарубіжних технологій, а також створення відповідних запасів зерна та іншої сільськогосподарської продукції, для чого необхідно здійснювати будівництво нових та модернізацію діючих сховищ.

Важливим об'єктом фіскального регулювання є фінансово-економічна безпека. Це єдиний вид безпеки видатки на який зростали як у абсолютному, так і у відносному вираженні. У 2013 р. вони становили 23,2 млрд. грн. (22,5% усіх видатків), у 2017 р. – 52,3 млрд. грн. (23,2% усіх видатків), у 2020 р. – 69,5% (24,1% усіх видатків) (табл. 2.7).

Серед найбільш важливих складових цих видатків – видатки у сфері житлово-комунального господарства, зокрема, на:

- загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства;
- заходи з реалізації комплексної реконструкції кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду;
- ремонт і реконструкція теплових мереж та котелень;

- капітальний ремонт та модернізація ліфтів житлового фонду;
- розвиток та реконструкція централізованих систем водопостачання та водовідведення;
- виділення за рахунок стабілізаційного фонду міністерству регіонального розвитку та будівництва коштів на проведення першочергових робіт з будівництва системи відводу стічних вод від станції біологічної очистки «Північна» м. Одеси;
- виділення коштів міністерству з питань житлово-комунального господарства на енергозбереження, на розвиток та реконструкцію систем теплозабезпечення.

Збільшення видатків на фінансово-економічну безпеку можна пояснити зростанням витрат на розвиток транспортної інфраструктури – видатки на погашення зобов'язань за кредитами, отриманими під гарантію Кабінету Міністрів України на розвиток мережі автомобільних доріг загального користування. Суттєве збільшення видатків на фінансово-економічну безпеку було також викликано зростанням витрат на загальнодержавні функції, зокрема на:

- компенсацію облікової ставки НБУ, відсоткових ставок комерційних банків за кредитами на технічне переоснащення підприємств машинобудування для АПК;
- обслуговування державного апарату;
- запланованих видатків резервного фонду.

Однією з головних статей видатків на підтримання фінансово-економічної безпеки є видатки на обслуговування державного боргу.

Стрімке зростання державного боргу – одна з головних загроз фінансово-економічній безпеці України. Як видно з таблиці 2.8, частка платежів за державним боргом у видатках бюджету зросла упродовж 2006-2020 р. майже утричі (з 8,7% у 2013 р. до 23,3% у 2020 р.). У 2020 р. платежі за державним боргом становили 114,2 млрд. грн., у тому числі 65,7 млрд. грн. – платежі за внутрішнім державним боргом, 48,5 млрд. – платежі за зовнішнім державним боргом.

На нашу думку, якщо надалі перевищення запозичень над погашенням державного боргу зростатиме (як це відбувалося упродовж 2013-2017 р.), то у майбутньому частка витрат на погашення й обслуговування державного боргу може суттєво збільшитись, що призведе до необхідності перегляду структури витрат у цілому, зменшення частки фінансування інших видатків бюджету. За

таких обставин рівень фінансово-економічної безпеки України значно знизиться.

Верховна Рада України щороку встановлює граничний обсяг державного боргу. Так, 2013 р. цей показник становив 70,5 млрд. грн., у 2015 р. – 156,3 млрд. грн., у 2017 р. – 315,7 млрд. грн., у 2019 р. – 424,0 млрд. грн.; у 2020 р. – 502,5 млрд. грн. Отже, упродовж 2013-2020 р. величина граничного обсягу державного боргу зросла у більш як 7 разів.

В основному зростання відбулось через перевищення запозичень (випуску облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) над погашенням державного внутрішнього боргу для збільшення статутних капіталів відкритих акціонерних товариств, отримання траншів позики Міжнародного валютного фонду, поповнення Стабілізаційного фонду та стрімкого зростанням курсу іноземних валют до гривні.

Зростання зовнішнього боргу спричинене збільшенням запозичень через випуск облігацій зовнішньодержавної позики (ОЗДП) та їх непогашенням, а також стрімким зростанням офіційного курсу основних іноземних валют.

Негативно на рівень фінансово-економічної безпеки впливає також зростання гарантованого державного боргу з 14,4 млрд. грн. (2,9 млрд. дол. США) у 2013 р. до 104,1 млрд. грн. (12,4 млрд. дол. США) у 2020 р. (табл. 2.9). Гарантований державою борг збільшився, зокрема, через залучення коштів:

- Укравтодором для фінансування будівництва, реконструкції, капітального та поточного ремонту автомобільних доріг загального користування і придбання дорожньої техніки та обладнання для дочірніх підприємств ВАТ «Державна акціонерна компанія – Автомобільні дороги України»;

- державним підприємством «Конструкторське бюро «Південне» імені М.К. Янгеля» для продовження фінансування проекту створення космічного ракетного комплексу «Циклон-4»;

- Укрексімбанком для впровадження проекту з енергоефективності, метою якого є зниження енергоємності в промисловості України та зменшення втрат енергії в комунальному секторі (кредит Міжнародного банку реконструкції та розвитку);

- Державною іпотечною установою через розміщення власних облігацій під державні гарантії;

- ВАТ «Лисичанськвугілля» для реалізації пілотного проекту технічного переоснащення та модернізації.

Важливим індикатором фінансово-економічної безпеки є відношення сукупного державного та гарантованого державного боргу до ВВП. На рис. 2.11 зображено динаміку цього показника в Україні у 2013-2020 р.

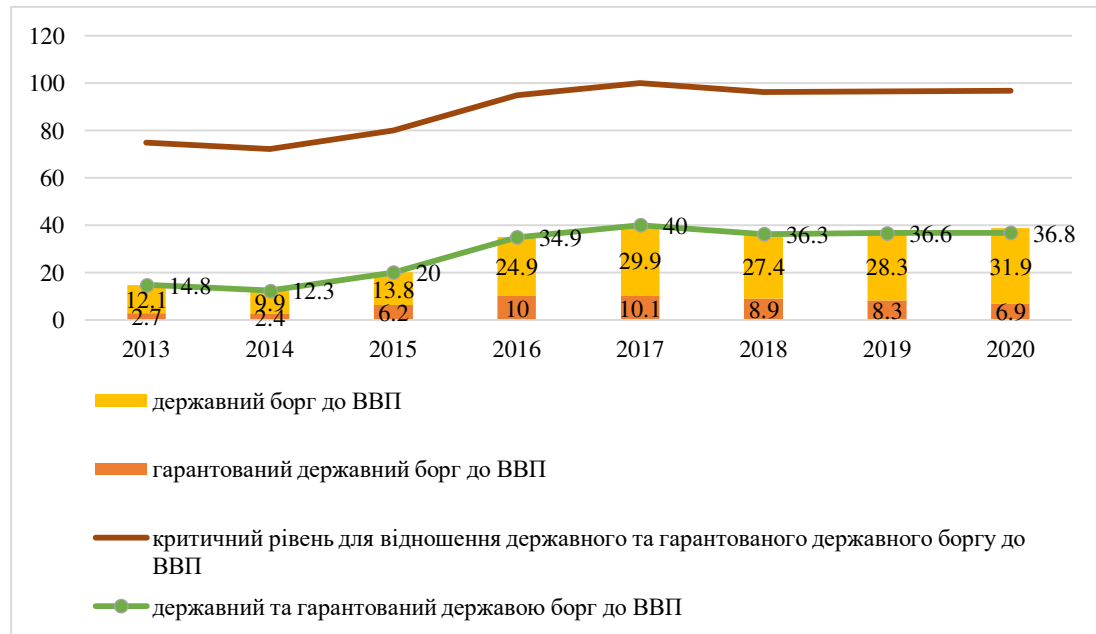

Рис. 2.11. Динаміка та відношення державного та гарантованого державного боргу до ВВП у 2013-2020 р. Джерело: складено автором на підставі даних [81-86]

Гранично допустимою межею відношення сукупного державного боргу до ВВП вважається 60%, після якої економіка країни опиняється на межі дефолту. В Україні цей показник зріс з 14,8% ВВП у 2013 р. до 40% ВВП у 2017 р. Упродовж 2018-2020 р. відбулося незначне його скорочення до 38,8% ВВП.

Станом на 2020 рік показник співвідношення державного боргу та ВВП в Україні є одним із найвищих серед багатьох країн світу. Серед 215-ти країн Україна займала 88 місце, поступаючись таким країнам: Азербайджан (7,5%), Російська Федерація (7,9%), Естонія (6,0%), Казахстан (15,6%).

У складі зовнішнього державного та гарантованого державною боргу за аналізований період основна сума припадає на заборгованість за:

- позиками, наданими міжнародними організаціями економічного розвитку, у тому числі перед Світовим банком, перед Європейським банком реконструкції та розвитку та перед Міжнародним валютним фондом;
- позиками, наданими закордонними органами управління;
- облігаціями зовнішньої державної позики (ОЗДП);
- позиками, наданими іноземними комерційними банками під гарантію Уряду.

За валютою найбільші частки у структурі державного та гарантованого

державою боргу за період 2013-2020 р. припадають на борг у [81-86]: українській гривні – 42,7%; доларах США – 40,9%; спеціальних правах запозичення (SDR) – 12,0%; євро – 3,9%; японській єні – 0,4%;

За відсотковими ставками у аналізованому періоді найбільші частки у структурі державного та гарантованого державою боргу припадають на запозичення [81-86]: з фіксованою ставкою – 80,7%; за ставкою МВФ – 12,0%; за ставкою LIBOR – 7,3%; за ставками Казначейства США – 0,02%; за ставками банків ФРН – 0,013%.

Отже, упродовж трансформаційного періоду спотерігалось значне зменшення реальних видатків державного бюджету, що призвело до значного зниження рівня економічної безпеки в Україні. Слід відзначити вкрай нерівномірний розподіл державних видатків на різні складники економічної безпеки. Найбільшу питому вагу мають видатки на воєнно-економічну безпеку. Недостатнім залишається фінансове забезпечення соціально-демографічної безпеки, що призводить до таких негативних наслідків як зниження народжуваності, зростання смертності тощо.

Видатки на ресурсно-енергетичну безпеку не забезпечують необхідного рівня розвідування, видобування природних ресурсів та їх перероблення, що унеможливорює зниження залежності України в енергетичній сфері від інших країн. Критичний стан екологічної безпеки України зумовлений здебільшого недофінансуванням державних екологічних програм за рахунок коштів державного бюджету. Забезпечення продовольчої безпеки в Україні вимагає ефективної системи фінансової державної підтримки вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції. Збільшення видатків з державного бюджету на фінансово-економічну безпеку пов'язане з необхідністю обслуговування зростаючого внутрішнього та зовнішнього боргу України.

Висновки до розділу 2

Упродовж усього трансформаційного періоду в Україні спостерігалось зниження рівня економічної безпеки. Основними причинами цього є відсутність ефективної моделі трансформації економіки на ринкових засадах, а також відсутність надійної системи економічної безпеки, яка б сприяла створенню самодостатньої, конкурентоспроможної, соціально спрямованої економіки. В Україні не визначено систему індикаторів економічної безпеки та їх порогові значення, відсутній дієвий моніторинг стану економіки.

Про значне зниження рівня економічної безпеки в Україні свідчить спадна динаміка такого важливого соціально-економічного показника як реальний ВВП, який стрімко скорочувався у 1996-2004 р., а у 2016 р. становив лише 70% від рівня 1995 р. Показник енергомісткості виробництва в Україні є одним з найвищих у світі (2004 р. – 0,9 кг палива у нафтовому еквіваленті, при середньому значенні цього показника – 0,3 кг), що значно знижує рівень ресурсно-енергетичної безпеки вітчизняної економіки. Низький рівень соціально-демографічної безпеки підтверджує той факт, що за значенням ІЛР Україна поступається не лише розвинутих країнам, але і більшості країн Центрально-Східної Європи (78-ме місце у 2019 р. у світі). Зниження соціально-демографічної безпеки зумовлене також скороченням чисельності населення, народжуваності, зростанням смертності, рівень якої перевищує народжуваність майже в усіх регіонах України

Проведений аналіз дає підстави зробити висновок про те, що інструменти фіскального регулювання не є дієвим засобом регулювання рівня економічної безпеки в Україні. Слід констатувати помітне збільшення рівня податкового навантаження у вітчизняній економіці, яке нині складає 70-80% від отриманого доходу. Обчислення показують, що рівень податкового навантаження в Україні у 2014 р. становив 22,38%, у 2016 р. – 22,78%, у 2019 р. – 22,96%. Таке оподаткування є значно вищим, ніж у розвинених країнах світу, та негативно впливає на економіку нашої країни та рівень її безпеки. Податковий тиск збільшується, тим самим змушуючи суб'єктів господарювання приховувати свої доходи.

Серед проблем, які становлять найбільшу загрозу для вітчизняної економіки слід назвати невідшкодування ПДВ, постійне підвищення акцизних ставок і, як наслідок, збільшення тіньового виробництва та контрабанди підакцизної продукції, що негативно вплинуло на рівень фінансово-економічної безпеки.

Упродовж трансформаційного періоду спотерігалось значне зменшення реальних видатків державного бюджету, що призвело до значного зниження рівня економічної безпеки в Україні. Слід відзначити вкрай нерівномірний розподіл державних видатків на різні складники економічної безпеки. Найбільшу питому вагу мають видатки на воєнно-економічну безпеку. Недостатнім залишається фінансове забезпечення соціально-демографічної безпеки, що призводить до таких негативних наслідків як зниження народжуваності, зростання смертності тощо.

Видатки на ресурсно-енергетичну безпеку не забезпечують необхідного рівня розвідування, видобування природних ресурсів та їх перероблення, що унеможлиблює зниження залежності України в енергетичній сфері від інших країн. Проаналізувавши видаткову частину бюджету, можна дійти висновку про необхідність фінансування енергозбереження. Лише за рахунок маловитратних енергозберігаючих заходів в Україні можна заощадити до 10% енергії.

Критичний стан екологічної безпеки України зумовлений здебільшого недофінансуванням державних екологічних програм. В Україні надзвичайно важливе значення має застосування нового економічного механізму природокористування та забезпечення природоохоронної діяльності. Сутність цього механізму полягає у впровадженні плати за користування надрами, земельними, водними та іншими природними ресурсами і, насамперед, за забруднення навколишнього середовища.

Забезпечення продовольчої безпеки в Україні вимагає ефективної системи фінансової державної підтримки вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції. Збільшення видатків з державного бюджету на фінансово-економічну безпеку, пов'язане з необхідністю обслуговування зростаючого внутрішнього та зовнішнього боргу України.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФІСКАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Шляхи підвищення ефективності фіскального регулювання економічної безпеки регіонів України

Економічна безпека країни залежить від безпеки її регіонів, які з однієї сторони є цілісними соціально-економічними системами, а з іншої – складниками єдиної господарської системи. Вплив дестабілізуючих чинників на економіку регіонів призводить до поглиблення відмінностей у рівні їхнього соціально-економічного розвитку. Економічна безпека регіону – це такий стан економічного розвитку регіону, який характеризується найбільш повним та раціональним використанням його економічного потенціалу, здатністю до самовідтворення, захищеністю від дестабілізуючих чинників, міцністю зв'язків між елементами регіональної системи, що сприяє задоволенню економічних і соціальних інтересів населення регіону [21].

Застосування фіскального інструментарію для регулювання економічної безпеки країни неможливе без дослідження стану її регіонів. Одним із завдань такого дослідження є групування регіонів за рівнем їхньої економічної безпеки. Це, на нашу думку, дало б змогу виявити причини значних відмінностей та диспропорцій між окремими регіонами та запропонувати рекомендації щодо їх подолання.

Для здійснення групування регіонів України за рівнем їхньої економічної безпеки ми обрали метод кластерного аналізу, який полягає у класифікації групи об'єктів за численними ознаками. Цей метод дає змогу утворити «кластери» або групи дуже схожих об'єктів.

Визначення множини ознак, які покладено в основу оцінки об'єктів $(x_1, x_2, x_3, \dots, x_n)$, у кластерному аналізі є одним із найважливіших завдань дослідження. На цьому етапі визначаються сукупності змінних ознак, яка найкраще відображають поняття подібності. Ці ознаки мають вибиратися з урахуванням теоретичних положень, покладених в основу класифікації, а також мети дослідження. Кластеризація може здійснюватися за допомогою двох основних способів (процедур): ієрархічного та ітераційного.

Ієрархічні процедури – послідовні дії щодо формування кластерів різного рангу, пов'язаних між собою згідно з встановленою ієрархією.

Найчастіше ієрархічні процедури здійснюються шляхом агломеративних (об'єднувальних) дій. Вони передбачають такі операції:

- послідовне об'єднання подібних об'єктів з утворенням матриці подібності об'єктів;
- побудова дендрограми (деревоподібної діаграми), яка відображає послідовне об'єднання об'єктів у кластери;
- формування із досліджуваної сукупності окремих кластерів на першому початковому етапі аналізу та об'єднання всіх об'єктів в одну велику групу на завершальному етапі аналізу.

Ітераційні процедури полягають в утворенні з первинних даних однорівневих ієрархічно невідпорядкованих між собою кластерів. Одним із найбільш поширених способів проведення ітераційних процедур є метод k -середніх (розроблений у 1967 р. Дж. МакКуїном).

Для класифікації регіонів за рівнем економічної безпеки ми використали метод k -середніх, розроблений Г. Штенгаузом та С. Ллойдом [49]. Алгоритм методу полягає в мінімізації сумарного квадратичного відхилення точок кластерів від центра кластеру.

Цей метод можна розглядати як дисперсійний аналіз «навпаки». Програма починає з k випадково вибраних кластерів, а потім змінює належність об'єктів до них, задля:

- мінімізації мінливості всередині кластерів;
- максимізації мінливості між кластерами.

Основна ідея методу полягає у тому, що на кожній ітерації перераховується центр мас для кожного кластера, який було отримано на попередньому етапі, потім вектори розбиваються на кластери відповідно до того, який з нових центрів виявився ближчим за обраної матриці. Алгоритм завершується, коли на певній ітерації не відбувається зміни центру мас кластерів. Ця подія береться за кінцеве число ітерацій, так як кількість можливих розбивань кінцевого значення скінченне, а на кожному кроці сумарне квадратичне відхилення зменшується.

Застосування методу k -середніх потребує здійснення таких кроків:

- розподіл вихідних даних досліджуваної сукупності на задану кількість кластерів;
- обчислення багатовимірних середніх (центрів тяжіння) виділених кластерів;
- розрахунку Евклідової відстані кожної одиниці сукупності до

визначених центрів тяжіння кластерів та побудова матриці відстаней, яка ґрунтується на матриці відстаней;

– визначення нових центрів тяжіння та нових кластерів.

У магістерському дослідженні ми провели групування 25 областей України за показниками чотирьох основних видів економічної безпеки – соціально-демографічної, ресурсно-енергетичної, еколого-економічної та фінансово-економічної. При здійсненні групування використано програмний продукт Statistica 10.0.

Для розрахунку інтегрального показника рівня економічної безпеки було вибрано сукупність показників, які у повній мірі репрезентують ситуацію в регіонах, а також розділено їх на стимулятори та дестимулятори.

Кластерний аналіз здійснюється на основі співмірних та односпрямованих показників. Тому показники вхідної матриці було нормовано за допомогою методу, описаного у розділі 1 для розрахунку інтегральних показників – одні показники, підвищення яких призводить до зниження рівня безпеки, є дестимуляторами, а інші, підвищення яких призводить до посилення рівня безпеки, є стимуляторами. Пороговими значеннями індикаторів було обрано значення запропонованих показників, обчислених методом середньої гармонійної для України в цілому за врахуванням показників міст республіканського значення.

Для класифікації регіонів за рівнем економічної безпеки нами було виділено чотири групи кластерів: до першого кластера (стан безпеки) увійшли регіони, що мають високий рівень економічної безпеки; другий кластер (стан ризику) утворили регіони з рівнем безпеки вище середнього; третій кластер (стан кризи) – це регіони з рівнем економічної безпеки нижче середнього; четвертий кластер (стан небезпеки) – регіони з найнижчим рівнем економічної безпеки.

Для регіонів, які належать до першого кластера є характерним стан посилення економічної безпеки та ефективного використання усіх ресурсів в регіоні, а також присутній ефект стійкої протидії негативним явищам. Для регіонів другого кластера характерним є стабільний розвиток регіону, проте відсутні механізми впливу на дестабілізуючі чинники. Для регіонів третього кластеру характерним є неможливість запобігання впливу дестабілізуючих факторів, а також низький рівень розвитку регіону. Регіони останнього кластеру характеризуються посиленням дестабілізуючих чинників, а також відсутністю механізми розвитку.

Наступним кроком кластерного аналізу повинна бути побудова матриці відстаней, що передбачає вибір метрики відстаней. На практиці застосовують різні метрики відстаней: Евклідова, зважена Евклідова, Манхеттенська, Чебишева, Мінковського, Махалонобіса D_2 та ін. На нашу думку, слід використовувати Евклідову відстань, оскільки це найуживаніша міра відстаней між об'єктами, яка вимірює геометричну відстань між об'єктами у багатовимірному просторі.

Матриці Евклідових відстаней ми застосовуємо для розподілу регіонів на чотири кластери. Групування регіонів України за окремими видами економічної безпеки виявило такі тенденції.

За рівнем соціально-демографічної безпеки регіони розподілилися таким чином: до першого кластеру (безпеки) потрапили 3 області; до другого кластеру (ризик) – 7 областей; до третього кластеру (криза) – 10 областей; до четвертого (небезпека) – 5 областей. Графічно цей розподіл зображено на рис.3.1.

Рис. 3.1. Графічне зображення розподілу областей за рівнем соціально-демографічної безпеки на кластери. Джерело: складено автором

Запорізька, Київська та Львівська області досягають високого рівня соціально-демографічної безпеки передусім за рахунок високого значення таких показників як коефіцієнт міграційного приросту населення (наприклад, у Київській області у 2018 р. він становив 5,0, у той час як в Україні у

середньому – 1,17 на 1000 осіб населення), середня номінальна заробітна плата (на 200-300 грн. перевищує середню зарплату в Україні). Доволі високими для цих областей є показники розвитку соціальної інфраструктури, наприклад, забезпеченість населення лікарями (у середньому по кластеру 49,73 осіб на 10 тис. населення, у той час як в Україні – 45,9).

Показники-дестимулятори для цих областей є нижчими, ніж у цілому по Україні, проте загалом не є найнижчими. Наприклад, рівень захворюваності на ВІЛ-інфекцію у середньому по кластеру є найнижчим у країні (у 2018 р. у Запорізькій області він становив 5 осіб на 100 тис. населення, у той час як в Україні у середньому – 37,5 осіб на 100 тис. населення). У Львівській області найнижчими є темпи природного скорочення населення (у 2016 р. коефіцієнт природного скорочення населення становив – 0,9, у середньому по Україні – 4,6 на 1000 осіб наявного населення). Найнижчим у цих регіонах є рівень безробіття (7,2% у 2018 р. проти 8,4% в Україні).

Для даної групи областей найбільш несприятливою є ситуація із захворюваністю на туберкульоз (у 2018 р. Запорізька область – 69,4, Київська – 68,2, Львівська – 66,6, при середньому в Україні – 68,1 на 100 тис. населення) та на злоякісні новоутворення (у 2018 р. Запорізька область – 7,4, Київська – 4,6, Львівська – 7,2, при середньому в Україні – 5,8 на 100 тис. населення). Тобто для даних областей необхідно розробити цільові програми, які б передбачали збільшення видатків з державного бюджету на медицину, задля зниження рівня захворюваності на туберкульоз та онкологію.

Для семи регіонів другого кластеру (ризик) – Автономної республіки Крим, Закарпатської, Миколаївської, Одеської, Тернопільської, Рівненської та Харківської, областей – спільною характерною особливістю є встановлення показників-стимуляторів на рівні, який є дещо вищим або наближається до середнього в Україні. У цих областях спостерігається дещо краща у порівнянні з іншими регіонами демографічна ситуація (у Закарпатській та Рівненській областях у 2018 р. коефіцієнт природного приросту населення становив 3,1 та 3,0, у той час як у середньому по Україні – 1,75). Вищим за середній у цих областях є також коефіцієнт забезпеченості населення лікарями, який становив у 2018 р. 47,17, у той час як середній по Україні – 45,9.

За більшістю ж показників (міграційний приріст населення, середня заробітна плата, захворюваність на Віл-інфекцію та злоякісні новоутворення) ці регіони знаходяться на рівні середнього по Україні. Найгіршою в областях другого кластеру в сфері соціально-демографічної безпеки є ситуація з

міграційним скороченням населення, безробіттям та захворюваністю на туберкульоз, що дає підстави віднести їх до зони ризику. Так, рівень захворюваності на туберкульоз у 2018 р. у Миколаївській області становив 87,3, що є вище середнього в країні (68 осіб на 100 тис. населення). За рівнем безробіття Рівненська та Тернопільська області є одними з лідерів в Україні (10,4% в обох областях у 2016 р. проти середнього в Україні 8,4%).

Третій кластер (криза) – Волинська, Дніпропетровська, Житомирська, Луганська, Полтавська, Сумська, Херсонська, Хмельницька, Чернівецька та Чернігівська області – регіони, для яких усі показники-стимулятори соціально-демографічної безпеки знаходяться дещо нижче середнього рівня. Наприклад, у 2018 р. коефіцієнт природного приросту населення для регіонів кластеру у середньому становив 0,45, а в цілому в Україні – 1,75, забезпеченість населення лікарями для кластеру – 43,65, в цілому в Україні – 45,9, середня заробітна плата для регіонів кластеру – 2225,9 грн., в цілому в Україні – 2287,12 грн.

Водночас більшість показників-дестимуляторів для регіонів третього кластеру дещо перевищують середнє значення, що дає підстави віднести їх до зони кризи. Зокрема, середній рівень безробіття у цих регіонах становить 8,64% (у 2018 р. найвищим він був у Чернігівській області – 10,4%, Житомирській області – 10,0%), в Україні – 8,4%. У регіонах третього кластеру найшвидшими темпами скорочується чисельність населення – у 2018 р. коефіцієнт природного скорочення населення становив 5,86 (Чернігівська область – 9,2, Сумська область – 7,2), у той час як середній показник по Україні – 4,58.

Четвертий кластер «небезпека» – Вінницька, Донецька, Івано-Франківська, Кіровоградська та Черкаська області – характеризується найнижчими показниками-стимуляторами та найвищими показниками-дестимуляторами. Упродовж декількох останніх років у жодній з цих областей не відбувалось зростання населення, навпаки, його чисельність постійно скорочувалась. Так, у 2018 р. коефіцієнт природного скорочення населення у цих регіонах був одним з найвищих – 4,82 (Донецька область – 6,7, Черкаська – 6,6) при середньоукраїнському показникові 4,58.

Рівень соціально-демографічної безпеки знижується через доволі високий рівень безробіття (у 2018 р. він становив у середньому по кластеру 8,88% при середньо-нєостатистичному в Україні – 8,4%). Для регіонів четвертого кластеру характерним є також високий рівень захворюваності на вл-

інфекцію (Донецька область – 96,9, Вінницька 55,4, в Україні у цілому – 37,5 на 100 тис. осіб).

Проведений аналіз дає можливість оцінити рівень продовольчої безпеки у регіонах України, який виглядає наступним чином: до першого кластеру (безпеки) потрапили 9 областей; до другого (ризик) – 6 областей; до третього (криза) – 4 області; до четвертого (небезпека) – 6 областей. Схематично розподіл областей за кластерами зображено на рис.3.2.

Рис. 3.2. Графічне зображення розподілу областей за продовольчою безпекою на кластери. Джерело: складено автором

До групи регіонів з найвищим рівнем продовольчої безпеки (кластер безпеки) потрапили: Вінницька, Житомирська, Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Херсонська, Черкаська та Чернігівська області. У цих регіонах найвищими є показники виробництва продукції сільського господарства у розрахунку на одну особу (у 2018 р. 7960, 5 грн. у середньому по кластеру при 5899,9 грн. в Україні). Лідерами ці регіони є у вирощуванні як продукції рослинництва, наприклад, у Полтавській області даний показник становив 8040,4 грн. на 1 особу населення (у середньому в Україні – 4281,1 грн.), так і продукції тваринництва, наприклад, у Черкаській області – 4657,17 грн. (у середньому в Україні – 1854,5 грн.).

Для регіонів першого кластеру також є характерним значний обсяг угідь,

які використовуються сільськогосподарськими виробниками – у 2016 р. у середньому 1,28 га на одну особу при 0,9 га в Україні.

До другого кластеру (зона ризику) потрапили Волинська, Київська, Тернопільська, Хмельницька та Чернівецька області. У цих регіонах більшість показників продовольчої безпеки знаходяться на рівні середнього в Україні, або ж наближаються до нього.

Закарпатська, Івано-Франківська та Харківська області згідно з результатами групування потрапляють до третього кластеру (зона кризи), оскільки показники продовольчої безпеки знаходяться здебільшого на рівні нижче середнього. У 2013 р. виробництво сільськогосподарської продукції становило 3939,0 грн. (у середньому в Україні – 5899,9 грн. на одну особу), продукція рослинництва – 2295,4 грн. (у середньому в Україні – 4281,1 грн. на одну особу), продукція тваринництва – 1645,9 грн. (у середньому в Україні – 1845,5 грн. на одну особу). Закарпатська та Івано-Франківська області відносно гірше забезпечені сільськогосподарськими угіддями, як наслідок, показник їх використання є одним з найнижчих в Україні (у 2013 р. відповідно 0,32 га та 0,35 га при середньоукраїнському показнику 0,95 га на одну особу). У Харківській області одним з найнижчих в Україні є показник виробництва продукції тваринництва (у 2018 р. 1193,0 грн. при середньоукраїнському значенні – 1845,5 грн. на одну особу).

Найнижчим рівень продовольчої безпеки є у регіонах четвертого кластеру (зона небезпеки) – АР Крим, Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Львівська і Одеська області – у яких усі показники є найнижчими. Так, у Донецькій області найнижчими в Україні є показники виробництва продукції сільського господарства (у 2018 р. 2595 грн. на одну особу) та продукції рослинництва (1679,4 грн. на одну особу), у Луганській області – показник виробництва продукції тваринництва (у 2018 р. 811,9 грн. на одну особу). Найменшою у цих регіонах є площа сільськогосподарських угідь, які використовуються агровиробниками – 0,65 га на одну особу при середньому в Україні 0,95 га.

Аналіз рівня еколого-економічної безпеки в регіонах України дав змогу поділити їх на чотири кластери: до першого (безпеки) кластеру потрапили 11 областей; до другого (ризик) – 7 областей; до третього (криза) – 5 областей; до четвертого (небезпека) – 2 області. Схематично розподіл областей за кластерами зображено на рис. 3.3.

Кластери	Області
■ – “безпеки”	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Чернігівська
▨ – “ризик”	Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Херсонська, Черкаська
░ – “кризи”	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Одеська, Харківська
■ – “небезпеки”	Автономна республіка Крим, Луганська

Рис. 3.3. Графічне зображення розподілу областей за еколого-економічною безпекою на кластери. Джерело: складено автором

Перший кластер – Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька та Чернігівська області – регіони з відносно низькою концентрацією промислового виробництва і, як наслідок, найвищим рівнем еколого-економічної безпеки. У цих областях один з найнижчих в Україні обсяг утворення відходів (у 2018 р. – 3,39 тис. т, у той час як середній показник по Україні – 56,6 тис. т) та скидання забруднених вод у поверхневі водні об’єкти (у 2018 р. – 8,91 млн. куб. м, у той час як середній показник по Україні – 63,6 млн. куб. м). Доволі низьким у цих областях є також показник викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря (136,6 тис. кг, середній показник по Україні – 264,1 тис. кг).

Регіони другого кластеру (зона ризику) – Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Херсонська та Черкаська області. У цих областях найнижчий в Україні рівень забруднення атмосферного повітря (101,5 тис. кг, середнє значення в Україні – 264,1 тис. кг). Невисоким також є рівень скидання забруднених вод у поверхневі води (11,3 млн. куб. м, середнє значення в Україні – 63,6 млн. куб. м). Слід також відзначити, що у регіонах другого кластеру показник утилізації відходів є найвищим в Україні та

становить 46,5 тис. т (у середньому в країні – 23,8 тис. т). Водночас доволі високим у перелічених областях є показник утворення відходів (у 2016 р. – 86,0 тис. т., при середньому в країні – 56,6 тис. т), що дає підстави віднести їх до зони ризику.

Третій кластер (криза) – Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Одеська та Харківська області – регіони з найвищим рівнем концентрації промислового виробництва, найбільшим забрудненням навколишнього середовища та значним обсягом промислових відходів. Лідерами щодо забруднення атмосферного повітря є Донецька область (2018 р. – 1729,3 тис. кг) та Дніпропетровська область (2018 р. – 1157,9 тис. кг). Скидання забруднених вод у 2018 р. у регіонах третього кластеру було найвищим в Україні (245,4 млн. куб м, середній показник у країні становив 63,6 млн куб м). З утворених відходів щороку утилізується менше половини (наприклад, у 2018 р. у областях третього кластеру було утворено 86,0 тис. т відходів, а утилізовано 46,5 тис. т., що становить лише 47,5%).

До четвертого кластеру (небезпека) потрапили Автономна республіка Крим та Луганська область. На території цих областей розміщуються підприємства видобувної, хімічної промисловостей, агропромислового комплексу, об'єкти теплоенергетики, житлово-комунального господарства, транспорту, які не лише забруднюють навколишнє середовище, але і утворюють значну кількість промислових відходів.

Результати розподілу на кластери регіонів України за рівнем фінансово-економічної безпеки виглядає наступним чином: до першого кластеру (безпеки) потрапили 4 області; до другого (ризик) – 7 областей; до третього (криза) – 7 областей; до четвертого (небезпека) – 7 областей. Схематично цей розподіл зображено на рис.3.4.

Перший кластер (безпека) – Дніпропетровська, Донецька, Луганська та Полтавська області – характеризується найвищими значеннями таких показників фінансово-економічної безпеки як індекс фізичного обсягу Валового регіонального продукту (ВРП) (107,9%), індекс промислової продукції (108,6%), середня частка регіону у валовій доданій вартості економіки України (7,43%), індекс інвестицій у основний капітал (59,9), коефіцієнт покриття експортом імпорту (2,99).

Рівень фінансово-економічної безпеки вище середнього (зона ризику) харак-терний для Автономної республіки Крим, Вінницької, Запорізької, Київської, Кіровоградської та Львівської областей. У цих регіонах більшість

показників є дещо вищими за їх середнє значення в Україні. Наприклад, темп зростання ВРП у 2018 р. становив 104,23% (у середньому в усіх регіонах України – 103,6%), а зростання промислової продукції – 107,5% (в Україні – 106,1%).

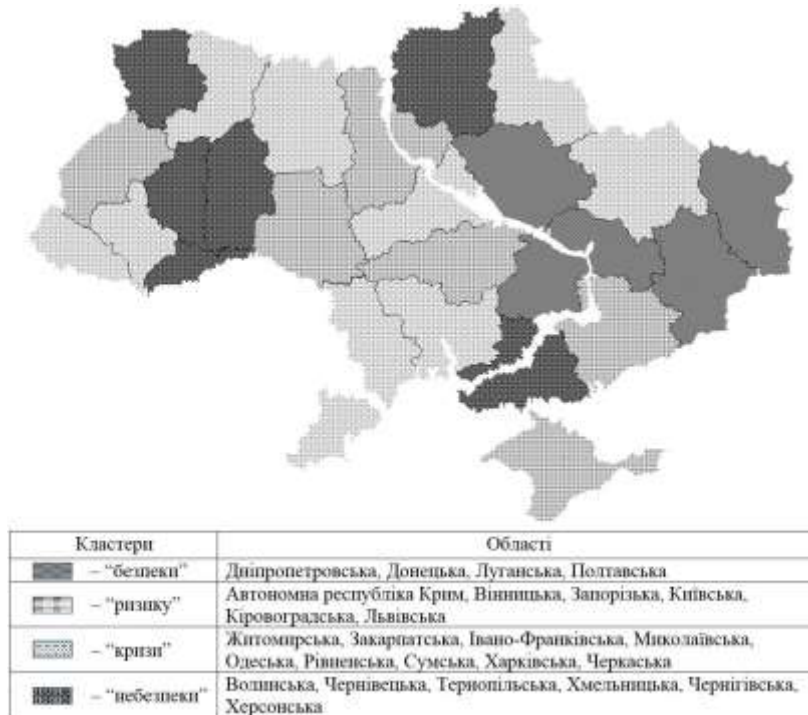

Рис. 3.4. Графічне зображення розподілу областей за фінансово-економічною безпекою на кластери. Джерело: складено автором

Більшість регіонів України за рівнем фінансово-економічної безпеки потрапили до зони кризи (третій кластер – Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Миколаївська, Одеська, Рівненська, Сумська, Харківська та Черкаська області). У цих областях невисокими є темпи зростання регіонального ВВП (у 2018 р. у середньому 4,8%), незначним є коефіцієнт покриття експортом імпорту (1,02), зношення основного капіталу у порівнянні з 1995 р. становить майже 57%.

У зоні фінансово-економічної небезпеки за нашими оцінками перебуває 6 областей, які потрапили до четвертого кластеру – Волинська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Чернігівська та Херсонська області. У більшості із них темпи приросту ВРП упродовж останніх років не перевищували 1%, їх частка у зальному обсязі валової доданої вартості коливається у межах 1-2%, коефіцієнт покриття експортом імпорту становить у середньому 0,84, тобто сальдо балансу зовнішньої торгівлі для цих областей є від’ємним. У порівнянні з 1995 р. обсяг інвестицій в основний капітал скоротився майже на

64%.

Групування регіонів України доцільно провести не лише за показниками окремих видів економічної безпеки, але і за її інтегральним показником. Результати такого групування є наступними: до першого кластеру (зона безпеки) потрапили 4 області; до другого (зона ризику) – 4 області; до третього (зона кризи) – 7 областей; до четвертого (зона небезпеки) – 10 областей. Схематично розподіл областей на кластери за інтегральним показником економічної безпеки зображено на рис. 3.5.

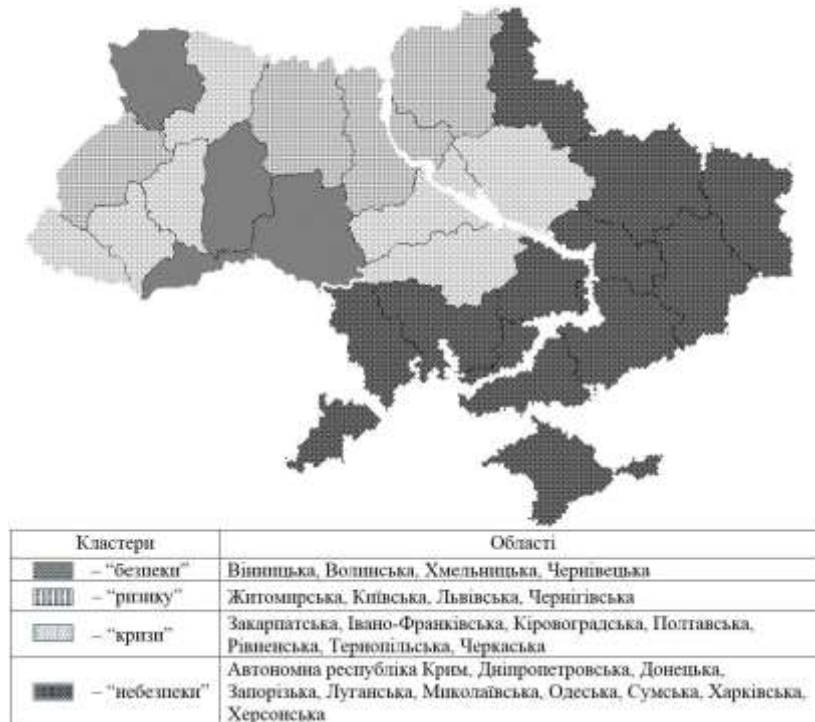

Рис. 3.5. Графічне зображення розподілу областей за економічною безпекою на кластери. Джерело: складено автором

Як видно з рис. 3.5, переважна більшість регіонів України за рівнем економічної безпеки належать до зони кризи (Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Черкаська області), або ж до зони небезпеки (Автономна республіка Крим, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Харківська, Херсонська області). Така ситуація вимагає негайного розроблення і реалізації державної програми підвищення рівня економічної безпеки, яка, на нашу думку, повинна передбачати застосування інструментів фіскального рулювання.

Проведений кластерний аналіз дав змогу виявити основні загрози економічній безпеці регіонів України за її видами. У таблиці 3.8 представлено відповідну інформацію для регіонів з найнижчим рівнем безпеки (IV кластер

– зона «небезпеки»).

При фінансуванні державних цільових програм потрібно враховувати специфіку відповідних регіонів. Так, у регіонах з найнижчим рівнем соціально-демографічної безпеки (Вінницька, Донецька, Івано-Франківська, Кіровоградська і Черкаська області) пріоритетним є фінансування програм зайнятості, покращення демографічної ситуації, якості медичних послуг, розвитку інфраструктури системи охорони здоров'я, профілактики захворювання на туберкульоз, злочинні новоутворення.

У регіонах з найнижчим рівнем продовольчої безпеки (АРК, Львівська, Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Одеська області) доцільно розробити і фінансувати регіональні цільові програми підтримки агровиробників, визначення мінімальних закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію, збільшення посівних площ, площ пасовищ тощо.

Для підвищення рівня еколого-економічної безпеки слід розробити регіональні цільові програми утилізації відходів, впровадження технологій, які скорочують викиди забруднюючих речовин (АР Крим, Луганська область).

Для регіонів з найнижчим рівнем фінансово-економічної безпеки (Волинська, Тернопільська, Чернівецька, Чернігівська, Херсонська Хмельницька області) актуальними є програми фінансової підтримки регіональних підприємств-експортерів, заміщення імпорту, розвитку малого та середнього бізнесу, активізації інвестиційної діяльності, залучення прямих іноземних інвестицій тощо.

Необхідною передумовою підвищення ефективності фіскального регулювання економічної безпеки регіонів є реформування бюджетно-податкової системи.

Слід погодитися з думкою відомого економіста З. Варналія про те, що в Україні не вдалося забезпечити реальність місцевих бюджетів, їх розмежування з загальнодержавним бюджетом, відсутні чіткі пріоритети бюджетних видатків, наявне нецільове використання коштів [72].

В Україні відсутня ефективна система фіскального регулювання економічної безпеки регіонів. Основними загрозами у цьому відношенні є:

- надмірна централізація фінансової системи, яка полягає у перерозподілі через державний бюджет значного обсягу фінансових ресурсів;
- незбалансованість місцевих бюджетів та нерівномірний розподіл державних трансфертів між регіонами;

Таблиця 3.1

Загрози та пріоритетні державні регіональні цільові програми за видами економічної безпеки у регіонах України

Види економічної безпеки	Регіони з найнижчим рівнем безпеки (IV кластер – «небезпека»	Основні загрози економічній безпеці за її видами	Пріоритетні державні регіональні цільові програми
Соціально-демографічна безпека	Вінницька	Високий рівень безробіття серед населення віком від 15-70 років	Програми зайнятості та створення нових робочих місць
	Донецька	Високий коефіцієнт природного скорочення населення	Програми з покращення демографічної ситуації, стимулювання народжуваності, покращення якості медичних послуг тощо
	Івано-Франківська	Найнижчий рівень забезпеченості населення лікарями усіх спеціальностей	Програми розвитку інфраструктури системи охорони здоров'я у гірських районах, покращення її кадрового забезпечення
	Кіровоградська	Високий рівень захворюваності на вперше діагностований туберкульоз	Програми профілактики захворювання на туберкульоз, покращення системи ранньої діагностики та лікування туберкульозу
	Черкаська	Високий рівень захворюваності на злоякісні новоутворення (рак)	Програми профілактики захворювання на злоякісні новоутворення, покращення системи ранньої діагностики та лікування раку
Продовольча безпека	Автономна республіка Крим	Низький рівень виробництва продукції рослинництва у розрахунку на одну особу	Програми дотування агровиробників, підтримки мінімальних закупівельних цін на продукцію рослинництва, регулювання посівних площ
	Львівська		
	Донецька	Низький рівень виробництва продукції сільського господарства у розрахунку на одну особу	Програми дотування агровиробників, регулювання посівних площ
	Луганська		
	Дніпропетровська	Незначна площа сільськогосподарських угідь у володінні та користуванні сільськогосподарських підприємств та господарств	Програми підтримки фермерських господарств та мінімальних закупівельних цін на сільгосп-продукцію
Одеська	Низький рівень виробництва продукції тваринництва у розрахунку на одну особу	Програми дотування тваринництва, регулювання площ пасовищ	
Еколого-економічна безпека	Автономна республіка Крим	Високий рівень утворення відходів I-III класу небезпеки	Програми створення та розвитку підприємств з утилізації відходів
	Луганська	Значні обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел забруднення	Програми впровадження та підтримки технологій, що скорочують викиди забруднюючих речовин
Фінансово-економічна безпека	Волинська	Низький коефіцієнт покриття експортом імпорту	Програми фінансової підтримки регіональних підприємств-експортерів, заміщення імпорту
	Хмельницька		
	Тернопільська	Низька частка регіону в загальному обсязі валової доданої вартості України	Програми стимулювання виробництва, створення нових робочих місць, розвитку малого та середнього бізнесу
	Чернівецька		
	Чернігівська	Незначний обсяг інвестицій в оновлення основного капіталу	Програми активізації інвестиційної діяльності та залучення прямих іноземних інвестицій
	Херсонська		

- недостатнє фінансове забезпечення органів місцевого самоврядування та їх висока залежність (на 70-80%) при формуванні доходів від державного бюджету;

- відсутність реальної децентралізації, про що свідчить зростання ролі трансфертів у формуванні доходів місцевих бюджетів та зниження частки останніх у доходах зведеного бюджету країни.

Фінансова база місцевих бюджетів в Україні є дуже слабкою, а діюча система розподілу міжбюджетних трансфертів недосконала. Бюджети регіонів залежать від обсягів фінансової допомоги у вигляді міжбюджетних трансфертів. Майже 95% трансфертів з державного бюджету складають дотації вирівнювання та субвенції на здійснення державних програм соціального захисту населення.

Однією з головних загроз економічній безпеці регіонів є надмірна фіскальна централізація фінансової системи України. Доходи місцевих бюджетів формуються головним чином за рахунок загальнодержавних податків і зборів, роль місцевих податків залишається незначною (їх частка для більшості українських міст складає у середньому 3-5 %, а для сіл та селищ – близько 1%). У середньому для місцевих бюджетів цей показник ледве перевищує 0,5% [110].

Важливим напрямом підвищення ефективності фіскального регулювання економічної безпеки регіонів України є фіскальна децентралізація. Згідно з даними Світового банку, у середині 1995-х р. 63 із 75 країн з трансформаційними економіками та країн, що розвиваються обрали шлях децентралізації бюджетних систем [12].

Для визначення рівня децентралізації державних фінансів використовують індекс децентралізації, який обчислюють як співвідношення доходів місцевої бюджетів з доходами зведеного бюджету, або ж як співвідношення видатків місцевих бюджетів з видатками зведеного бюджету. Окрім цих показників, рівень децентралізації можна вимірювати як частку місцевих бюджетів у ВВП країни. [131].

Вкрай незначною залишається частка місцевих бюджетів у ВВП та зведеному бюджеті України. Так, у 2013-2020 р. частка доходів місцевих бюджетів у ВВП без урахування трансфертів коливалась у межах 6-8%, а з урахуванням трансфертів – 13,5-16%. Це ставить під сумнів виконання органами місцевого самоврядування своїх повноважень.

Низьким є рівень децентралізації доходів місцевих бюджетів (їх частка

у доходах зведеного бюджету становила 23,2% у 2013 р. та 23,75% у 2020 р.). Майже незмінним залишався показник децентралізації видатків місцевих бюджетів, частка яких у видатках зведеного бюджету упродовж 2011-2018 р. зросла лише на 1,9% (з 41,28% до 43,15%).

Фіскальна децентралізація повинна передбачати розширення повноважень місцевих органів влади та підвищення ролі місцевих бюджетів (введення нових податків і зборів, наприклад, податку на нерухомість). Частка цього податку становить 99,5% у структурі податкових надходжень бюджетів місцевого самоврядування Великої Британії, 35,7% – Франції, 29,9% – Словенії; 28,7% – Іспанії [50].

Децентралізація системи державних фінансів повинна також передбачати зростання ролі муніципальних платежів та зборів, за рахунок яких формуються близько 33% доходів низових бюджетів Кіпру, Греції – 22%, Люксембургу – 29%, Португалії – 19%, Румунії, Іспанії та Німеччині – 16%, Нідерландів, Норвегії – 13%.

Отже, одним з важливих об'єктів фіскального регулювання є економічна безпека регіонів. Переважна більшість регіонів України за рівнем економічної безпеки належать до зони кризи, або ж до зони небезпеки. Така ситуація вимагає негайного розроблення і реалізації державної програми підвищення рівня економічної безпеки, яка повинна передбачати застосування інструментів фіскального регулювання. Пріоритетними у цьому відношенні є розроблення відповідних регіональних цільових програм, фіскальна децентралізація, чіткий розподіл повноважень між загальнодержавними та місцевими органами влади, удосконалення системи розподілу міжбюджетних трансфертів тощо.

3.2. Світовий досвід фіскального регулювання економічної безпеки та перспективи його використання в Україні

У країнах з розвиненою ринковою економікою нагромаджено значний досвід фіскального регулювання економічної безпеки. На нашу думку, його доцільно використовувати в Україні як на рівні окремих регіонів, так і на рівні національної економіки в цілому.

Одним з важливих напрямів фіскального регулювання в розвинених країнах є зміцнення продовольчої безпеки. Посилення ролі фіскальних інструментів у цій сфері зумовлене впливом таких чинників:

- нестача у багатьох країнах продуктів харчування та проблема голоду;
- обмеженість земельних площ, придатних для ведення сільськогосподарського виробництва;
- зниження родючості та деградація ґрунтів внаслідок інтенсифікації їх використання;
- зростання вимог до якості сільськогосподарської продукції;
- зростання попиту на екологічно безпечні та якісні продукти харчування.

Ключовим елементом механізму фіскального регулювання продовольчої безпеки є ринок земель сільськогосподарського призначення. На жаль, в Україні формування цього ринку лише розпочинається. Основними фіскальними знаряддями його становлення, на нашу думку, могли б стати видатки на розвиток аграрної інфраструктури (земельні кадастри, реєстри, біржі, банки тощо). У цьому відношенні Україна могла б запозичити досвід США, де видатки на фінансування програм підтримання земельного кадастру виділяються з бюджету відповідного рівня. Програми фінансування з держбюджету США передбачає розподіл земель на різні типи за рівнем родючості, їх оцінки за показником рентабельності та інтенсивності використання. Складені на основі цієї інформації реєстри дозволяють державним агенствам проводити моніторинг ситуації у сфері використання земель та формуванні програм їх підтримки.

Слід погодитися з думкою Р. Гулько, що для України запозичення досвіду США є вкрай важливим, оскільки існує великий тіньовий ринок земельних відносин, який завдає щороку значних втрат держбюджету.

Для посилення продовольчої безпеки України слід також створити державну програму фінансування електронного кадастру земель, у який заносилися б усі землі, з подальшим їх розподілом за призначенням. Землі сільськогосподарського призначення повинні містити їх оцінку, класифікацію ґрунтів, а також історію використання. При належному фінансуванні можливо створити такий реєстр, що, на нашу думку, дало змогу пришвидшити зняття мораторію на продаж землі в Україні. Основним напрямом видатків на розвиток такої програми повинні бути технічне налагодження реєстру та оцифрування наявної території України. Дана програма повинна фінансуватись з коштів державного бюджету України, а після впровадження доцільно використовувати кошти, отримані з державного мита за продаж землі та відрахувань з рентних платежів.

Ще одним важливим напрямом фіскального регулювання продовольчої безпеки є субсидювання сільськогосподарських виробників шляхом купівлі над-лишкової продукції для стабілізації цін на ринку. Такі дотації широко застосовуються у США у рамках програми «Підтримання фермерів», на яку витрачається близько 50% усіх бюджетних асигнувань або майже 70 млрд. дол. США щороку [100]. Надлишкову продукцію з таких дотацій можна перерозподіляти для соціальної допомоги та безоплатного харчування в закладах освіти та медицини.

Важливим фіскальним зняряддям регулювання продовольчої безпеки є податкові пільги для виробників сільськогосподарської продукції за умови модернізації виробництва та застосування нових технологій. Запровадження таких пільг стимулювало б виробників до пошуку нових рішень та технологій, а також підвищило б якість продукції за аналогією з програмою, яку застосовують в країнах Європейського союзу, де її розмір складає до 30% податкової пільги. Окрім цього, можливе застосування допомоги держави у придбанні потужної високопродуктивної техніки з коштів державних фондів, лізингових програм тощо.

Держава повинна лише фінансувати закупівлі сільськогосподарської техніки, залишивши сільгосппідприємству право вибору модифікації, виробника та її постачальника. Державний лізинг дозволив би здешевити на 30% вартість посівної техніки. Крім цього, державної фінансової підтримки потребує питання забезпечення орендних відносин та програми гарантування довгостроковості користування землею. Так, на нашу думку, за допомогою фіскального регулювання, а саме використанням регресивної ставки оподаткування, можна отримати стійку мотивацію до довгострокової оренди землі. Ставка податків для сільгоспвиробників повинна враховувати кількість років оренди землі задля стимулювання інтересу орендарів до збільшення її тривалості.

Ще одним напрямом посилення продовольчої безпеки є розвиток інфраструктури аграрно-промислового комплексу. Важливим її елементом є система елеваторних підприємств. Більша частка вирощеного зерна мала б зберігатися на державних елеваторах, що дало б можливість якісно його зберегти, сприяло б покращенню цінової кон'юнктури, зменшило б втрати. При цьому елеватори мали б бути різних розмірів, у залежності від потреб і можливостей сільськогосподарських виробників певних регіонів, що на даний час не виконується в Україні. Майже 75% (497 зі 667) усіх елеваторів в Україні

є малотонажними (менше 50 тис. т), а більше 60% усіх елеваторів було збудовано за часів СРСР.

Наступним кроком посилення безпеки, на нашу думку, має стати створення державного аграрного банку за рахунок коштів Аграрного фонду, який би надавав тимчасові дотації для покриття готівкового розриву у виробників від моменту збору урожаю до проведення нових сільськогосподарських робіт. Такий державний банк доцільно фінансувати з державного бюджету під заставу зерна сільгоспвиробників, причому величина дотації має бути на рівні собівартості у кращих сільгоспвиробників. При належному фінансуванні та дотриманні вимог, агробанк дозволив би надавати фермерам кошти під заставу 70% зібраного урожаю і створив би вільний доступ до цих коштів для усіх сільгоспвиробників.

Ще одним важливим напрямом посилення продовольчої безпеки виступають субсидії для страхування ризиків сільського господарства у державному аграрному банку. Страхування ризиків за схемою тристоронньої угоди між страховою компанією, сільгосппідприємством та державою дозволить зменшити негативні наслідки для сільськогосподарських виробників унаслідок втрати врожаю, а державні дотації дозволять гарантувати безпеку розвитку даного типу страхування для приватних організацій.

Пріоритетним напрямом фіскального регулювання продовольчої безпеки, на нашу думку, є створення сховищ для насіння за прикладом Норвегії [13]. Їх створення повинно бути передбачене цільовими програмами, які фінансуються з державного бюджету. Це забезпечило б зменшення ризику втрати посівного матеріалу, а також гарантувало б безперебійне вирощування та культивування сільськогосподарської продукції. На такі програми кошти державного бюджету повинні використовуватись лише для покриття витрат на будівництво сховищ та часткового покриття витрат на його утримання у поєднанні з відрахуваннями сільсько-господарських виробників за матеріали, які вони передавали б до нього.

Одним з шляхів покращення ситуації у сфері продовольчої безпеки виступають державні дотації на будівництво та модернізацію фермерських господарств за прикладом країн Європейського союзу [84]. За допомогою державних дотацій слід здешевити вартість конструкцій для будівництва ферм та обладнання для них, залишивши сільгосппідприємству право вибору модифікації, виробника та постачальника конструкцій та обладнання.

Доцільно також передбачити цільові програми створення комплексу заготівельних цехів, що підвищить вимоги до якості продукції та створить можливості для конкурентоспроможного її експорту, водночас вивівши на вищий рівень процеси забою та заготівлі, що дозволить сертифікувати продукцію. Окрім цього, за підтримки держави слід створити систему підприємств зі збору молочної сировини у дрібних виробників, що дозволить якісно контролювати продукцію, а також її сертифікацію.

Держава може підтримувати вітчизняне тваринництво, вкладаючи кошти у створення великотоварних ферм. Їх розмір повинен знаходитися у зворотній залежності до собівартості продукції та прямо – до рівня доходності бізнесу. Таким чином, для залучення бізнесу до створення ефективних прибуткових підприємств у тваринництві необхідна серйозна державна підтримка інвестицій через систему стратегічних стимулюючих та мотивуючих інструментів.

Важливим напрямом фіскального регулювання державою аграрного сектора є розроблення та реалізація програм розвитку мережі аграрних бірж. Розвинений біржовий аграрний ринок повинен давати ціновий орієнтир на товари, діяти як антимонопольний механізм, забезпечувати рівні умови та баланс інтересів покупців і продавців.

Серед важливих напрямів фіскального регулювання аграрного сектора слід виділити втручання держави у процес встановлення цін на сільськогосподарську продукцію. На нашу думку, прикладом для України може слугувати досвід Китайської Народної Республіки (КНР) [95]. Держава, за допомогою інтервенції на ринку та створення страхових запасів, здатна регулювати ціни та підтримувати баланс між попитом і пропозицією.

Одним з важливих аспектів продовольчої безпеки є дотримання якості продуктів харчування та кормів. США та країни Європейського союзу створили та фінансують систему «Аналізу ризиків і контрольних точок» (Hazard Analysis and Critical Control Point – HACCP), яка передбачає фокусування на ідентифікації, моніторингу та контролі небезпек в критичних контрольних точках визначених крізь виробничий ланцюг (починаючи від вирощування, закінчуючи купівлею споживачем), що дозволяє гарантувати якість продукції в країні дотримуючись її 7 принципів [HACCP].

Вважаємо, що в Україні слід ввести державні субсидії на постачання продовольства для малозабезпечених верств населення засобами державної мережі магазинів з продуктами харчування за прикладом Мексики [84].

Інтервенція держави на ринок призведе до пожвавлення конкуренції, що підштовхне до покращення кун'юнктури внутрішнього та зовнішнього ринків сільськогосподарської продукції, а також стабілізує ціни на неї для населення.

На нашу думку, слід забезпечити кращі умови для підприємств-експортерів на світових ринках за допомогою регулювання митних тарифів (як це, наприклад, робить уряд Австралії), а також митної політики щодо імпортерів продукції за прикладом Японії, шляхом регулювання митних бар'єрів входження на ринок [84]. Дана політика дозволить зменшити негативний вплив імпортерів продукції на український ринок і надасть додаткові переваги для вітчизняних експортерів.

Важливі завдання фіскальне регулювання повинно, на нашу думку, вирішувати у сфері ресурсно-енергетичної безпеки. Серед них основними є:

- створення умов для надійного та якісного задоволення попиту на енергетичні продукти за найменших витрат;
- формування цілісної та дієвої системи регулювання паливно-енергетичним сектором;
- поступова лібералізація та розвиток конкурентних відносин на ринках енергоресурсів;
- створення передумов для істотного зменшення енергоемності економіки за рахунок впровадження нових технологій, прогресивних стандартів, сучасних систем контролю, управління й обліку, транспортування та споживання енергетичних продуктів;
- збільшення видобутку і виробництва власних енергоресурсів та збільшення обсягів нетрадиційних видів енергії;
- диверсифікація зовнішніх джерел постачання енергетичних продуктів.

Одним з основних напрямів посилення ресурсно-енергетичної безпеки є оптимізація державних видатків для збиткових вугільних підприємств задля недопущення їхнього подальшого функціонування. Таке рішення, на нашу думку, буде дієвим, оскільки вугільна галузь потребує реструктуризації. Головним джерелом дотацій є покриття різниці між собівартістю та ціною реалізації вугілля. Доцільно використати досвід країн Європейського союзу [84], які поступово припиняли підтримку вугільної промисловості, здійснюючи при цьому цільові видатки на програми реструктуризації галузі. Наприклад, у Республіці Польща видатки на вугільну галузь скорочено до 15% від загальної потреби і запроваджено цільові програми реструктуризації.

Слід скоротити обсяг дотування нерентабельних шахт, який за роки незалежності перевищив усі допустимі норми. Так, відмовившись від дотацій, можна перейти до ринкових механізмів забезпечення діяльності шахт. Обсяг державної підтримки має знижуватися не менш, ніж на 20% у рік з поступовою ліквідацією дотацій, розмір яких повинен переглядатися щорічно і ґрунтуватися на аналізі досягнення цільових значень. Вивільненні кошти слід спрямувати на цільові дотації з модернізації та технічного переноснащення державних шахт.

Ще одним напрямом покращення ситуації у видобувній промисловості, на нашу думку, є використання податкових пільг для інвесторів. Зокрема, слід визначити ставку податку за регресивним методом, яка буде вираховуватися від обсягу інвестицій у галузь. Слід зазначити, що основною формою залучення інвестицій у видобувну галузь повинна бути концесія, оскільки така форма участі приватного капіталу дозволить контролювати державі стратегічну галузь економіки країни.

Одним з можливих напрямів фінансової підтримки підприємств видобувної галузі, вважаємо, є супутні підприємства, які можуть отримувати водовугільне паливо та синтетичний газ. За допомогою видатків державного бюджету на таку цільову програму можливо підвищити рентабельність та зменшити утворення енергетичних відходів. Таку технологію успішно застосовують у США, отримуючи енергетичний ресурс з вартістю від 6 до 8 дол. США на тону продукції, яка отримана з відходів виробництва.

Серед фіскальних інструментів регулювання енергетично-ресурсної безпеки, є видатки на проведення геолого-розвідувальних робіт. Слід також фінансово підтримувати підприємства, які проводять видобування нетрадиційних вуглеводнів, зокрема сланцевого газу. Для цього, на нашу думку, слід використовувати пільгові ставки оподаткування, включаючи «податкові канікули» на обмежений термін, який набуває чинності при прийнятті зобов'язань для здійснення складного видобутку, звільняти упродовж перших п'яти років видобутку імпортоване устаткування для розвідки й буріння від сплати ввізного мита і ПДВ. Також доцільно передбачити участь держави у фінансуванні будівництва найбільш важливих об'єктів інфраструктури, необхідних для здійснення видобування на декількох родовищах. Проте, у випадку видобування таких нетрадиційних вуглеводнів для приватних підприємств слід ввести натуральний податок від видобутого обсягу з якого можна б було формувати державні страхові резерви.

Серед важливих напрямів фіскального регулювання рівня ресурсно-енергетичної безпеки національної економіки є лібералізація ринку ресурсів. Нині формування цін на енергетичному ринку не базується на ринкових засадах, а слугує механізмом для компенсації витрат державних підприємств. Такий підхід призводить до відсутності стимулів для підвищення енергетичної ефективності виробництва. Доходи в галузі розподіляються неефективно, що унеможлиблює її розвиток і вихід на рентабельний рівень.

Зокрема, слід створити ресурсно-енергетичну біржу, яка б фінансувалася з видатків державного бюджету. У найближчому майбутньому можливе забезпечення діяльності цієї біржі за рахунок відрахувань зі спеціальних надбавок до діючих тарифів на енергетичну продукцію. Така біржа, створила б ринкове формування цін на основі балансу попиту та пропозицій, за допомогою засобів електронної торгівлі, та унеможливила б появу монополіста на ринку, а також дозволила б скоротити видатки з державного бюджету на державні підприємства (наприклад, дотування кредитного портфелю ДП «Вугілля України»). У країнах Європейського Союзу більше 40% операцій з купівлі-продажу енергетичних ресурсів здійснюються на таких біржах [86].

Ще одним напрямом підвищення рівня ресурсно-енергетичної безпеки є створення ресурсно-енергетичних хабів, які формували стратегічні запаси сировини та готової продукції. До таких хабів можна б було переправляти видобуті ресурси та готову продукцію, яка б складувалась у належних умовах, за прикладом США, де 80% операцій у даній сфері проходять через хаби [186]. Функціонування державних хабів, на нашу думку, можливо забезпечити за допомогою відрахувань з податків та акцизних зборів з продукції, а також за допомогою відрахування видатків з цільових надбавок до діючих тарифів.

Доцільно також налагодити якісну інфраструктуру, тобто перевести з приватної власності у державну об'єкти передавання ресурсів та енергії. На нашу думку, запровадження рентних платежів на використання об'єктів інфраструктури набагато якісніше забезпечуватиме процес оновлення цих мереж, а також гарантуватиме безперебійне постачання енергії споживачам. При використанні такого методу фіскального регулювання можна отримати посилення конкуренції на ринку, шляхом доступу постачальників послуг до більшої кількості споживачів.

Серед фіскальних інструментів регулювання ресурсно-енергетичної безпеки слід згадати імпортні мита, які слід запровадити на ресурси з тих

країн, які субсидують власну нафтопереробну галузь (у тому числі за допомогою експортних мит) задля компенсації неконкурентної переваги. Паралельно слід було б частково знизити податкове навантаження на вітчизняні нафтопереробні компанії (у розмірі додаткових надходжень від імпорتنних мит) для обмеження зростання цін на вітчизняні нафтопродукти.

Фіскальне регулювання ресурсно-енергетичної безпеки в Україні повинно передбачати надання дотацій на модернізацію та нарощування потужностей для забезпечення зростаючих потреб з генерації підприємствами електроенергії. Важаємо, що державні дотації слід спрямовувати на закупівлю нових видів обладнання, а також на заходи з мінімізації втрат супутніх продуктів. Для підприємств недержавної форми власності слід ввести податок на модернізацію з прогресивною ставкою, який забезпечить покращення виробництва та зростання рентабельності виробників.

Умовою підвищення рівня ресурсно-енергетичної безпеки є реформування підприємств житлово-комунального комплексу. Введення відрахування з житлово-комунальних тарифів на збереження системи централізованого теплопостачання. Наступними кроками у даній галузі, повинно бути розроблення цільової системи реформування системи теплопостачальних підприємств за принципом виробництва енергії безпосередньо біля споживача. Також слід дані відрахування скеровувати на переоснащення теплових котелень та їх перехід від газового нагрівання на електричне.

Знаряддя фіскального регулювання потрібно активніше використовувати для розвитку відновлюваних джерел енергії, що дозволить знизити використання викопних паливних ресурсів і їх негативний вплив на навколишнє середовище. Разом із тим, розвиток відновних джерел енергії в довгостроковій перспективі має відбуватися на основі економічної конкуренції з традиційними джерелами енергії за допомогою державного дотування сектору або суміжних галузей. Для цього потрібно розробити державну програму впровадження відновних джерел енергії, яка б передбачала дотування будівництва та експлуатації енергетичних об'єктів (наприклад, генераторних станцій), залучення інвесторів за допомогою надання їм податкових канікул, за прикладом Європейського союзу, де таким чином планується замінити відновлюваними джерелами енергії 40% усіх енергетичних ресурсів [68].

Ще одним кроком для посилення рівня ресурсно-енергетичної безпеки,

має стати поступова відмова від субсидіювання споживання населенням усіх видів енергії. Прикладом може слугувати досвід Республіки Польща [128], де відмовились від прямих субсидій населенню на покриття витрат з купівлі енергії, що дозволило стимулювати домашні господарства до енергоощадності та призвело до скорочення споживання енергетичних ресурсів. Вивільненні кошти, на нашу думку, слід перерозподілити на цільову програму з встановлення приладів обліку енергії, як це було зроблено у Польщі [28]. Така цільова програма, на нашу думку, дозволить реально оцінити рівень споживання та призведе до зниження енергоємності ВВП країни на 30% [28].

Корисним для України, на нашу думку, є досвід Федеративної республіки Німеччини з впровадження цільових програм субсидіювання витрат населення на енергозберігаючі технології. Така цільова програма, яка б фінансувалась за рахунок коштів, які нині використовуються для покриття різниці у тарифах для населення, дозволила б впровадити новітні технології та підвищити енергоощадність на 25%.

Ще одним видом економічної безпеки, рівень якої можна підвищити за допо-могою інструментів фіскального регулювання є еколого-економічна безпека. Пріоритетними напрямками у цьому відношенні є:

- зниження негативного впливу на навколишнє середовище;
- зростання вимог до екологічної безпеки всіх видів продукції;
- зменшення кількості непридатних для використання ресурсів.

Одним з головних фіскальних інструментів, який найчастіше використовують у світі для регулювання еколого-економічної безпеки є непрямі податки, зокрема акцизні збори. Так, у багатьох країнах задля зменшення шкідливого впливу на довкілля запроваджено спеціальний збір з палива. У Європейському союзі такий вид збору спочатку не розглядався як екологічний, проте з часом почав виконувати таку функцію. Наприклад, сьогодні у Великобританії майже 53 пенса такого збору з кожного літра пального-вуглеводню стягується на користь покращення екології [224]. Цей досвід, на нашу думку, слід би було запозичити Україні і встановити такий збір на рівні 30% від збору на пальне. Він виконуватиме подвійну функцію, по-перше, буде відшкодовувати збитки, які були завдані викидами газів в атмосферу, по-друге, стимулюватиме до скорочення викидів в атмосферу унаслідок частішого користування більш екологічним громадським транспортом та застосування екологічніших видів пального.

Серед напрямів фіскального регулювання еколого-економічної безпеки

потрібно згадати про підвищення ставок митного збору на автомобілі, включивши до нього екологічну складову. Наприклад, у Великобританії [124] це мито стягується за прогресивно-пропорційною шкалою залежно від кількості викідів автомобіля в атмосферу. У країнах Європейського Союзу поширеною є також практика запровадження зборів з авіапасажирів. У тій же ж Великобританії у вартість усіх авіаквитків включають збір у розмірі від 10 до 80 фунтів стерлінга на екологію. Таким збором варто обкладати внутрішні авіаперевезення, що дозволило б компенсувати негативний вплив на екологію, а, відповідно, стимулювало б авіаперевезників до використання літаків нового типу.

Ще одним фіскальним інструментом, який, на нашу думку, доцільно застосувати в Україні є спеціальний екологічний податок з продукції. Практика його застосування поширена, наприклад, у Данії, а надходження від сплати цього податку становлять близько 5,2% ВВП [118]. Екологічний податок стягується лише з виробників, які завдають шкоди навколишньому середовищу, що спонукає їх до модернізації виробництва відповідно до сучасних екологічних вимог.

Одним з перспективних засобів фіскального регулювання, є підвищення розміру штрафів за завдані збитки навколишньому середовищу за прикладом Республіки Польща [118]. Так, теперішній розмір штрафів є занадто малим і призводить до парадоксу – краще заплатити штраф, ніж запобігти забрудненню навколишнього середовища. Вважаємо, що розмір штрафу повинен розраховуватись від величини збитків, які були завдані довіллю і коригуватись на коефіцієнт у 100 разів, що спонукатиме недобросовісних виробників запобігати забрудненню довілля, оскільки воно буде економічно невигідним. Також, слід застосовувати прогресивну шкалу штрафів при повторному забрудненні і обов'язкову компенсацію завданих збитків.

Ще одним інструментом фіскального регулювання в Україні, на нашу думку, повинен бути податок на утворення сміттєзвалищ, який широко застосовується, наприклад, у Японії [180]. Такий податок, по-перше, спонукає виробників до перероблення відходів, по-друге, примушує їх відшкодовувати збитки завдані довіллю. Слід також відзначити, що суб'єктом, з якого стягується даний податок має бути власник підприємства, яке завдає збитків, а не найманий працівник, котрий вчинив забруднення.

Серед шляхів підвищення рівня еколого-економічної безпеки в Україні, на нашу думку, слід виділити оптимізацію видатків державного бюджету, які

нині не є системними і лише ліквідують завдану шкоду, а не попереджують її виникнення. Вважаємо, що слід розробити цільові державні програми зі створення екологічної інфраструктури, до якої б входили очисні станції води та сміттєпероробні заводи, на прикладі Австрії [118]. Основними статтями видатків на екологію є витрати на дані типи підприємств, які мінімізують негативний вплив на навколишнє середовище. Також, до даної категорії видатків слід віднести кошти, отримані від продажу надлишків квот на викиди Україною парникових газів в атмосферу згідно з Кіотським протоколом.

Також слід стимулювати виробників до повторного використання сировини, шляхом введення податкових пільг. Наприклад, якщо продукцію виготовлено з вторинної сировини, з її вартості доцільно стягувати податки з екологічною знижкою, як це роблять, наприклад, в Великобританії, де податкова знижка становить до 25% від вартості повторно використаної сировини [127].

Одним з шляхів посилення економічної безпеки в Україні є підвищення ефективності фіскального регулювання соціально-демографічної безпеки. Основними чинниками, які визначають необхідність втручання держави у цю сферу в Україні є:

- проблема старіння населення;
- зниження народжуваності з одночасним зростанням рівня смертності;
- скорочення тривалості життя населення;
- невідповідність освіти сучасним вимогам ринку праці;
- зростання кількості осіб, які отримують пільги;
- прискорене зростання рівня безробіття;
- поширення сирітства, безпритульності та бездоглядності;
- недостатній рівень забезпеченості населення житлом;
- загострення проблем трудової міграції.

Ключовим елементом посилення соціально-демографічної безпеки, на нашу думку, є проблема народжуваності. За роки незалежності показник народжуваності знижувався, а державні програми з покращення народжуваності не давали жодного результату. Основною причиною негативних явищ у сфері народжуваності були відсутні дієві економічні важелі допомоги населенню при народженні дитини, а також складність в отриманні такої допомоги. Ще одним негативним наслідком політики народжуваності стало зростання безпритульності та відмови батьків від дітей, або неналежне

їхнє утримання. Простежується тенденція до зростання кількості сиріт у регіонах з низьким показником народжуваності.

В Україні доцільно розробити нові цільові програми соціальної підтримки державою сімей при народженні дитини з обов'язковою її адресністю. Видатки бюджету на цю програму потрібно перевести з грошової допомоги у товарну форму, тобто при народженні дитини кошти слід витратити на купівлю товарів для новона-роджених, які б вибирались самими батьками.

Слід також врахувати досвід КНР у сфері народонаселення [7]. Так при народженні першої дитини у КНР виплачують державну субсидію у розмірі покриття витрат на забезпечення належного рівня її життя, при народженні другої – цю суму множать у півтора рази. Така прогресивна шкала державних субсидій на народження дитини стимулює подружні пари до зростання народжуваності, а також усуває страхи соціального характеру, які стають на заваді підвищення народжуваності.

Також, на нашу думку, необхідно ввести державне гарантування виплат субсидій та перерозподілити державні видатки, які витрачаються на забезпечення державних служб сім'ї на державну цільову програму зі створення всеукраїнської мережі сімейних центрів, які б впроваджували соціальний захист для неповнолітніх. Дана цільова програма повинна забезпечити функціонування єдиного реєстру сімей та породіль, які потребують субсидій з народження.

Серед напрямів посилення соціально-демографічної безпеки в Україні слід назвати реформування освіти. Цікавим у цьому відношенні є досвід Грузії [116]. Він передбачав модернізацію наявних закладів дошкільної освіти та включення їх до комплексів покрокової освіти разом зі школами, розроблення загальної електронної бази дітей, у якій реєструється інформація про дитину, і яка автоматично направляє дитину при настанні потрібного віку у дитячий дошкільний заклад, що зменшило тінізацію даної галузі та зняло соціальну напругу у суспільстві.

На нашу думку, в Україні доцільно ввести податок для тих великих підприємств, які не створюють соціальну інфраструктуру для працівників з маленькими дітьми. Навпаки, кошти інвестовані у розвиток такої інфраструктури повинні звільнитись від оподаткування. Такий податок стимулював би роботодавців до створення спеціальних дитячих кімнат, а також заохочував би їх до прийняття на роботу вагітних жінок та жінок з

дітьми. Даний податок дозволив би зменшити дискримінацію жінок за гендерною ознакою, а також наповнював би держбюджет для збільшення видатків на даний соціальний захист.

Ще одним заходом з підвищення рівня соціально-демографічної безпеки, на нашу думку, є надання видаткам державного бюджету на середню освіту цільового характеру. Наприклад, за програмою, яка діє в Грузії, видатки на середню освіту розподіляються в країні за допомогою сертифікатів на навчання, тобто гроші прямують за дитиною в школу і є мобільними, якщо вона змінює освітній заклад.

Також слід розробити цільову програму з будівництва закладів середньої освіти нового покоління, які б були здатні навчати велику кількість дітей. В рамках цієї програми, доцільно організувати доїзд школярів від школи додому і навпаки, за прикладом США [30]. Будівництво нових шкіл у населених пунктах дозволило б ефективно витратити кошти державного бюджету у даній сфері та зменшило б нерентабельні інвестиції у реконструкцію наявних освітніх закладів.

Важливим напрямом реформування соціальної сфери в Україні є оптимізація державних видатків на вищу освіту. На нашу думку, слід фінансувати лише три типи навчальних закладів: класичні, технічні, військові, що б дало змогу усунути нецільове використання коштів і підвищило б якість освіти через конкуренцію між згаданими типами закладів та припинило штучне зростання їх кількості. Упродовж 1991-2013 р. кількість вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації зросла більш як у 2 рази (зі 156 до 325). Державні видатки на освіту слід спрямувати на будівництво нових науково-дослідних інституцій, які б проводили прикладні дослідження у всіх сферах науки, що дозволило б залучити приватні інвестиції у галузь та капіталізувало б наукові розробки вищих навчальних закладів.

Важливим завданням є витрачання бюджетних коштів на прискорену модернізацію освітніх і наукових інституцій. В рамках цієї програми слід надавати цільові державні субсидії з придбання планшетів та ноутбуків в школах та вищих навчальних закладах, якими б безоплатно користувались особи, які навчаються.

До напрямів оптимізації державних видатків у сфері освіти слід віднести реформування системи державних стипендій. Вартувало б відмовитись від державного замовлення та розробити цільову програму з заохочення до навчання усіх осіб, які за підсумками сесійного контролю виявили високі

наукові здобутки.

Реформування також потребує система ліцензійного замовлення для вищих навчальних закладів на підставі аналізу показників ринку праці. Необхідно забезпечити випускників закладів освіти місцями праці, які повинні розподілятися державною службою зайнятості. Ще одним важливим кроком є продовження терміну середньої освіти до настання особою повноліття, що б дало змогу державним службам зайнятості якісно пропонувати вакансії у сфері зайнятості.

Важливою складовою соціально-демографічної безпеки залишається медицина. На нашу думку, слід розробити державну програму будівництва нових закладів охорони здоров'я, які б відповідали сучасним вимогам та були забезпечені новим обладнанням. Такі заклади охорони здоров'я становили первинну ланку у ланцюжку інфраструктурних об'єктів. Наступним кроком у цій програмі повинно бути створення спеціального банку генетичного матеріалу при закладах охорони здоров'я. Видатки на такі банки забезпечили б постійну наявність генетичних матеріалів, таких як кров або інших, які в деяких випадках є життєво необхідними. Також, такі банки могли б надавати комерційні послуги населенню по зберіганню на їхню вимогу генетичного матеріалу. Ще одним чинником створення такої цільової програми, на нашу думку, виступає дефіцит лікарських засобів та вільний доступ до них населення, що призводить до зростання летальних наслідків самолікування та погіршення загального стану здоров'я населення [16]. Медичні банки в даній цільовій програмі повинні виступати посередниками між населенням та лікарями, а видатки державного бюджету спрямовуватись на закупівлю ліків та відпуск їх банками за рецептами, що б в майбутньому зменшило негативні наслідки самолікування населенням.

Дана цільова програма повинна враховувати принцип територіального зонування на округи, тобто територію країни потрібно поділити на медичні округи, які будуть закріплені за одним медичним закладом. Таке зонування дозволить якісно використовувати ресурси, а також при належному фінансовому забезпеченні – створити нову комплексну медичну інфраструктуру, яка обслуговуватиме максимальну кількість населення з меншими державними видатками [88].

Одним з головних напрямів підвищення ефективності фіскального регулювання у медичній сфері, на нашу думку, повинно стати впровадження обов'язкового медичного страхування населення. Медичне страхування

дозволить ефективно розподіляти видатки з державного бюджету на лікування особи за цільовим принципом та підвищить контроль за якістю наданих послуг. Фінансування системи обов'язкового медичного страхування можна забезпечити за рахунок коштів Єдиного соціального внеску, який потрібно реформувати, залишивши тільки дві статті, одна з яких охорона здоров'я. Перевагою медичного соціального страхування є змога накопичувати протягом тривалого періоду часу грошових коштів, які особа може використати на придбання страхового медичного поліса. Так, введення системи медичного страхування дозволить отримувати медичні послуги, якість яких буде контролюватись страховими компаніями. Це також дозволить зменшити видатки на охорону здоров'я, оскільки непрофесійні та неефективні медичні заклади не зможуть отримувати бюджетні кошти, у зв'язку з відсутністю клієнтів, а отже і відсутністю цільових виплат за надані послуги. Така система медичного страхування дозволить підвищити ефективність та усуне диспропорції у галузі медицини. Кошти, які відраховуються на медичне страхування повинні перерозподілятися у часі, а отже, якщо людина не хворіє, вона залишає грошову суму на рахунку до настання страхового випадку. Прикладом такої системи у США є державна програма MedicalAid [48].

Посилення соціально-демографічної безпеки неможливе без реформування системи пенсійного забезпечення. Нині діюча солідарна пенсійна система неспроможна забезпечити потрібний рівень відрахувань до пенсійного фонду, у зв'язку з приховуванням доходів. Ця ситуація виникла у зв'язку з неправильним вибором методу обрахунку пенсійного збору, де основний тягар лягає на роботодавця [58]. Вважаємо за доцільне реструктурувати базу збору [64] шляхом підвищення заробітних плат працюючих на величину нарахувань на заробітну плату роботодавцями та стягувати збір лише з працюючих, що дозволило б усунути негативний вплив і детінізувати доходи працівників.

Одним з важливих напрямів фіскального регулювання фінансово-економічної безпеки є розроблення цільової державної програми з будівництва житла. На нашу думку, створення спеціальних державних будівельних організацій та належного рівня видатків з державного бюджету дозволило б частково ліквідувати проблему з житлом. Можливий також механізм стягування податків з будівництва житла у вигляді готових площ у відсотковому співвідношенні до житлового комплексу, тобто таким чином зарезервувати певні площі у приватному будівництві для соціального житла.

Слід провести інвентаризацію усього житлового фонду та за допомогою комп'ютерних технологій запровадити прозорий механізм організації електронних черг на житло для відповідних категорій, попередньо скоротивши необґрунтовані пільги.

Одним з важливих складових фіскального регулювання є зменшення рівня перерозподілу доходів через бюджет і позабюджетні фонди, тобто зниження високого фіскального навантаження на бізнес. Для подолання цієї проблеми необхідно вжити низку заходів, покликаних посилити фіскальну дисципліну та оптимізувати кількість державних цільових і бюджетних програм. Так, на нашу думку, необхідно впровадити комплекс заходів з стратегічного планування цільових програм розвитку держави та визначити основні обсяги інвестицій, які повинні бути виконанні протягом певного періоду. Вважаємо, що слід посилити фінансовий контроль за цільовими програмами і ефективним використанням бюджетних коштів, а також спрямувати надпланові доходи та доходи від приватизації до фонду фінансування пріоритетних інвестиційних проектів. Така система формування державного бюджету застосовується у Великобританії. Державний бюджет складається з 2 частин: Консолідованого фонду, який включає поточні надходження коштів та їх витрачання і Національного фонду позик, до якого входять доходи та витрати держави, пов'язані з рухом капіталу [8, С. 97].

Одним з методів покращення ситуації є підвищення ефективності видатків державного бюджету. Так, на нашу думку, необхідно провести адміністративну реформу за прикладом Республіки Польща [74]. Зміст даної реформи полягає в укрупненні адміністративних одиниць-областей. Дані регіони повинні бути виокремлені за географічним принципом та поділені на певну кількість районів, укрупнених з уже існуючих. Така реформа дозволить скоротити державні видатки на утримання управлінського апарату та призведе до оптимізації кількості управлінських одиниць, які дублюють функції один одного. Зменшена кількість управлінських структур дозволить якомога краще налагодити процес управління країною.

Одним з напрямів посилення фінансово-економічної безпеки є боргова політика країни. Нагальним є пришвидшення виплат зовнішніх боргів і оптимізація запозичень на зовнішньому ринку. Корисним для України може бути досвід Нової Зеландії, яка ще у 1994 році, прийняла програму, яка передбачала повний розрахунок за зовнішніми зобов'язаннями. Цікавим у цьому відношенні є досвід Японії, де держава поступово перевела зовнішній

боргу у внутрішній [15].

В Україні слід підвищити ефективність управління державним боргом, що має поєднувати у собі залучення фінансових ресурсів за якомога нижчою вартістю та страхування фінансових ризиків задля забезпечення стабільності і цілісності фінансової системи. У Латвії, наприклад, управління державним боргом включає дві складові: управління борговим портфелем та управління державними запозиченнями. Управління борговим портфелем має на меті забезпечити його оптимальну структуру та враховувати фінансові ризики (валютний, процентний, ризик ліквідності та рефінансування). У довгостроковому періоді має бути досягнутий баланс між вартістю фінансових ресурсів і передбаченими фінансовими ризиками.

Також необхідно удосконалити систему планування державного боргу, яка має передбачати проектування майбутньої заборгованості на декілька років за прикладом США [89, С. 57]. При формуванні прогнозів, для урахування відхилень, беруться до уваги факторні змінні (неочікуваний спад в економіці) та змінні політичного характеру (зменшення податків, додаткові витрати).

На нашу думку, слід використати досвід боргової політики Великої Британії, який передбає дотримання двох основних правил:

- «золоте правило» – уряд позичає гроші тільки для того, щоб інвестувати їх у певні сектори економіки, а не витратити;
- «правило стабільного інвестування» – відношення суми внутрішнього державного боргу до ВВП протягом економічного циклу має утримуватися на стабільному рівні 30% [25].

Одним із ключових завдань фіскального регулювання є проведення податкової реформи, необхідної для стабілізації дохідної частини державного бюджету. Податкова реформа здійснюється з метою забезпечення стійкого економічного зростання на інноваційно-інвестиційній основі за одночасного збільшення сукупних податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів і державних цільових фондів. Відповідно, на нашу думку, необхідно вирішити такі стратегічні завдання як зміцнення позицій вітчизняного бізнесу за рахунок зменшення частки податків у витратах підприємств і скорочення витрат часу платників на нарахування й сплату податків. Необхідно поетапно знизити податок на прибуток та скасувати низку податків і зборів, що не приносять суттєвого доходу до державного бюджету та дублюють один одного, удосконалити систему ризикоорієнтованого податкового контролю –

зосередження уваги переважно на особах, які ухиляються від сплати податків, і мінімізувати втручання контролюючих органів у діяльність сумлінних платників податків.

Покращення потребує система нарахування та відшкодування ПДВ з державного бюджету. ПДВ необхідно нараховувати тільки на кінцевий товар, куплений споживачем, не включаючи суму податку до проміжних ланок ланцюжка споживчої цінності. Вважаємо, що ефективніше нараховувати ПДВ як відсоток від доданої вартості у проміжній продукції з автоматичним зарахуванням цієї суми для відшкодування з державного бюджету за рахунок сплаченого податку з вартості кінцевого товару.

Висновки до розділу 3

Групування регіонів України дозволило поділити їх за рівнем економічної безпеки на чотири кластери: перший (зона безпеки), другий (зона ризику); третій (зона кризи); четвертий (зона небезпеки). Переважна більшість областей України належать до зони кризи, або ж до зони небезпеки. Така ситуація вимагає негайного розроблення і реалізації державної програми підвищення рівня економічної безпеки, яка повинна передбачати застосування інструментів фіскального регулювання.

Серед напрямів фіскального регулювання продовольчої безпеки в Україні слід виділити: видатки на розвиток аграрної інфраструктури, державні програми фінансування створення електронного кадастру земель, субсидювання сільсько-сподарських виробників шляхом купівлі надлишкової продукції для стабілізації цін на ринку, податкові пільги для виробників сільськогосподарської продукції, за умови модернізації виробництва та застосування нових технологій, страхування ризиків сільськогосподарських виробників.

Знаряддя фіскального регулювання доцільно застосовувати для регулювання ресурсно-енергетичної безпеки економіки України. Пріоритетними у цьому відношенні є: поступове припинення підтримки вугільної промисловості з одночасним фінансуванням програм реструктуризації галузі, податкові пільги для інвесторів, запровадження концесії як основної форми залучення інвестицій у видобувну галузь, збільшення видатків на проведення геолого-розвідувальних робіт, фінансова підтримка підприємств, які проводять видобування нетрадиційних

вуглеводнів, розвиток інфраструктури енергетичного ринку, зниження податкового навантаження на вітчизняні нафтопереробні компанії, надання дотацій на модернізацію та нарощування потужностей для забезпечення потреб з генерації підприємствами електроенергії, застосування інструментів фіскального регулювання для розвитку відновлюваних джерел енергії, стимулювання до енергоощадності, субсидювання витрат населення на енергозберігаючі технології.

Об'єктом фіскального регулювання в Україні повинна стати еколого-економічна безпека. Для цього доцільно застосовувати такі знаряддя: непрямі податки, акцизні збори, цільові державні програми зі створення екологічної інфраструктури (очисні станції води, сміттєпереробні заводи, енергетичні хаби).

Одним з шляхів посилення економічної безпеки в Україні є підвищення ефективності фіскального регулювання соціально-демографічної безпеки. Основними напрямками втручання держави у цій сфері повинні стати: удосконалення фінансування державних програм збільшення народжуваності, створення всеукраїнської мережі сімейних центрів, запровадження єдиного реєстру сімей та породіль, які потребують дотацій з народження, фінансування цільових державних програм з реформування закладів для сиріт, запровадження податку для тих підприємств, які не створюють соціальну інфраструктуру для працівників з маленькими дітьми та звільнення коштів, інвестованих у розвиток соціальної інфраструктури від сплати податків, оптимізація державних видатків на вищу освіту, покращення фінансового забезпечення медицини, виділення коштів на розроблення електронного реєстру пацієнтів, запровадження обов'язкового медичного страхування населення, реформування системи пенсійного забезпечення, розроблення та фінансування цільової державної програми з будівництва житла.

Фіскальне регулювання успішно може бути застосоване в Україні для посилення фінансово-економічної безпеки за допомогою таких заходів: зменшення рівня перерозподілу доходів через бюджет і позабюджетні фонди, тобто зниження високого фіскального навантаження на бізнес, підвищення ефективності видатків державного бюджету, удосконалення боргової політики уряду (пришвидшення виплат зовнішніх боргів і оптимізація запозичень на зовнішньому ринку, поступове переведення зовнішнього боргу у внутрішній, залучення фінансових ресурсів за якомога нижчою вартістю та страхування фінансових ризиків задля забезпечення стабільності і цілісності фінансової

системи), удосконалення системи планування державного боргу, яка має передбачати проектування майбутньої заборгованості на декілька років, удосконалення системи податкового контролю, покращення системи нарахування та відшкодування ПДВ з державного бюджету (зміна бази нарахування ПДВ, мінімізація пільг для платників ПДВ).

ВИСНОВКИ

В кваліфікаційній роботі здійснено науково-теоретичне обґрунтування, проведено оцінку та запропоновано практичні рекомендації щодо підвищення ефективності фіскального регулювання економічної безпеки України. За результатами дослідження сформульовано наступні висновки та пропозиції теоретичного і практичного характеру.

1. З початку ХХ ст. усе більше уваги представники економічних шкіл та напрямів приділяють поняттю економічної безпеки. Економічна безпека – складова національної безпеки, її матеріальна основа, яку доцільно розглядати як стан за якого відбувається розвиток економічних суб'єктів, ефективне використання ресурсів, усуваються внутрішні та зовнішні загрози і підтримується достатній рівень економічної стабільності. Застосування системного підходу до типізації видів економічної безпеки дало змогу класифікувати їх за належністю до певної сфери господарської системи (ресурсно-енергетична, продовольча, воєнно-економічна, еколого-економічна, соціально-демографічна, фінансово-економічна безпека), за економічними суб'єктами та за видами економічних загроз на подолання яких спрямована їхня дія. Діагностика стану економічної безпеки повинна враховувати не лише кількісні (максимальні та мінімальні) значення порогових показників, але і якісні характеристики, які можна оцінити лише за допомогою інтегральних показників.

2. Для подолання внутрішніх та зовнішніх загроз дедалі частіше використовують інструменти фіскального регулювання. Фіскальне регулювання економічної безпеки – сукупність заходів, які здійснює уряд за допомогою дискреційних та недискреційних інструментів бюджетно-податкової політики, пов'язаних зі зміною рівня оподаткування, обсягу державних видатків чи їх перерозподілом задля забезпечення та посилення економічної безпеки окремих суб'єктів, регіонів, галузей економіки та господарської системи в цілому. Інструменти фіскального регулювання запропоновано класифікувати за окремими видами економічної безпеки. Найдієвішими серед них є доходи та видатки державного бюджету, державні трансфертні платежі (субсидії, дотації, субвенції).

3. Серед головних причин послаблення економічної безпеки України виділено спадну динаміку обсягу національного виробництва, зростання до 28-39% ВВП рівня тінізації економіки, високе безробіття, низьку заробітну

плату та нелегальну трудову міграцію. Основними загрозами фінансово-економічній безпеці України є значний дефіцит державного бюджету (більше 4% ВВП), незбалансоване зростання рівня цін, високі інфляційні очікування економічних суб'єктів, доларизація економіки, різкі коливання обмінного курсу національної валюти. У сфері ресурсно-енергетичної безпеки відзначено певне зниження енергомісткості виробництва, однак, його рівень і надалі залишається одним з найвищих у світі. Про значне послаблення в Україні соціально-демографічної безпеки свідчить динаміка Індексу людського розвитку. Найбільшими загрозами для цього виду безпеки є один з найнижчих серед країн Центрально-Східної Європи ВВП на одну особу, середня тривалість життя та найвищий рівень смертності, який упродовж 1990-2013 р. зростав швидшими темпами, ніж народжуваність.

4. Недосконалим в Україні є механізм фіскального регулювання, що унеможливорює належне фінансування економічної безпеки. Дохідна частина бюджету виконується не у повному обсязі, постійно зростає податкове навантаження на вітчизняну економіку, яке нині з врахуванням податків та внесків до соціальних фондів становить майже 50% ВВП. Механізм адміністрування ПДВ є неефективним і спричиняє зростання обсягу заборгованості з його повернення, відшкодування за умови сплати хабарів чи за фіктивними господарськими операціями тощо. Постійне підвищення акцизних ставок є однією з головних причин зростання масштабів тіньового виробництва та контрабанди підакцизних товарів. Значного підвищення потребують ставки рентної плати за використання природних ресурсів, що сприятиме зміцненню ресурсно-енергетичної безпеки України.

5. Простежується зменшення реальних видатків державного бюджету та їх нерівномірний розподіл за видами економічної безпеки. Видатки на ресурсно-енергетичну безпеку не забезпечують необхідного рівня розвідування, видобування природних ресурсів та їх перероблення, що унеможливорює зниження залежності України в енергетичній сфері від інших країн. Акцентовано на необхідності збільшення фінансування програм енергозбереження та впровадженні нового механізму визначення плати за користування надрами, земельними, водними та іншими природними ресурсами. Підвищення рівня продовольчої безпеки неможливе без ефективної системи фінансової державної підтримки вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції.

6. Видатки на соціально-демографічну безпеку є недостатніми і не

забезпе-чують розвиток людського потенціалу України. Вимагає поліпшення фінансування програм воєнно-економічної безпеки. Частка видатків на оборону упродовж досліджуваного періоду постійно скорочувалася, що в умовах позаблокового статусу не гарантує нашій країні захисту від низки зовнішніх загроз (військових інтервенцій, сепаратизму тощо). Однією з головних проблем, яку необхідно вирішити у сфері фінансово-економічної безпеки України – зростання зовнішнього боргу, яке за умови збереження нинішніх темпів його зростання у найближчій перспективі може призвести до загрози дефолту.

7. Переважна більшість регіонів України за інтегральним показником рівня економічної безпеки належать до зони кризи, або ж до зони небезпеки. Основними загрозами, які послаблюють економічну безпеку регіонів, є недостатнє фінансове забезпечення органів місцевого самоврядування та їх висока залежність (на 70-80%) від державного бюджету, надмірна фіскальна централізація фінансової системи. Важливим напрямом зміцнення економічної безпеки в Україні є фіскальна децентралізація, яка повинна передбачати розширення повноважень місцевих органів влади, фінансової бази місцевих бюджетів (запровадження нових місцевих податків і зборів, наприклад, податку на нерухомість).

8. Підвищити ефективність фіскального регулювання економічної безпеки в Україні можна за рахунок оптимізації кількості податків та спрощення процедури їхнього адміністрування, зниження податкового навантаження задля детінізації економіки, упорядкування податкових пільг, удосконалення системи податкового контролю, мінімізація втручання контролюючих органів у діяльність сумлінних платників податків, поліпшення системи нарахування та відшкодування ПДВ, розроблення цільових державних програм розвитку ринкової інфраструктури, субсидіювання вітчизняних виробників.

Фіскальне регулювання успішно може бути застосоване в Україні для посилення фінансово-економічної безпеки. Пріоритетними напрямками втручання держави у цій сфері є зменшення рівня перерозподілу доходів через бюджет і позабюджетні фонди (посилення фіскальної дисципліни, оптимізація кількість державних цільових і бюджетних програм, підвищення ефективності видатків державного бюджету (проведення адміністративної реформи – укрупнення адміністративних одиниць-областей задля оптимізації кількості управлінських одиниць та зменшення видатків, удосконалення

боргової політики уряду (пришвидшення виплат зовнішніх боргів і оптимізація запозичень на зовнішньому ринку, поступове переведення зовнішнього боргу у внутрішній, залучення фінансових ресурсів за якомога нижчою вартістю та страхування фінансових ризиків задля забезпечення стабільності і цілісності фінансової системи), удосконалення системи планування державного боргу, яка має передбачати проектування майбутньої заборгованості на декілька років, проведення податкової реформи (зміцнення позицій вітчизняного бізнесу за рахунок зменшення частки податків у витратах підприємств, скорочення часу платників на нарахування й сплату податків, поетапне зниження податку на прибуток та скасувати низку податків і зборів, удосконалення системи податкового контролю – зосередження уваги переважно на особах, які ухиляються від сплати податків).

9. Серед напрямів фіскального регулювання продовольчої безпеки в Україні слід виділити видатки на розвиток аграрної інфраструктури (земельні кадастри, реєстри, біржі, банки, сховища для насіння, нуклеуси, великотоварні ферми, мережі аграрних бірж тощо), державні програми фінансування створення електронного кадастру земель, субсидіювання сільськогосподарських виробників шляхом купівлі надлишкової продукції для стабілізації цін на ринку, податкові пільги для виробників сільськогосподарської продукції, за умови модернізації виробництва та ників; втручання держави у процес встановлення цін на сільськогосподарську продукцію.

Знаряддя фіскального регулювання доцільно застосовувати для регулювання ресурсно-енергетичної безпеки економіки України. Пріоритетними у цьому відношенні є поступове припинення підтримки вугільної промисловості з одночасним фінансуванням програм реструктуризації галузі, податкові пільги для інвесторів – ставки податку за регресивним методом, яка буде залежати від обсягу інвестицій у енергетичну галузь, запровадження концесії як основної форми залучення інвестицій у видобувну галузь, видатки на проведення геолого-розвідувальних робіт, фінансова підтримка підприємств, які проводять видобування нетрадиційних вуглеводнів (пільгові ставки оподаткування, «податкові канікули», звільнення імпортного устаткування для розвідки й буріння від сплати ввізного мита і ПДВ), розвиток інфраструктури енергетичного ринку (ресурсно-енергетичної біржі, хабів тощо), зниження податкового навантаження на вітчизняні нафтопереробні компанії, надання дотацій на

модернізацію та нарощування потужностей для забезпечення потреб з генерації підприємствами електроенергії, застосування інструментів фіскального регулювання для розвитку відновлюваних джерел енергії (дотування будівництва та експлуатації генераторних станцій, податкові канікули для інвестицій у відновлювані джерела енергії, поступова відмова від субсидіювання споживання населенням усіх видів енергії, стимулювання до енергоощадності, субсидіювання витрат населення на енергозберігаючі технології).

10. Об'єктом фіскального регулювання в Україні повинна стати еколого-економічна безпека. Для її регулювання доцільно застосовувати такі знаряддя: непрямі податки, акцизні збори (спеціальний збір з палива для зменшення шкідливих викидів у атмосферу, підвищення ставок митного збору на автомобілі, включивши до нього екологічну складову, спеціальні збори з авіапасажирів, спеціальний екологічний податок для виробників, які завдають шкоди навколишньому середовищу, підвищені розміри штрафів за завдані збитки навколишньому середовищу, податок на утворення сміттєзвалищ, податкові пільги для повторного використання сировини), цільові державні програми зі створення екологічної інфраструктури (очисні станції води, сміттєпероробні заводи тощо) за рахунок коштів, отриманих від продажу надлишків квот на викиди парникових газів;

Одним з шляхів посилення економічної безпеки в Україні є підвищення ефективності фіскального регулювання соціально-демографічної безпеки. Основними напрямками втручання держави у цій сфері повинні стати удосконалення фінансування державних програм збільшення народжуваності (адресність підтримки державою сімей при народженні дитини, перехід від грошової допомоги у товарну форму допомоги при народженні дитини, створення всеукраїнської мережі сімейних центрів, запровадження єдиного реєстру сімей та породіль, які потребують дотацій з народження, фінансування цільових державних програм з реформування закладів для сиріт – створення загальнодержавної мережі будинків сімейного типу, запровадження податку для тих підприємств, які не створюють соціальну інфраструктуру для працівників з маленькими дітьми та звільнення коштів, інвестованих у розвиток соціальної інфраструктури від сплати податків, оптимізація державних видатків на вищу освіту (будівництво нових науково-дослідних інституцій, які б проводили прикладні дослідження, залучення приватних інвестицій в освіту, державні субсидії з придбання

планшетів та ноутбуків в школах та вищих навчальних закладах, запровадження сертифікатів на навчання, запровадження обов'язкового медичного страхування населення, фіскальне регулювання реформування системи пенсійного забезпечення (реструктуризація базу збору через підвищення заробітних плат на величину нарахувань; запровадження індивідуальних пенсійних рахунків працівників у державному соціальному банку, розподіл акумульованих грошових коштів пенсійного фонду на індивідуальних рахунках; запровадження можливості отримувати накопичену суму на індивідуальному рахунку як колишньому працівнику, так і іншим особам, наприклад, спадкоємцям та внесення працівниками додаткових коштів на власний пенсійний рахунок, розроблення та фінансування цільової державної програми з будівництва житла (створення спеціальних державних будівельних організацій, механізм стягування податків з будівництва житла у вигляді готових площ у відсотковому співвідношенні до житлового комплексу).

Результати кваліфікаційного дослідження доцільно використовувати для вдосконалення механізму фіскального регулювання економічної безпеки України та розроблення і впровадження регіональних цільових програм для усунення існуючих та запобігання виникнення нових економічних загроз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – №12. – С. 4-16.
2. Азиаты скупают африканские земли. – Режим доступа: www.ukrrudprom.com
3. Актуальные проблемы устойчивого развития: кол. моногр. / под. общ. ред. И. Недина, Е. Сухина. – К.: Знание Украины. 2003. – 284 с.
4. Александрова М. Гроші. Фінанси. Кредит: навчально-методичний посібник / М. Александрова, С. Маслова. – 2-е видання, перероблене і доповнене. – К.: ПУЛ, 2002. – 336 с
5. Амоша О. До питання про оцінку рівня податків в Україні / О. Амоша, В. Виш-невський // Економіка України. – 2007. – № 6. – С. 11-19.
6. Арасланова А. Еда становится недоступной / А.Арасланова // Экономические Известия. – 2010. – №224(1457).
7. Баженова Е. Населення Китаю / Е. Баженова, А. Островський. – М.: Москва, ИДВ РАН, 2003. – С. 171-175.
8. Байтова И. Государственные финансы и управление ими в Великобритании на современном этапе / И. Байтова, А. Строков // Финансы и кредит. – 2002. – № 22. – С. 96-104.
9. Белов О. Економічна безпека України: пріоритети та механізм забезпечення // О. Белов. / Тези доп. і матеріали конф. «Поглиблення ринкових реформ та стратегій економічного розвитку України до 2010 року». Т.1. Ч.ІІ. – К., 1999 – С. 121-128.
10. Бінько І. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / І. Бінько, В. Шлемко. – К.: НІСД, 1997. – 144 с.
11. Бодрук О. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти: монографія / О. Бодрук. – К.: НІПМБ, 2001. – 300 с.
12. Буряковский В. Налоги: Учебное пособие / В. Буряковский. – Днепропетровск: Пороги, 1998. – 611 с.
13. Бюджетна система України: навч. посібник / під ред. С. Юрія, Й. Бескида. – К.: НІОС, 2000. – 400 с.
14. Бюджетний кодекс України: від 21.06.2001 р. № 2542-III (зі змінами та доповненнями). – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2542-14/print1378814347944478>.
15. Бюджетний кодекс України: від 8.07.2010 р. № 2456-VI (зі змінами

та доповненнями). – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

16. Вавдіюк Н. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення / Н. Вавдіюк, З. Герасимчук. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 244 с.
17. Васильцев Т. Економічна безпека підприємств України: стратегія та механізм зміцнення: Монографія / Т. Васильцев. – Львів: Арал, 2008. – 384 с.
18. Вечканов Г. Экономическая безопасность: учеб. / Г. Вечканов. – Спб.: Питер, 2007. – С. 31-32.
19. Видатки країн світу на оборону / Світовий банк. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org>
20. Вищі навчальні заклади України (1990-2013) / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
21. Горбулін В. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України / В. Горбулін, А. Качинський. – К.: ДП «НВЦ «Євроатлантикінформ», 2007. – 592 с.
22. Государственные финансы: учеб. пособие / под ред. В. Федосова, С. Огородника, В. Суторминой. – К.: Лыбидь, 1991. – 276 с.
23. Гриньков Д. ЭКАлогическая цепь / Д. Гриньков // Бизнес. – 2011. – № 34 (971). – С. 36-40.
24. Гуменюк А. Економічна безпека держави (економічна, соціальна, релігійно-духовна): монографія / А. Гуменюк. – Львів: Апріорі, 2013. – 836 с.
25. Данільян О. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: навч. посібник / О. Данільян, О. Дзьобань, М. Панов. – Х.: Фоліо, 2002. – 285 с.
26. Дербенцев В. Особливості інфляційних процесів в Україні / В. Дербенцев // Вісник КНЕУ. – 2001. – №1. – С. 11-23.
27. Державне регулювання економіки / за ред. д-ра. екон. наук, проф., акад. Ан вищої школи України І. Р. Михасюка. – К.: Атіка, Ельга-Н, 2000. – 592 с.
28. Деякі питання випуску фінансових казначейських векселів: постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2013 р. № 683 (зі змінами і доповненнями). – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
29. Дегтяр А. Державне фінансування системи вищої освіти в Україні / А. Дегтяр, Я. Календжян // Науково-виробничий журнал Держава та регіони. Серія: Державне управління. – 2010. – № 4. – с. 153-156.
30. Дослідження: до 2030 року ЄС використовуватиме 40% енергії з

відновлювальних джерел. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/-72186>.

31. Дубицький Л. Проблеми фінансування інноваційних освітніх програм та шляхи їхнього розв'язання / Л. Дубицький // Компетентність. – 2008. – № 9-10 (60-61).

32. Економіка України: підсумки перетворень та перспективи зростання / за ред. академіка НАН України В. Гейця. – Х.: Форт, 2000. – 392 с.

33. Економічна безпека / за ред. З.Варналія. – К.: Знання, 2009. – 647 с.

34. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / НІДС. – К., 1997. – 105 с.

35. Єрмошенко М. Фінансова безпека національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. Єрмошенко. – К.: Київ. Нац. торг-екон. ун-т, 2001. – 309 с.

36. Єфремов К. Вопросы экономической безопасности региона / К. Эфремов, Е. Георгадзе // Вопросы статистики. – 2002. – №2. – С. 55-64.

37. Жаліло Я. Проблеми узгодження економічної безпеки мікро- та макрорівнів / Я. Жаліло // Національна програма забезпечення економічної безпеки в контексті стратегії соціально-економічного розвитку України. – К.: НІУРВ, 2001. – С. 57-62

38. Жаліло Я. Стратегія забезпечення економічної безпеки України. Пріоритети та проблеми імплементації / Я. Жаліло // Стратегії національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти. – К.: Вид-во «Сантисага», 2001. – С. 141-142.

39. Житловий фонд України (1990-2013) / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

40. За і проти. Дебати з питань євроатлантичної безпеки // НАТО. – 2004. – №41.

41. Законодательство в сфере продовольственной безопасности. – Режим доступу: www.fda.gov/Food/FoodSafety/FSMA/ucm243094.htm.

42. Звіт про виконання Закону України «Про державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України»: постанова Кабінету Міністрів України від 22.04.2009 р. № 397. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua>

43. Звіт про виконання Закону України «Про державний бюджет України на 2006 рік»: постанова Верховної ради України від 25.05.2007 р. №1086-V. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

44. Звіт про виконання Закону України «Про державний бюджет України на 2007 рік»: постанова Кабінету Міністрів України від 23.04.2008 р. №416 [Електрон-ний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua>
45. Звіт про виконання Закону України «Про державний бюджет України на 2009 рік»: постанова Кабінету Міністрів України від 28.04.2010 р. № 1000-р. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua>
46. Звіт про виконання Закону України «Про державний бюджет України на 2010 рік»: постанова Верховної ради України від 15.03.2011 р. № 3128-VI. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
47. Ляш О. Основи формування економічної безпеки України: монографія / за ред. І.П. Мойсеєнко. – Л.: СПОЛОМ, 2011. – 208 с.
48. Індеси споживчих цін у 1991-2013 рр. / Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
49. Казаков А. Экономика (Микро-, макро- и прикладная экономика) / А. Казаков, Н. Минаева. – М.: ЦИППКАП, 1996. – 392 с.
50. Карта елеваторів України / Аграрна біржа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agrex.gov.ua>
51. Качура О. Тлумачний англо-український словник зовнішньоекономічних термінів / О. Качура, Г. Пастернак-Таранушенко. – К.: ІДУС, 1993. – 155 с.
52. Клебанов Т. Адаптивні моделі оцінки та аналізу економічної безпеки регіону / Т. Клебанов, Н. Чернова. – Харків, 2003. – 188 с.
53. Кодекс законів про працю України: від 10.12.1971 р. №322-VIII (зі змінами та доповненнями): <http://zakon1.rada.gov.ua>
54. Концепція економічної безпеки України / Інститут економічного прогнозування; кер. проекту В. Геєць. – К.: Лотос, 1999 – 56 с.
55. Коркунов И. Цели и задачи обеспечения продовольственной безопасности в КНР /И. Коркунов // Продовольственная безопасность КНР и роль государственного регулирования. – М.: РАН, Ин-т Дальнего Востока, 2002. – С. 9-44.
56. Корнус В. Пільги з податку на додану вартість та нерівномірність податкового навантаження / В. Корнус // Фінанси України. – 2004. – № 11. – С. 20-25.
57. Кравченко В. Місцеві фінанси України: навч.посібник / В. Кравченко. – К.: Знання, 1999. – 157 с.
58. Кремлев Н. Вопросы оценки экономической безопасности региона

/ Н. Кремлев, В. Федоров, М. Сергеев // Вопросы статистикию – 2001. – №2. – С. 42-52.

59. Левченко Н. Систематизація методик оцінки податкового навантаження на суб'єктів господарювання / Н. Левченко // Сталий розвиток економіки. – 2011. – №6. – С. 270-275.

60. Майбурд Е. Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров / Е. Майбурд. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Дело, 2000. – 560 с.

61. Майбууров И. Теория налогообложения. Продвинутый курс: для магистрантов, обучающихся по специальностям «Финансы и кредит», «Бухгалтерский учет, анализ и аудит» / И. Майбууров, А. Соколовская. – М.: Юнити-Дана, 2011. – 591 с.

62. Макаренко М., Сутнісно-структурна визначеність механізму регулювання державного боргу / М. Макаренко, В. Дудченко // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. – 2006. – № 7 (91). – С. 68-75.

63. Макконнелл К. Р. Аналітична економія: принципи, проблеми, і політика. Частина 1. Макроекономіка: пер. з англ / К. Макконнелл, С. Брю. – Львів: Просвіта, 1997. – 672 с.

64. Манків Г. Макроекономіка / пер. з англ.; наук. ред. пер. С. Панчишина. – К.: Основи, 2000. – 588 с.

65. Мельник Д. Обмежувальна та стимулювальна роль податків / Д. Мельник // Фінанси України. – 2006. – № 1. – С. 31-37

66. Митний кодекс України: від 11.07.2002 р. № 92-IV (зі змінами та доповнен-нями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

67. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / за ред. В. Гейця. – Х.: ВД «ІІЖЕК», 2006. – 240 с.

68. Мойсеєнко І. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: навч. посібник / І. Мойсеєнко, О. Марченко. – Львів, 2011. – 380 с.

69. Монтескье Ш. Избранные произведения: пер. с англ / Ш. Монтескье. – М.: Гос. издат. полит. литературы, 1958. – 556с.

70. Мунтіян В. Економічна безпека України / В. Мунтіян. – К.: КВІЦ, 1999. – 463 с.

71. Най Дж. С. Транснациональные отношения и мировая политика / Дж. С. Най, Р.О. Кохэн // Теория международных отношений: Хрестоматия –

М.: Гардарики, 2002. – С. 152-167.

72. Нам би грузинського міністра освіти, або Як подолати корупцію. – Режим доступу: <http://education.unian.net>

73. Никитенко П. Проблемы экономической безопасности Белоруси / П. Никитенко, В. Ермашкевич, Г. Кулаков. – МН.: ИООО «Право и экономика», 2001 – 224 с.

74. О первоочередных мерах по реализации Государственной стратегии экономической безопасности Российской Федерации: Постановление Правительства Российской Федерации от 27.12.96 г. № 1569 // Российская газета. – 1997. – № 8.

75. Опарін В. Аналіз переміщення тягаря акцизів в умовах податкової системи України / В. Опарін, А. Іванченко // Фінанси України. 2007. № 4. С. 77-87.

76. Орешин В. Государственное регулирование национальной экономики: учеб. пособие / В. Орешин. – М.: Юрист, 1999. – 272 с.

77. Пастернак-Таранушенко Г. Ціни панують над ринковим світом / Г. Пастернак-Таранушенко // Вісник НАН України. – 1993. – № 12 – С. 26-31.

78. Пастернак-Таранушенко Г. Вища школа конкурентної боротьби. Економічна безпека підприємства в умовах ринку / Г. Пастернак-Таранушенко // Вісник НАН України. – 1994. – № 7/8. – С. 78-79.

79. Пастернак-Таранушенко Г. Демографічна складова економічної безпеки / Г. Пастернак-Таранушенко // Вісник НАН України – 1995. – № 11-12. – С. 26-31.

80. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави (введення до екосез-тейту) / Г. Пастернак-Таранушенко // Вісник НАН України. – 1994. – № 5. – С. 23-28.

81. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави. Статистику процесу забезпечення / Г. Пастернак-Таранушенко; за ред. Б. Кравченка. – К.: Кондор, 2002. – 302 с.

82. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна і національна безпека України / Г. Пастернак-Таранушенко // Економіка України. 1994. №2. С 38-47.

83. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека України. Взаємодія з Китаєм як фактор стабілізації. / Г. Пастернак-Таранушенко, Д. Пастернак-Таранушенко // Китай: шляхи співробітництва. Матеріали конференції. – К., 1994. – С. 53-57.

84. Пилипів В. Децентралізація управління соціально-економічним

розвитком України / В. Пилипів, Л. Макаренко // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: зб. наук. пр. – Вип. 4(2). – 2008. –: <http://archive.nbu.gov.ua>

85. Про акцизний збір на алкогольні напої та тютюнові вироби: Закон України від 15.09.1995 року № 329/95-ВР (зі змінами та доповненнями). – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

86. Про акцизний збір: Декрет Кабінету міністрів України від 26.12.1992 р. № 18-92 (зі змінами та доповненнями). – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

87. Про акцизний збір: Закон України від 18.12.1991 р. № 1996-ХІІ (зі змінами та доповненнями). – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

88. Про бюджетну класифікацію: Наказ Міністерства фінансів України від 14.01.2011 р. № 11 (зі змінами та доповненнями). – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>

89. Про вексельні розрахунки по ПДВ: Лист Державної митної служби від 16.01.2008 р. № 11/1-15/352-ЕП (зі змінами та доповненнями). – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua>

90. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-ІV (зі змінами та доповненнями). – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

91. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р. №1533-ІІІ (зі змінами та доповненнями). – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

92. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням: Закон України від 18.01.2001 р. № 2240-ІІІ (зі змінами та доповненнями). – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

93. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>

94. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 01.06.2000 р. № 1775-ІІІ (зі змінами та доповненнями). – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

95. Про Митний тариф України: Закон України від 5.04.2001 р. № 2371-ІІІ (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

96. Про основи національної безпеки України: Закон України від

19.06.2003 р. № 964-IV (зі змінами та доповненнями). – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

97. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 р. № 1788-ХІІ (зі змінами та доповненнями). – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

98. Розенау Д. Новые измерения безопасности: взаимодействие глобальных и локальных динамик / Д. Розенау // Социально–гуманитарные знания. – 2001. – № 2. – С. 265-284.

99. Рыхтик М. Эволюция понятия «безопасность»: от «жестких угроз» до «мягких вызовов» / М. Рыхтик // Современные проблемы мировой политики: Безопасность, конфликты и их анализ. – М.: Аспект–Пресс, 2002. – С. 89-118;

100. Сенчагов В. Экономическая безопасность России: общ. Курс: учеб. /под. ред. В. Сенчагова. 2-е изд. – М.: Дело, 2005. – 192 с.

101. Сенчагов В. Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие / В. Сенчагов. – М.: ЗАО «Финстатинформ», 2002. – 128 с.

102. Сирітство краще попереджати, вважають у Польщі. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24765130.html>

103. Словник іноземних слів / уклад. С. Морозов, Л. Шкарапута. – К.: Наук. думка, 2000. – 680 с.

104. Соколовська А. Податкова система України: теорія та практика становлення / А. Соколовська. – К.: НДФІ, 2001. – 372 с.

105. Статистика: підручник / за ред. С. Герасименка. – К.: КНЕУ, 2000. – 467 с.

106. Статистичний збірник «Регіони України»: у 2-х ч. / Державна служба статистики України; за ред. О. Осауленка. – К.: 2011. – Ч. 1. – 358 с.

107. Статистичний збірник «Регіони України»: у 2-х ч. / Державна служба статистики України; за ред. О. Осауленка. – К.: 2011. – Ч. 2. – 783 с.

108. Статистичні показники населення України / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

109. Стігліц Дж. Економіка державного сектора / пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. – К.: Основи, 1998. – 854 с.

110. Тикнер Э. Переосмысливая проблемы безопасности / Э. Тикнер // Теория международных отношений на рубеже столетий. – М.: Гардарики,

2002. – С. 185-207;

111. Хомра О. Соціальна безпека: виклики, загрози, критерії / О. Хомра, Т. Русанова // Стратегічна панорама. – 2004. – № 1.

112. Цыганков П. Безопасность: кооперативная или корпоративная. Критический анализ международно-политической концепции / П. Цыганков // Политические исследования. – 2000. – № 3. – С. 128-140;

113. Экологические налоги в диапазоне от 1,6% от ВВП в Испании до 5,7% в Дании. – Режим доступа: <http://www.agroru.com>

114. Aben J. Economie politique de la defence / J. Aben. – Paris: Cajas, 1992. – 467 p.

115. Buzan B. People, States and Fear: an Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era / B. Buzan. – London: Hemel Hempstead Harvester Wheatsheaf, 1991. – 393 p.

116. Buzan B. People. State and Fear: the National Security Problem in International Relations / B. Buzan. – Chapel Hill: Univ. of North Carolina Press, 1983. – 262 p.

117. Cable V. What is international economic security? / V. Cable. // International Affairs. – April, 1995. – Vol. 71. – № 2. – P. 305-324.

118. David Ch.-Ph. La guerre et la Paix: aproches contemporaines de la securite et de la strategie / Ch.-Ph. David. – 2-e edition revue et augmentee. – Paris: Presses de Sciences Po, 2006. – P. 87-121.

119. Devenney H. Green Taxes in Operation / H. Devenney, M. Parkes. – Режим доступа: <http://www.greentaxreport.co.uk>.

120. Economic Instruments for Environmental Management and Sustainable Development by Theodore Panayotou // International Environment Program Harvard Institute for International Development. – Harvard University. – July, 1994. – 132 p.

121. Education System in United States of America. – Режим доступа: <http://www.indobase.com>

122. Ekins P. Theory and Practice of Environmental Taxation / P. Ekins [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.greentaxreport.co.uk>

123. Energy consumption EU27 energy dependence rate at 54% in 2011 Energy consumption down by 6% between 2008 and 2011 Eurostat Commission. – Режим доступа: <http://europa.eu>

124. European worries: Sorting frack from fiction / The Economist. – Режим доступа: <http://www.economist.com>

125. Fehler W. O pojęciu bezpieczeństwa państwa / W. Fehler, W. Nímalek, J. Tymanowski // *Bezpieczeństwo państw i narodów w procesie integracji europejskiej*. – Toruń, 2002. – 325 s.

126. Freedman L. *International Security: Changing Targets* / L. Freedman // *Foreign Policy*. – Spring 1998. – № 3 – P. 52-55.

127. *Global Food: Waste Not, Want Not* / Institution of Mechanical Engineers. – IME, 2013. – 36 p.

128. Haber J. A. *Bezpieczeństwo ekologiczne jako determinanta stosunków międzynarodowych* / J.A. Haber. // *Determinanty polityki zagranicznej i międzynarodowej*. – Warszawa: COM SNP, 1981. – S. 87-94.

129. Herz J.H. *Idealist Internationalism and the Security Dilema* / J.H. Herz. // *World Politics*. – 1950. – № 2. – P. 157-180.

АНОТАЦІЯ

Рябих Д.В. «Фіскальне регулювання економічної безпеки України».
– Кваліфікаційна робота подана для присвоєння другого (магістерського)
рівня вищої освіти за спеціальністю «Фінанси, банківська справа та
страхування». – К.: Національна академія управління, 2021.

У кваліфікаційній роботі розглянуто теоретико-методологічні засади дослідження фіскального регулювання економічної безпеки та розробленні рекомендацій щодо підвищення її рівня в умовах ринкової трансформації економіки України.

Об'єктом дослідження є фіскальне регулювання економічної безпеки в Україні.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади аналізу та напрями застосування фіскального регулювання економічної безпеки в Україні.

В роботі проаналізовано теоретико-методологічні підходи до аналізу та діагностики безпеки національної економіки; з'ясувано сутність категорії «фіскальне регулювання економічної безпеки країни». Проведено дослідження інструментів та функцій фіскального регулювання в системі державного управління економічною безпекою. Визначено причини та наслідки послаблення економічної безпеки в умовах ринкової трансформації економіки України. Проаналізовано роль доходів державного бюджету у забезпеченні економічної безпеки вітчизняної економіки та виявлено вплив видатків державного бюджету на основні види та складники економічної безпеки України. Досліджено стан економічної безпеки регіонів України та шляхи підвищення ефективності її фіскального регулювання та здійснено аналіз досвіду країн з розвиненими та трансформаційними економіками щодо застосування фіскального регулювання для зміцнення економічної безпеки та перспектив його впровадження в Україні.

Ключові слова: фіскальне регулювання, економічна безпека, державний бюджет, трансформаційна економіка, діагностика, інструменти, ринкова економіка.

ABSTRACT

Riabykh Denys. «Fiscal regulation of the economic security of Ukraine ». – Qualification work submitted for assignment of the second (master's) higher education level, majoring in Finance, Banking and Insurance. – K.: National Academy of Management, 2021.

The master's work examined the theoretical and methodological foundations of the study of fiscal regulation of economic security and the development of recommendations for improving its level in the context of market transformation of the Ukrainian economy.

The object of the study is the fiscal regulation of economic security in Ukraine.

The subject of the research is the theoretical and methodological foundations of the analysis and directions of the application of fiscal regulation of economic security in Ukraine.

The paper considers theoretical and methodological approaches to the analysis and diagnosis of the security of the national economy; clarification of the essence of the category "fiscal regulation of the economic security of the country." A study of the tools and functions of fiscal regulation in the system of state management of economic security has been conducted. The causes and consequences of the weakening of economic security in the conditions of market transformation of the Ukrainian economy are determined. The role of state budget revenues in ensuring the economic security of the domestic economy is analyzed, and the influence of state budget expenditures on the main types and components of the economic security of Ukraine is revealed. The state of economic security of the regions of Ukraine and ways to improve the efficiency of its fiscal regulation are investigated and the analysis of the experience of countries with developed and transformational economies on the application of fiscal regulation to strengthen economic security and the prospects for its implementation in Ukraine is carried out.

Key words: fiscal regulation, economic security, state budget, transformational economy, diagnostics, tools, market economy.